

ISABEL DE PORTUGAL TRABAL TALLADA (1924-2014)

Títol original: Isabel de Portugal Trabal Tallada (1924-2014)
Una dona pionera en la història de l'enginyeria i la banca

Presentació de Maria Salamero i Fèlix Masjuan
Textos i aportacions de Jaume Bassa, Joan Cavallé,
Manuel Espiau, Ramon Ferrer, Hilari Lorente, Guillermo
Lusa, Alfredo Ortí, Ferran Ramon, Josep Oriol Sala, Joan
Torres, Jaume Trabal, Joan Trabal i Joan Vallvé.

Coordinació:
Elisenda Rosanas

Coordinació Caixa Enginyers:
Montse Carbó i Maria Vidal

Coordinació de la Col·lecció:
Laura Ivern, Guillermo Lusa Monforte, Jordi Renom i Pau Verrié

Fotografies i il·lustracions procedents de:
Arxiu de la família Trabal, Arxiu de Caixa Enginyers, Arxiu de
l'Associació/Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya i arxius
personals de les persones que hi han participat.

Col·lecció "Enginyers Il·lustres": Núm.12

Primera edició: novembre de 2024

© Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2023
© Dels autors dels textos
Disseny gràfic: Carles Ivanco
Maquetació: Carles Grau
Correcció: Núria Bonet

Edició impresa: ISSN 3081-1767
Edició electrònica: ISSN 3081-1775
DL B 19828-2024

Impressió: Gràfiques Ortells

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació
pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada
amb l'autorització dels seus titulars.

Via Laietana, 39
08003 Barcelona
Tel. 93 319 23 00
www.eic.cat

Sumari

Presentació	4
per Maria Salamero i Fèlix Masjuan	
Context històric	6
- <i>L'escola i l'Associació als anys 40</i> per Guillermo Lusa Monforte	
- <i>La fàbrica familiar: Trabal Industrial</i> per Guillermo Lusa Monforte	
L'expedient acadèmic i altres documents històrics	41
- <i>L'expedient acadèmic</i>	
- <i>Entrevistes en premsa</i>	
Família i amics	48
- <i>Més enginyeria que família</i> per Jaume Trabal	
- <i>Cotxes, fotografia i antiguitats</i> per Joan Trabal	
- <i>Extraordinària però modesta</i> per Alfred Ortí	
Isabel de P. Trabal, al Col·legi i l'Associació	56
- <i>Dos Joans i una Isabel</i> per Joan Vallvé i Joan Torres	
- <i>Una dona rellevant</i> per Ferran Ramon	
Una vida dedicada a la Caixa d'Enginyers	62
- <i>Isabel de Portugal, senyoreta i enginyer</i> anècdotes i testimonis de l'equip de Caixa Enginyers	
- <i>La Isabel és molt Isabel</i> per Manuel Espiau	
- <i>Enginyer industrial, vocal de la Junta de l'Associació, bibliotecari</i> per Jaume Bassa	
- <i>Presidenta merescuda</i> per Hilari Lorente	
- <i>El cor i la visió de Caixa d'Enginyers</i> per Ramon Ferrer	
- <i>Entrega, visió i dedicació</i> per Josep Oriol Sala	
- <i>Entrevista</i> a Joan Cavallé, director general de Caixa Enginyers	

De presidenta a presidenta

Maria Salamero

Presidenta de l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya

Com a presidenta de l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya no puc estar més que satisfeta i orgullosa que incorporem a la col·lecció "Enginyers Il·lustres" un personatge de la talla d'Isabel de Portugal Trabal Tallada, coincidint amb el centenari del seu naixement. És la primera dona a qui se li dedica una publicació d'aquesta sèrie i calia que fos ella. Perquè va ser la primera dona a titular-se com a doctor enginyer industrial a Espanya i la primera a finalitzar els estudis d'enginyer industrial (com s'anomenava a l'època) a Catalunya. També va ser la primera dona a ocupar el càrrec de bibliotecari al Col·legi. I va ser la primera dona, i de moment l'única, a presidir Caixa Enginyers.

Ho va poder fer perquè en cap cas pensava que la seva condició de dona podia impedir-li i sempre va treballar per aportar idees, donar la seva visió de la professió i proposar serveis per al col·lectiu. Malgrat el context, molt menys favorable que l'actual, va aconseguir trencar estereotips i fer-se un lloc en un món d'homes. I tot i que sabem que no defensava tesis feministes com les actuals, les dones d'avui, del 2024, li hem d'agrair aquesta tasca. Perquè d'alguna manera, amb la seva dedicació, la seva professionalitat i la seva vàlua va obrir camí per les generacions posteriors i va demostrar que l'enginyeria també és una carrera per a dones.

En aquestes pàgines que segueixen les meves ratlles de presentació descobrirem una figura que ha dedicat la seva vida a l'enginyeria, al Col·legi, a la Caixa i a l'Associació. Em quedo amb un detall: l'amor que sentia per l'Associació. Els qui la van conèixer saben que la defensava per sobre de tot, per la història que representava i el valor que tenia per la professió. M'enorgulleix saber l'estima que li tenia una figura rellevant com la seva i li agraeixo la feina que va fer en aquest sentit. En això, també va ser pionera: a normalitzar la presència de la dona en espais de lideratge tradicionalment masculins i que ara ningú s'estranyi que una dona presideixi l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya. Posar en relleu figures com la de la Isabel ens ajuda a deixar impresa una etapa de la història de les nostres institucions i alhora de l'enginyeria a Catalunya.

L'empremta d'Isabel de P. Trabal

Fèlix Masjuan

President de Caixa Enginyers des de 2020

És un honor per a mi introduir aquest llibre dedicat a la Srta. Isabel de Portugal Trabal, una de les meves antecessores en la presidència de Caixa Enginyers. Tot i que no la vaig conèixer personalment, li guardo un gran respecte i admiració per tota la seva contribució al que avui és la nostra entitat.

La història de Caixa Enginyers és la d'una cooperativa de crèdit constituïda el 1967, creada per donar servei al col·lectiu professional dels enginyers en una Catalunya altament industrialitzada. Entre els enginyers fundadors, m'agradaria destacar la Srta. Isabel de Portugal Trabal i Tallada, que va estar vinculada a l'entitat des dels seus orígens, com a tresorera, i a partir de l'any 1991 i fins al 2007 com a presidenta. A partir d'aquest any i fins al 2014, va exercir el càrrec de presidenta d'honor.

Des de llavors, hem viscut nombrosos esdeveniments històrics, geopolítics i econòmics que han modelat la nostra evolució. Malgrat els canvis constants, hem continuat innovant des de la qualitat de servei i orientació a tots els nostres socis i sòcies. Aquesta mentalitat oberta a la innovació i a l'excel·lència ha estat sempre inherent a la nostra particular manera de concebre les finances.

Gràcies a aquest camí compartit durant més de mig segle, avui som un referent en banca cooperativa, reconeguts com una entitat sòlida i solvent. La nostra expansió territorial sostinguda i l'increment significatiu de socis i sòcies, més enllà del món de l'enginyeria, n'és una prova. Hem continuat avançant per oferir serveis financers i asseguradors de qualitat, adaptats a les necessitats de cada moment i centrats en l'assessorament. El nostre compromís amb les finances sostenibles, la societat i el planeta ens permet oferir valor financer i social a famílies, professionals, institucions i empreses, i generar alhora un impacte positiu en el nostre entorn.

A mesura que hem progressat, mai hem oblidat l'empremta deixada per la inestimable contribució de la Srta. Isabel de Portugal Trabal. La seva visió, dedicació i essència cooperativa constitueixen un llegat que segueix viu i que ens inspira, dia a dia, en el nostre propòsit d'humanitzar les finances.

Fig. 1.- Autobús de l'empresa Casas dotat de gasogen.
Imatge extreta del blog de Ricard Fernández Valentí
i provinent de l'arxiu Moventis.

**Context
històric**

L'escola i l'Associació als anys 40

Guillermo Lusa Monforte

Centre de Recerca per a la Història de la Tècnica (ETSEIB-UPC)

1.- Autarquia i reculada de la tècnica científica

El primer decenni del franquisme (1939-1949) va constituir una etapa d'estancament sense comparació en la història contemporània d'Europa, que va interrompre el procés de creixement moderat, però mantingut, que portava Espanya des de l'últim terç del segle XIX i l'inici del XX¹. La Guerra Civil va suposar pèrdues doloroses per a la població espanyola, però les destruccions de béns industrials durant la contesa van ser relativament escasses en relació amb el retrocés en tots els ordres que es va produir a la postguerra². La desindustrialització de l'economia espanyola va ser deguda a la manca de matèries primeres, a l'escassetat d'energia, al deteriorament de la productivitat a la feina i, sobretot, a les opcions polítiques i econòmiques voluntàriament adoptades pel règim franquista, empès pels seus principis ideològics feixistes i pels seus interessos de classe³.

Fig. 2.- Gasogen
(Información Comercial Española,
1944, p. 16).

1 Aquest escrit està basat en el que vaig escriure en els números 18, 20 i 21 de la col·lecció *Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona*: “Depuración y autarquía (1939-1940)” (núm. 18), “La Escuela pierde su carácter de centro independiente (1940-1947)” (núm. 20) i “La primera huelga de estudiantes de ingeniería bajo el franquismo (1950)” (núm. 21). Els vint-i-cinc números d'aquesta col·lecció es poden examinar i descarregar lliurement a l'adreça <https://upcommons.upc.edu/handle/2099/82>

2 CATALAN, Jordi (1993) “Economía e industria: la ruptura de posguerra en perspectiva comparada”, *Revista de Historia Industrial*, núm. 4, 111-142. Vegeu també GARCÍA DELGADO, J. L. (1991) “La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo”. A: NADAL, J.; CARRERAS, A.; SUDRIÀ, C. (comp.) *La economía española en el siglo XX*, Barcelona, Ariel, p. 164-189.

3 Les declaracions autàrquiques més importants, des del punt de vista legislatiu, són a la *Ley de 24-10-1939 de protección a las nuevas industrias de interés nacional* i a la *Ley de 24-11-1939 sobre ordenación y defensa de la industria*. Són interessants també les conferències pronunciades entre abril i maig de 1940 a la Universitat de Barcelona, que van ser publicades amb el títol de *Problemas técnicos de importancia en la nueva organización económica de España*.

La política autàrquica del règim, la voluntat de no dependre en res de l'estranger (i la creença que això era possible i beneficiós) va suposar una activitat intervencionista que va pretendre regular i decidir directament sobre l'assignació dels recursos que afectaven el creixement industrial. Els governs franquistes van pretendre centralitzar la fixació del preu de les energies, de les matèries primeres, del treball i de les divises; van racionar la distribució d'aquests béns, i van exercir significatives discriminacions entre empreses i sectors, cosa que va incentivar el mercat negre ("estraperlo") generalitzat, que va permetre premiar els fidels. Aquest procés esbojarrat i ineficaç va engendrar una nova burgesia industrial molt menys emprenedora que la dels fabricants de principis de segle.

L'economia de Catalunya, les indústries de la qual havien depès habitualment de les importacions de l'estranger (primeres matèries, energia i maquinària), es va veure especialment afectada per l'autarquia. La manca de personal qualificat (exiliat o represaliat) va ser així mateix un obstacle a la reconstrucció.

També per a la tècnica van ser anys de retrocés. La caiguda de la productivitat del treball va ser deguda a la repressió (que va representar una pèrdua de treball qualificat tan important com la derivada de la mortalitat bèl·lica), al descens de la capacitat productiva i l'obsolescència de l'aparell productiu (a causa del bloqueig de les importacions) i la retallada dels salaris reals, que van trigar 20 anys a recuperar el nivell del 1935. La subalimentació i la pèrdua d'estímuls van empènyer l'abaratiment de la força de treball, que va facilitar

que les tècniques en els processos productius s'orientessin cap a les més intensives, que utilitzaven menys béns d'equip que als altres països industrialitzats. Es va produir així un renaixement anacrònic de la tècnica empírica i de tecnologies caduques, representades paradigmàticament pel gasogen, o pel paper elaborat amb full de patata, i un retrocés conceptual de decennis per a la tecnologia científica en relació amb la norma internacional, és a dir, amb el conjunt de cànons mínims que regeixen l'acceptació d'una tecnologia per ser utilitzada industrialment. Es va augmentar la bretxa tecnològica respecte a la "frontera tecnològica", que ve determinada pels productes i processos realitzats a cada moment amb la tecnologia més avançada que supera la norma internacional. Això va ser relativament mitigat per la incorporació a la indústria espanyola de tècnics estrangers, sobretot alemanys i italians, durant els anys de la Segona Guerra Mundial, i més a partir del 1945⁴.

2.- Diferències Madrid-Barcelona en l'enginyeria industrial.

La unificació de les tres escoles (1940)

Les primeres associacions d'enginyers industrials, tant a Barcelona com a Madrid, es van fundar a principis de la dècada dels 1860, però totes dues van anar llanguint i van desaparèixer amb les crisis del 1865-1867 (la de Madrid) i del 1870 (la de Barcelona)⁵. El 1872, amb el renaixement associatiu propiciat per les llibertats del Sexenni (1868-1874), van ressorgir totes dues.

Tot i les semblances derivades de la comunitat de formació i del títol dels seus components, les actituds, preocupacions i actuacions de

4 LÓPEZ GARCÍA, Santiago (1995) "¿Quiénes mantuvieron nuestro nivel tecnológico entre 1945 y 1954?". A: *Actes de les III Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, p. 507-512, Barcelona, Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica.

5 La història dels cent primers anys de l'Associació de Barcelona està relacionada a CASTILLO, Alberto del; RIU, Manuel (1963) *Historia de la Asociación de Ingenieros Industriales de Barcelona (1863-1963)*, editat per la nostra Associació. Una continuació va ser publicada per RIERA TUÉBOLS, Santiago (1988) *L'Associació i el Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, de la dictadura a la democràcia (1950-1987)*, AEIC/La Magrana. La història dels primers anys de l'Associació de Madrid ve detallada al *Boletín de la Asociación Central de Ingenieros Industriales*, 1880, p. 292-302.

Fig. 3.- “Edifici del Rellotge”, al recinte de la Universitat Industrial, seu de l’Escola d’Enginyeria Industrial entre 1927 i 1964.

Fig. 4.- Hall central de l’Edifici del Rellotge, habilitat com a Sala d’Actes... i com a sala d’exàmens.

les dues associacions serien ben diferents. Els enginyers industrials que treballaven a Madrid —la vinculació amb la feble indústria de l’entorn era més aviat escassa⁶— eren fermament partidaris de l’organització centralitzada de l’Estat i, per tant, de la conveniència que l’Escola d’Enginyers Industrials estigués a la capital d’Espanya, esgrimint en defensa arguments d’eficiència i de coordinació, així com dels avantatges que proporcionaria el fet d’estar a prop dels cercles del poder polític, generadors de llocs de treball a l’Administració. Aquests enginyers industrials residents a Madrid tenien nombroses ocasions d’establir comparacions entre el seu propi estatus (sous, estabilitat, atribucions, reconeixement social...) i el dels enginyers de les altres especialitats (camins, mines, etc.). Aquestes comparacions eren clarament desfavorables per als industrials, que atribuïen gran part de la causa a l’allunyament de l’Escola dels centres de decisió política del Regne.

Els enginyers de l’Associació de Barcelona, al contrari, tenien una concepció descentralitzada d’Espanya i consideraven que la professió hauria d’estar més vinculada a la producció industrial que no pas al funcionariat de l’administració de l’Estat. Els enginyers de Barcelona estaven majoritàriament empleats a la indústria del país, i no percebien cap dels avantatges que il·lusionaven els seus col·legues madrilenys.

Les primeres diferències entre les dues associacions es van posar de manifest en l’episodi del “trasllat” de l’Escola de Barcelona el 1881, quan el president de l’Associació Central d’Enginyers Industrials, Gumersindo de Vicuña, es va declarar partidari que l’única escola d’enginyers industrials existent a Espanya estigués a Madrid, de manera que es va estendre l’alarma a Barcelona en creure’s que es realitzaria el trasllat de l’Escola a Madrid⁷. Pocs anys després, el 1886, es produiria una escissió entre les dues associacions, amb la fundació de l’Escola Ge-

6 Quant a les maneres d’exercir la professió a Madrid, a Barcelona i al conjunt d’Espanya, consulteu GARRABOU, Ramon (1982) *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, Barcelona, L’Avenç, especialment p. 89-126.

7 He narrat aquest episodi a LUSA, Guillermo (1997) “Alarma en Barcelona: el traslado a Madrid de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona (1881)”, *Quaderns d’Història de l’Enginyeria*, vol. II, p. 119-190.

neral Preparatòria d'Enginyers i Arquitectes. En aquesta escola —que era a Madrid— havien d'estudiar obligatòriament durant tres anys els aspirants a ingressar a les escoles de totes les especialitats (camins, mines, forestal, agrònoms, industrials, arquitectes...)⁸. Això suposava un cop mortal per a l'Escola de Barcelona —i per a l'economia dels estudiants barcelonins— per la qual cosa l'Associació de Barcelona es va posar al costat de les reivindicacions de l'Escola de Barcelona, en contra de la postura de l'Associació de Madrid, que donava suport a la nova legislació. Es va produir una ruptura entre les dues associacions, i a més va sorgir una escissió a l'Associació de Barcelona. La ruptura no es va superar fins al 1899.

Aquestes diferències de percepció i aquestes tensions entre els enginyers industrials de Madrid i els de Barcelona encara no s'havien esvaït uns quants decennis després, a la dècada de 1940.

És innecessari recordar que un dels principals trets del franquisme —i en general del tradicionalisme hispà— era (i és) l'afany uniformitzador i la fòbia a la diversitat. Això també va afectar l'estructura dels ensenyaments industrials. A principis del 1940 —i potser abans— ja es parlava de la possible unificació de les tres escoles. Un pas previ havia estat la reforma de l'ingrés de l'agost del 1939, reforçant la idea del tribunal únic itinerant per a les tres escoles existents (Barcelona, Madrid, Bilbao).

El Claustre de Professors de l'Escola de Barcelona, a la seva reunió del 6-03-1940, va tractar de tres processos en marxa que afectaven directament l'Escola i els seus professors: la creació del Cos Nacional d'Enginyers Industrials, que unificava els diversos escalafons existents al servei de l'Estat; el passí de les escoles d'enginyers industrials a la dependència única del Ministeri d'Indústria i, finalment, la creació d'una escola única d'enginyers industrials.

La proposta de cos únic va ser ben vista pel Claustre, "siempre que resulte incrementada la función de servicio y no haya compañeros perjudicados". El Claustre havia nomenat en una sessió anterior una ponència per estudiar la proposta d'escola única i la reforma del pla d'estudis. Després de la discussió al Claustre, aquest informe quedaria de la manera següent:

"Hemos examinado la nota redactada por la Secretaría de la Federación de Asociaciones⁹ sobre la propuesta de 'escuela única' y también el informe emitido por la Escuela de Ingenieros Industriales de Bilbao. Nuestra opinión es la siguiente: La denominación de 'escuela única' responde indudablemente al deseo de lograr la máxima unidad en el funcionamiento de las tres escuelas existentes, pretendiendo quizá demostrar que no basta el concepto unidad de actuación para definir dicho objetivo. Hay que convenir, no obstante, en que es unidad de actuación y no escuela única el ideal asequible, por mucho que se unifiquen (y a ello debe tenderse) los procedimientos de selección, la naturaleza de los estudios, e incluso el criterio de los profesores; pero mientras subsistan (y a ello debe tenderse también) las actuales escuelas, una en Madrid, otra en Barcelona y otra en Bilbao, resultaría siempre algo impropia la denominación de "escuela única".

Casi no es necesario reforzar este criterio en el sentido de que en modo alguno convendría llegar en realidad a la escuela única, suprimiendo dos de las existentes. Las necesidades de la carrera de ingeniero industrial, hoy más que nunca intensas y dilatadas para el resurgimiento de España, serán siempre de naturaleza muy distinta a las de las otras carreras de ingeniero, cuyo fin primordial es un servicio público del Estado, cuyas posibilidades son limitadas a las necesidades del mismo, por lo que sería gravísimo desacierto la mencionada supresión. En el caso improbable de no tenerse esto en cuenta, habría indudablemente razones muy poderosas (juzgamos que no es

8 He analitzat extensament aquest esdeveniment a LUSA, Guillermo (1999) "¡Todos a Madrid! La Escuela General Preparatoria de Ingenieros y Arquitectos (1886-1892)", *Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona*, núm. 9.

9 Es refereix a la Federación de Asociaciones de Ingenieros Industriales, que és com es va anomenar durant l'època de la República allò que abans havia estat l'Asociación Nacional de Ingenieros Industriales.

ahora ocasión de exponerlas) para que fuese otra vez la Escuela de Barcelona la llamada a subsistir, tal como subsistió durante más de 30 años, antes de que se crearan las de Madrid y Bilbao.

Con especial complacencia hemos comprobado que el criterio de la Escuela de Bilbao es, como el nuestro, contrario a la escuela única.

Nos consideramos en el deber de añadir, sin faltar al respeto que nos merecen todas las opiniones, que no acertamos a explicarnos la preponderancia que trata de darse a las exigencias del cuerpo único, en detrimento de las verdaderas necesidades de la carrera. Cuantos ostentamos el título de ingeniero industrial, los profesores de esta escuela los primeros, estimamos necesaria la constitución de un cuerpo con misión análoga a los de otras carreras de ingenieros, pero por mucho que se aprecie la referida necesidad, no justifica esto, como decíamos, que se formulen planes y reformas atendiendo casi exclusivamente al modo de seleccionar a los que han de ingresar en el cuerpo. La finalidad de la carrera de ingeniero industrial es el servicio y propulsión de la industria patria, tanto en el ilimitado campo particular de la industria, como en las empresas del mismo carácter propiedad del Estado, y en los organismos encargados de ordenar y reglamentar tal propulsión, función exclusiva del cuerpo o cuerpos de ingenieros industriales. Analícense sus raíces cuando se fundó la carrera, véanse los primeros artículos de cuantos reglamentos se han publicado definiendo su objeto y los fines que ha de cumplir; y véase, sobre todo, prescindiendo de decretos y reglamentos, no lo que se escribe sobre nuestra carrera, sino lo que es, lo que con ella se realiza y lo que se ha de realizar para llegar a la verdadera grandeza de España, y nos parece que la misión del cuerpo, con ser muy elevada, no alcanza ni de mucho el nivel de aquella. Tampoco lo alcanzan los fines de otras carreras que hace tiempo tienen establecido el cuerpo único; y esta diferencia en las respectivas finalidades, que debe enorgullecernos, es la que hemos de mantener, no procurar que desaparezca.

Consideramos, en resumen, que una reforma como la que se proyecta para llegar a la escuela única, no está justificada; y para salvar las dificultades que se exponen, derivadas del ingreso

en el cuerpo, bastaría aplicar, cuando se trate de dicho ingreso, las normas y procedimientos de puntuación que se consideren más acertados, tal como se indica en la base quinta del informe de la Escuela de Bilbao 'la ordenación de las promociones será única y con las normas que señale el Comité de Directores'".

A aquest informe de la ponència se li va afegir el vot particular del director Antonio Robert a l'últim paràgraf:

"Consideramos, en resumen, que una reforma como la que se proyecta para llegar a la 'Escuela única' no está justificada. El problema es mucho más complejo. Tal como se presenta debe ser considerado como algo fragmentario de un problema de orden general y trascendente que debe ser atacado en su conjunto para una resolución acertada. Esta última reforma debe comprender:

1º.- La formación de un cuerpo único.

2º.- La reforma urgente del Plan de Enseñanza considerando, después de estudiada concienzuda y serenamente, la conveniencia de mantener las tres escuelas existentes al amparo del mencionado plan o la contracción en una sola escuela una vez ponderadas las condiciones de lugar, aboengo, instalación, utillaje, etc.

3º.- Ordenación de la enseñanza industrial en sus tres grados: elemental, profesional y superior, y su concatenación con las restantes enseñanzas técnicas de nuestro país.

4º.- Conveniencia de mantener la situación actual dependiente de dos ministerios o por el contrario que las escuelas de ingenieros industriales pasen a depender exclusivamente del Ministerio de Industria y Comercio, estrechando de esta suerte las relaciones entre el cuerpo y las escuelas".

Quedava, doncs, força clar que tant l'informe de la Ponència sobre la proposta d'escola única com el vot particular del director Antonio Robert expressaven ben nítidament l'oposició del Claustre de l'Escola de Barcelona a la proposta d'unificació.

No sembla que el Ministeri tingués en compte el contingut d'aquest informe. El 7-05-1940 es va promulgar una Ordre del Ministeri d'Educació que unificava les tres escoles d'enginyers industrials existents¹⁰:

“El actual funcionamiento de las tres escuelas de ingenieros industriales se efectúa sin la necesaria unificación, aunque aquellas se rijan y desenvuelvan dentro y de acuerdo con los mismos reglamentos y disposiciones legales.

El título que las mismas confieren es igual y capacita para el desempeño de idénticas funciones, por lo que ha de procurarse que la organización de dichos centros tenga una estrecha relación y coordinación sin que las promociones de alumnos sean distintas, sino que con todos ellos se forme una sola cada curso.

En los exámenes de ingreso, asimismo, ha de llegarse a una absoluta uniformidad, así como en las pruebas de reválida y fin de carrera.

Es por lo tanto una necesidad procurar la mayor unificación posible en el régimen y funcionamiento de los centros docentes en los que se curse la carrera de ingeniero industrial, colocando a los mismos en un plano de absoluta igualdad”.

En conseqüència, el Ministeri disposava “que los estudios para la obtención del título de ingeniero industrial se cursarán en la Escuela Especial de Ingenieros Industriales, que tendrá tres establecimientos situados en Madrid, Barcelona y Bilbao”¹¹. L'ingrés a la *Escuela* es verificaria a Madrid davant d'un tribunal únic, i les assignatures de la carrera es podien cursar indistintament a Madrid, Barcelona i Bilbao. L'exercici de reválida es verificaria a Madrid, davant d'un

tribunal integrat per catedràtics dels tres *establecimientos*. L'ordenació de les promocions d'alumnes seria única. Cadascun dels *establecimientos* estaria regit per “un director o delegado del Gobierno (que podría no ser catedrático de aquellos), asistido por una Junta Economico-docente integrada por un secretario académico, dos vocales nombrados por la Dirección General, a propuesta en terna del director o delegado de cada centro. El Ministerio de Educación podría también designar director o delegado único para los tres centros; en este caso cada uno tendría al frente un subdirector, que sería un catedrático”. Però hi havia algunes disposicions que discriminaven clarament el professorat dels tres *establecimientos*:

“El Claustro Académico [único] estará constituido por todos los profesores titulares y de prácticas del de Madrid, pudiendo estar representado en las reuniones los de Barcelona y Bilbao por sus Juntas Economico-docentes. [...] La provisión de plazas de profesorado y demás personal técnico se verificará en Madrid”.

Al mes següent, el 17-06-1940, una ordre ministerial començava a posar en pràctica la unificació. Es nomenava director únic de les escoles d'enginyers industrials Manuel Soto Redondo, que des del febrer del mateix any dirigia l'escola de Madrid, sense ser-ne professor¹², i subdirectors dels tres establecimientos a Alfonso Torán (Madrid), Paulino Castells (Barcelona) i Félix Ara (Bilbao). Van desaparèixer els òrgans col·legiats tradicionals, la Junta de Professors i el Claustre, i al seu lloc es va crear, per a “assistir al subdirector”, una Junta Economico-docent,

10 Que existissin tres escoles d'enginyers industrials a Espanya era una anomalia al panorama de les escoles especials d'enginyeria: només n'hi havia una de camins, una de mines, una de forestal, una d'agrònoms, una de navals... totes situades a Madrid.

11 Per tant, a partir d'aquell moment, l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona passava a anomenar-se *Escuela Especial de Ingenieros Industriales. Establecimiento de Barcelona*.

12 Una ordre del 19-02-1940 destituïa José Antonio Artigas Sanz com a director de l'Escola d'Enginyers Industrials de Madrid. Una altra ordre publicada al mateix exemplar del *BOE* (el del 22 de febrer) nomenava Manuel Soto Redondo com a delegat especial del Ministeri d'Educació Nacional a l'Escola Central d'Enginyers Industrials. Soto tenia darrere seu una llarga carrera com a enginyer a les indústries del comte de Romanones i a les del grup de Juan March (havia dirigit la Companyia Transmediterrània i la Unió Naval de Llevant). Segons diu Juan José ALZUGARAY (*Personajes de mi vida*, Encuentro ediciones, 2003), Soto havia ajudat March a fugir de la presó abans del cop militar del 1936. Va entrar a Madrid el març del 1939 com a capità d'enginyers en una bandera de la Legió. Soto, que dirigiria l'Escola de Madrid fins al 1963, en va ser nomenat “professor honorari” el 1945 (vegeu el diari *ABC* del 20-11-1945, pàgina 52).

integrada pel secretari acadèmic i dos vocals, “nomenats per la Direcció General, a proposta en terna del subdirector de cada centre”.

L'ordre deixava a la pràctica les escoles de Barcelona i de Bilbao completament subordinades a la de Madrid, que encara que formalment era un més dels *establecimientos*, en realitat es convertia ella sola en l'“Escola única” amb dos apèndixs llunyans situats a províncies. Per això, els dos centres “perifèrics” van oferir serioses resistències a la unificació. En particular, com hem dit, el Claustre de Barcelona havia aprovat el 6-03-1940 un informe molt crític sobre la proposta d'unificació, al qual es va unir un vot particular encara més dur del director, Antonio Robert Rodríguez. Arran d'això, Robert seria destituït com a director, aprofitant la implantació de l'ordre esmentada, i Paulino Castells va ser nomenat subdirector de l'*establecimiento* de Barcelona¹³.

3.- Discussions Madrid-Barcelona sobre el sistema d'ingrés. Destitució del subdirector de l'establecimiento de Barcelona (1943)

La implantació del nou sistema d'ingrés també suscitaria problemes entre les escoles. A finals de juliol i principis d'agost del 1940 es van celebrar a l'escola de Madrid unes reunions dels directius de les tres escoles, en què va participar la màxima autoritat de l'*establecimiento* de Barcelona, el subdirector Paulino Castells, tot i que va arribar tard a la reunió. Castells ho explicava a la tornada el 6 d'agost als membres de la Junta Economicodocent de Barcelona, per justificar que s'hagués aprovat un sistema que no agradava a l'Escola de Barcelona:

“Que dada la premura con que se le citó a la reunión que se celebraba en la Dirección General de Enseñanza Profesional y Técnica, cuando estaba a

punto de terminar, no obstante ir allí desde la estación, ya se había dado lectura a la convocatoria que había de insertarse en el *Boletín Oficial*, citando a todos los aspirantes en Madrid, y se discutía solamente la cuantía del cupo”.

La decisió que l'examen d'ingrés es fes únicament a Madrid anava més enllà del que disposava l'ordre de 11-08-1939, que regulava per primera vegada l'ingrés des del final de la guerra. La idea d'un tribunal únic per a les tres escoles, itinerant, s'havia plasmat durant l'època republicana al decret de 28-01-1933. El decret de 1939 mantenia les dues qüestions, el tribunal únic i la seva itinerància per les tres escoles, de manera que els estudiants es quedaven a les seves respectives poblacions. La decisió adoptada pels assistents a la reunió de la Direcció General mentre Castells anava des de l'estació no podia menys que produir desassossec al màxim representant de l'establecimiento de Barcelona, per la qual cosa aquest es va proposar frenar aquesta decisió. Continua l'acta:

“Expuso su [de Castells] opinión en favor de la celebración de dichos exámenes en los tres establecimientos y consiguió que no se tomase el acuerdo que ya parecía inminente, gracias al apoyo del director general Sr. Tovar, pues se sostenía por casi todos los reunidos que la convocatoria en Madrid era cosa ya fallada en la orden de creación de la Escuela única.

En reuniones sucesivas, a las que asistió más tarde el Sr. Soto, logró que fuese prevaleciendo su [de Castells] criterio, aceptándose finalmente por el director general una propuesta que coincidía en absoluto con la del Sr. Castells, esto es, que los ejercicios se verifiquen en los mismos establecimientos donde se matriculen los alumnos, y sean juzgados después por un tribunal único en Madrid compuesto por profesores de las tres escuelas.

El número máximo de alumnos que pueden admitirse se fijó para la próxima convocatoria de septiembre en 100”.

13 Per conèixer la biografia d'aquest personatge tan interessant es pot consultar LUSA, Guillermo (1995) “Paulí Castells i Vidal (1877-1956). Els artefactes mecànics de càlcul”. A: CAMARASA, J. M.; ROCA, A. (dirs.) *Ciència i tècnica als Països Catalans. Una aproximació biogràfica*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, vol. 2, p. 989-1020.

Els directors de l'Escola a la dècada dels anys 1940

(d'esquerra a dreta i de baix a dalt): Antonio Robert (1939-1940),
Manuel Soto Redondo (director de les tres escoles unificades (1943-1955),
Patricio Palomar (1943-1955) i Paulino Castells (1940-1943)

De manera que el 1940 els exàmens d'ingrés es van fer a cadascuna de les escoles. El resultat d'aquests exàmens suposava que 28 alumnes ingressaven a Barcelona, els mateixos que a Bilbao, i 25 a Madrid. Donats els nombrosos problemes que per a l'Escola de Barcelona suposava estar allunyada dels centres de decisió, en aquella mateixa reunió de la Junta el subdirector proposava que es contractés una persona a Madrid per gestionar els assumptes de l'Escola de Barcelona:

“El Sr. subdirector expone que para activar la marcha de múltiples asuntos de la Escuela que se tramitan en Madrid, así como para aportar documentos, solicitar aclaraciones, etc. es muy conveniente disponer de una persona que realice estos trabajos, y esté compenetrada con la índole de los mismos, y al efecto propone a la Junta se destine alguna cantidad que no exceda de unas 1.000 ptas. anuales para la retribución de un agente administrativo”.

La Junta va aprovar la proposta. Ja es comença ven a notar a l'Escola de Barcelona les servituds de no ser un centre independent...

L'any següent, l'Escola —entengui's, l'establecimiento de Barcelona— passaria per una situació gravíssima. El 3-03-1941 havia aparegut al *BOE* la següent disposició:

“Ilmo. Sr.: En cumplimiento de lo prevenido en la orden ministerial de 7 de mayo de 1940, inserta en el Boletín Oficial del Estado del 12, y de acuerdo con la propuesta formulada por la comisión que se determina en el número tercero de la citada orden.= Este Ministerio ha tenido a bien disponer:

Primero: que los exámenes de ingreso en la Escuela de Ingenieros Industriales se verifiquen en Madrid y ante un tribunal único designado por la subsecretaría, de conformidad con el apartado segundo de la citada orden de 7 de mayo de 1940.

Segundo: que por la dirección de la Escuela de Ingenieros Industriales se formule la convocatoria de exámenes de ingreso en dicho centro docente, en la que se determinará, además de las prevenciones reglamen-

tarias, que el número total de alumnos que pueden ser aprobados en el ingreso no excederá de setenta y cinco.= Lo que digo a V. I. para su conocimiento y efectos oportunos.= Dios guarde a V. S. muchos años.= Madrid, 26 de marzo de 1941.= Firmado: Ibáñez Martín = Ilmo. Sr. subsecretario de este Ministerio.=”.

És a dir, que es tornava a disposar que se celebrés un únic examen d'ingrés només a l'Escola de Madrid. Davant d'aquest gran cop, Castells va reaccionar immediatament, i va amenaçar fins i tot de dimitir del seu càrrec, tal com va explicar als seus companys de la Junta:

“No obstante estar en cama a consecuencia de un ataque gripal, el día 3 del corriente escribí al director Sr. Soto la carta que voy a leer (lee la carta) y cuyo resumen puede decirse que es: exponiéndole mi extrañeza por el acuerdo, que equivalía a destruir el tomado en septiembre último, de verificar los ejercicios en cada establecimiento y reunirse el Tribunal en Madrid para calificar, acuerdo que tan laboriosamente había costado y de la [sic] cual tanto el Sr. Ministro como el entonces director general de Enseñanza Profesional y Técnica, Sr. Tovar, salieron convencidos de que constituía una solución que armonizaba los intereses de la carrera, los de los tres establecimientos de la Escuela y los de los jóvenes candidatos a ingreso, que no estaban obligados al costoso desplazamiento con los peligros e inconvenientes correspondientes, al tener que pasar en Madrid las temporadas de exámenes. Al expresarle mi contrariedad le hice presente que habiendo trabajado tantos años en conseguir la instalación que ahora poseemos, y considerando que la determinación acarrearía en reducción de alumnos para los establecimientos de Barcelona y Bilbao, hasta el extremo de que en cualquier momento por medida de economía y por innecesarios podrían suprimirse, me veía en el caso de pedirle gestionase del Gobierno mi revelo [sic, por relevo] del cargo de subdirector, pues no podría colaborar en contra de mis convicciones de toda la vida, ya que estoy persuadido de que la idea de limitación que se tiene en Madrid es contraria al interés de la clase¹⁴ y en grado mucho mayor al interés de la industria nacional”.

14 Es refereix a la classe dels enginyers industrials (aquesta expressió per anomenar el col·lectiu era usual des del segle XIX).

A més d'aquesta ferma protesta, Castells s'havia començat a moure entre els cercles de notables de Barcelona per intentar la rectificació del que ordenava el Ministeri. Però les gestions realitzades pel subdirector i els notables barcelonins no van aconseguir revertir l'ordre ministerial, i l'examen d'ingrés del 1941 per als tres establiments de l'Escola d'Enginyers Industrials es va fer únicament a Madrid. Aquest examen no va anar gaire bé per als aspirants de Barcelona, ja que només en van aprovar setze. Aquest fet va repercutir en el nombre d'aspirants barcelonins per a la convocatòria de 1942, que en un primer moment es va reduir a quinze.

A mitjan octubre del 1941, conscient del malestar existent al Claustre de Barcelona, el director de l'escola unificada, Manuel Soto, va enviar a Barcelona un document titulat "Mode d'efectuar els exàmens d'ingrés", que la Junta havia d'informar. L'informe sol·licitat, que va ser enviat el 31-10-1941 al director Soto, reafirmava la voluntat de l'*establecimiento* de Barcelona que les proves d'ingrés es realitzessin a cadascun dels establiments:

"... con respecto a los posibles caminos para mejorar los exámenes de ingreso considera la Junta que la mejor solución es que se fije previamente el cupo que ha de admitirse en cada Establecimiento y se proceda después en cada uno de éstos, sin perjuicio de la inspección que se juzgue indispensable de los otros dos y con todo detenimiento, a las tareas de selección mediante las pruebas orales, escritas y gráficas que la Superioridad haya dispuesto. Estima la Junta que todo ello es compatible con la constitución de una comisión o tribunal único para organizar los exámenes y para resolver, en definitiva, si fuera preciso, sobre casos dudosos".

L'any següent, el 12-03-1942, el director Soto convocava Castells, per ordre de la Subsecretaria d'Educació Nacional, a una reunió a Madrid "per tal de determinar les condicions i quota per a la convocatòria d'ingrés a l'Escola per aquest curs". En aquesta reunió

Castells devia estar molt convincent, ja que l'ordre que va regular l'ingrés durant aquell any, que porta la data del 25-03-1942, es feia ressò de les peticions i els suggeriments de Barcelona, i reconeixia la justesa de les argumentacions:

"Se han formulado numerosas peticiones, así colectivas como individuales, en solicitud de que los exámenes de ingreso en la Escuela de Ingenieros Industriales se verifiquen en cada uno de los establecimientos de Madrid, Barcelona y Bilbao, en lugar de realizarse en el primero, como se ha efectuado en la última convocatoria.

Las razones alegadas por los solicitantes son atendibles, ya que su aceptación no implica mengua alguna en el criterio de unificación que inspiró la Orden ministerial de 7 de mayo de 1940, por la que se establecía un Tribunal único para juzgar los exámenes de ingreso, sino que tienen por finalidad la de evitar los perjuicios de orden económico principalmente, que el desplazamiento a Madrid de los alumnos traería consigo".

En conseqüència, l'ordre establia que els exàmens d'ingrés es verificuessin als tres establecimientos, i fossin jutjats per un tribunal únic. La quota d'admissió també es modificava, i passava de 75 a 100. En aquesta ocasió, van ser 18 els alumnes de Barcelona aprovats, davant dels 16 de l'any anterior, però la matrícula havia baixat, com a conseqüència dels mals resultats del 1941.

Les converses entre l'*establecimiento* de Barcelona i el director de l'escola unificada, Manuel Soto Redondo, semblaven anar llimant les diferències, però l'ordre apareguda al BOE el 7-04-1943 amb la convocatòria per a l'ingrés va produir un gran malestar al professorat de Barcelona, en no contenir la major part de les seves propostes de reforma, que creien que ja havien estat acceptades. Això sí, confirmava que els exàmens d'ingrés se celebrarien a les tres ciutats i s'augmentava la quota total fins a 125.

Fig. 6.-
Els estudiants
de l'Escola a la
"Vida sociable".
"Tés de ingenieros"
i "Bailes de gala".

La Vanguardia,
11-06-1946,
11-06-1944,
9-06-1946,
11-02-1944.

VIDA SOCIABLE

EL TÉ DE LOS INGENIEROS. — En el salón de fiestas del Hotel Ritz se celebró ayer tarde la anunciada «fiesta de Inviernos» de los alumnos de la Escuela Especial de Ingenieros Industriales, quedada la índole de la misma y su peculiar concurrencia, elemento juvenil y estudiantil sobre todo, resultó muy animada y altamente simpática.

Honró la fiesta con su asistencia el director del establecimiento en Barcelona de la Escuela Especial de Ingenieros Industriales de España, don Patricio Palomar Collado.

El alumno don José María Anglada pronunció unas palabras para expresar el significado de la fiesta de los alumnos de dicha carrera, en la que no todo son matemáticas e industria sino que también entran otras actividades y alguna nota de alegre confraternidad, como este acto. Presentó después al alumno don Ignacio Usandizaga, quien ejecutó algunas piezas de música con gran maestría. Una orquesta de música moderna amenizó luego el baile de sociedad, que duró hasta primera hora de la noche.

EL TE-BAILE DE LOS INGENIEROS DE INDUSTRIAS TEXTILES DE TARRASA. — Los alumnos de la Escuela Industrial de Tarrasa y de ingenieros textiles de aquella escuela han organizado para esta tarde, a las 8 en Rigat, su tradicional baile. Como cuantas fiestas organizan los ingenieros de industrias textiles de la indicada ciudad, la de esta tarde promete ser un acontecimiento al que indudablemente dará brillantez toda nuestra buena sociedad.

BAILE EN LA ESCUELA DE INGENIEROS. — Anteanoche celebraron su primer baile de gala los alumnos de la Escuela Especial de Ingenieros Industriales, en el gran vestíbulo de dicha Escuela y como despedida del curso académico. Resultó muy animada y lucida y a ella asistieron: el capitán general de la Cuarta región, don José Moscardó, con sus ayudantes; el gobernador civil y jefe provincial, don Antonio Correa Véghison; el gobernador militar don Fernando Moreno Calderón, con su ayudante el comandante Salmerón; el rector de la Universidad, doctor Gómez del Campillo; el presidente de la Diputación, don Luis Argemí; el delegado de Industria, don Mariano de las Peñas; el coronel Mut, jefe de la Milicia Universitaria; el presidente de la Asociación de Ingenieros Industriales, don Luis Riviere, y otras autoridades, jerarquías y personalidades.

Hicieron los honores de la fiesta el director del establecimiento docente, don Patricio Palomar Collado, y el secretario del mismo, don Isabele Lana Serrate, con los alumnos que formaban la comisión organizadora.

La concurrencia fue numerosa y distinguida y entre ella se contaban las señoras María del Pilar Forcadell Roset y María Angeles Ventosa Serra, hermanas de alumnos de la Escuela, y María Rosa Soter Veredés, las cuales vestían de largo por vez primera.

Amenizó el baile una magnífica orquesta y a medianoche fue servido un refrigerio. El baile continuó hasta entrada la madrugada.

En la Escuela de Ingenieros Industriales

Baile de gala de fin de curso

Después del banquete oficial en el Hotel Ritz el ministro se trasladó, acompañado del almirante Bastarreche, del jefe del Sector Naval de Cataluña, contralmirante señor González Aller, y del director de la Empresa «Elicanos», nuestro ingeniero naval don Jesús Alfaro, a la Escuela de Ingenieros Industriales donde se celebraba el baile de fin de curso de los alumnos que allí realizan sus estudios.

La presencia del señor Suanzes fue acogida con cariñosos aplausos y la orquesta interpretó el himno nacional.

El ministro y sus acompañantes permanecieron un largo rato en el indicado establecimiento docente, siendo obsequiados gentilmente por el director del mismo y el profesorado.

EL BAILE EN LA ESCUELA DE INGENIEROS

Antemáñana estuvo el baile organizado por los alumnos de la Escuela Especial de Ingenieros Industriales de Barcelona y celebrado en la noche del sábado al domingo en el edificio de la misma Escuela.

Se bailó en el gran vestíbulo del piso principal; y alrededor de la pista del baile, ante la misma en la rotunda anexa y en las galerías de las salas del piso primero, desde donde se dominaba con la vista magníficamente el baile que habían instalado mesas para el refrigerio de medianoche. Además se instaló un bar en el piso principal.

En el fondo del vestíbulo tocó una magnífica orquesta, manteniendo la animación toda la noche.

El ministro de Industria y Comercio honró la fiesta con su asistencia. También asistieron diversas autoridades y personalidades, siendo recibidas todas ellas, así como el ministro señor Suanzes, por el director de la Escuela don Patricio Palomar, con los profesores de la misma.

El baile acabó avanzada la madrugada.

L'acta de la reunió extraordinària que la Junta de Barcelona va celebrar el 10-04-1943, per estudiar l'ordre ministerial, reflectia aquest disgust i la proposta de fer arribar a la superioritat l'enèrgica queixa pels fets, reflectida a la nota que Castells va enviar al director Manuel Soto:

"Ilmo. Sr.: Enterada la Junta Economicodocente, en reunión que tuvo lugar al regresar de Madrid el que suscribe, de los acuerdos sobre exámenes de ingreso elaborados por la Comisión designada al efecto y del proyecto de convocatoria según textos que nos facilitó V. I., había visto con verdadera satisfacción el resultado de aquella labor, y experimenta ahora profunda decepción ante la orden de 26 de marzo sin hacer referencia a un punto tan esencial como es el número de vocales que aquella Comisión juzgó necesarios para poder realizar los referidos exámenes según las nuevas normas que se proponían.

En su vista, la Junta que tengo el honor de presidir me confiere el encargo de manifestar a V. I. que procede a nuestro juicio elevar al Excmo. Sr. Ministro una respetuosa queja por no haberse consignado aquel extremo, no obstante haber sido aprobado por V. I. en reunión con los tres subdirectores, y aprobado también por unanimidad en la Comisión constituida por representantes de los tres establecimientos, inspirados todos en el buen deseo de mejorar las normas de selección y aumentar las garantías de acierto.

En el caso de que obedezca lo ocurrido a algún error u olvido en el texto de dicha orden, rogamos también a V. I. vea de lograr la rectificación que proceda".

Com es veu, una protesta d'allò més enèrgica, ateses les condicions d'"ordeno y mando" i de submissió vassalla pròpies de la dictadura franquista. Aquesta gosadia no podia quedar sense resposta, que ens la proporciona la lectura del llibre d'actes de la Junta. La reunió del 17-09-1943, primera del nou curs 1943-1944, ja no la presidia Paulino Castells, sinó Patricio Palomar Collado, que l'havia substituït com

a subdirector de l'*establecimiento* de Barcelona. El mateix passava amb els altres membres de la Junta, que eren nous, en compliment de les ordres ministerials de 13 i 14 de juliol de 1943, aparegudes al *BOE* un mes més tard (el 19 d'agost).

Al meu entendre, la fulminant destitució de Paulino Castells com a màxima autoritat de l'*establecimiento* de Barcelona no es va produir tan sols per les seves discussions tenaces amb el director Manuel Soto per qüestions relatives al sistema d'ingrés, sinó també per les opinions abocades per Castells a la seva *Reseña histórica* apareguda el 1942. L'obra de Castells¹⁵ pretenia ésser un resum de la història de l'Escola de Barcelona des de la seva fundació el 1851, i conté estadístiques d'alumnat, llistat de professors, contingut dels diversos plans d'estudi, etc. Però a les darreres pàgines, que eren les que descrivien la "situació actual" (1942) i les "demandes a la superioritat", Castells descrivia amb cert orgull el patrimoni material de l'Escola, que ja estava relativament ben equipada en vigílies de la guerra, disposant d'un conjunt de laboratoris molt digne, en comparació de les altres escoles d'enginyeria espanyoles. Però les despeses que el nou Estat consignava per a l'establiment de Barcelona eren insuficients per al seu mer funcionament, i molt més per al futur que li corresponia, explicava Castells a les seves "Demandes a la Superioritat". Tampoc no era satisfactòria la situació del personal docent, administratiu i subaltern, per a tot el qual Castells sol·licitava discretament un augment de sou, i assenyalava la pèrdua de poder adquisitiu respecte al 1932. Després d'explicar succintament en què consistien les millores materials projectades, per a les quals se sol·licitava l'increment de subvenció, Castells passava a comentar les "disposicions més recents": l'Escola única i l'examen d'ingrés, amb la "manera de seleccionar els alumnes", i relatava les discussions que hi havia al voltant del lloc de celebració de les proves d'ingrés. Castells es mostrava molt més

15 CASTELLS, Paulino (1942) *Establecimiento de Barcelona. Reseña histórica*. Inclòs en forma de facsímil a LUSA, Guillermo (2008) "Depuración y autarquía (1939-1940)", *Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona*, núm. 18, p. 131-213. Vaig analitzar el text de Castells a p. 50-55.

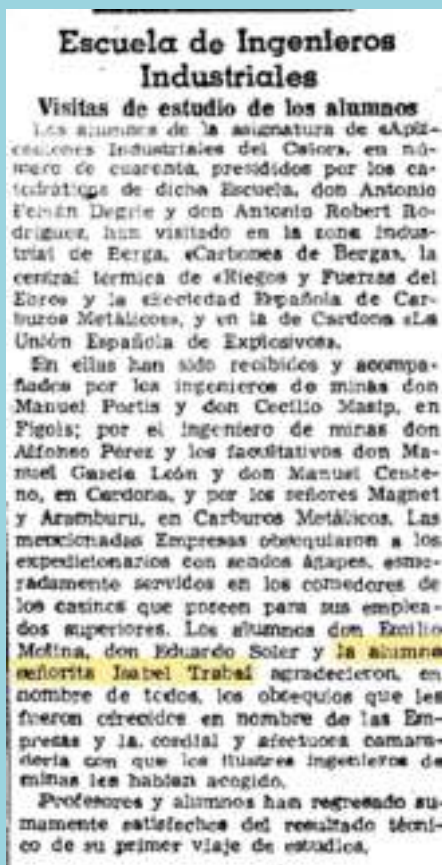

Fig. 7.- Visites d'estudi dels estudiants de l'Escola (*La Vanguardia*, 15-05-1946).

contudent en la seva oposició a l'existència de la quota d'ingrés, en un duríssim paràgraf que posava de manifest les diferències sobre la mateixa concepció de la carrera que sempre havia existit entre els enginyers industrials de Barcelona i de Madrid. Castells es manifestava en contra de l'existència de quota, esgrimint l'exemple de l'Alemanya de l'època (1942), "la nació en què

l'Estat intervé, com és sabut, en grau màxim, per fixar l'orientació i l'extensió de tota mena d'activitats", on "ni hi ha quota per a l'ingrés a les escoles d'enginyers, ni tan sols hi ha exàmens [d'ingrés]". Si es mantingués la quota —proseguia Castells— "sortiria únicament de les nostres escoles un curt nombre de funcionaris per nodrir el Cos, però quedaria oblidada la missió primordial, la que va donar origen i serà sempre fonamental en la nostra professió, el desenvolupament i progrés de la indústria en totes les branques".

Les crítiques i suggeriments del subdirector de l'establecimiento de Barcelona es van revelar excessivament agosarades per a una època en què només existien les "adhesiones inquebrantables". Pocs mesos després Castells seria rellevat del seu càrrec, i substituït per Patricio Palomar, que havia estat designat l'any anterior (28-08-1942) vicepresident de la Junta de l'Associació d'Enginyers Industrials que el governador civil va nomenar en substitució de la que havia estat escollida abans de la guerra, presidida per Ramon Barbat Miracle¹⁶. Aquesta Junta, no escollida sinó imposada pel poder polític, estava presidida pel falangista Francisco L. Rivière Manén. Palomar era, per tant, persona de confiança de les autoritats, un home del règim¹⁷.

L'acta de la primera reunió de la nova Junta de l'Escola va ser molt lacònica. No hi havia cap referència a l'equip sortint, i únicament al final de l'única pàgina que resumia aquesta reunió apareixia una frase que parlava de la nova situació: "Finalmente el Sr. Palomar felicita a los Profesores de la Junta por su reciente nombramiento y dice que espera de ellos la eficaz colaboración en bien de la Escuela". Això era tot.

16 Ramón Barbat Miracle va presidir l'Associació entre el 8-11-1933 i el 28-08-1942. Barbat va aconseguir mantenir la personalitat professionalista de l'Associació durant els tres anys de guerra, i després va resistir durant els primers anys del franquisme els intents realitzats per la Central Nacional Sindicalista (CNS) per absorbir-la. Tinc notícia de dos treballs biogràfics sobre aquest personatge interessant; un és AGUADÉ, Jaume (1989) "La vida i l'obra de Ramon Barbat i Miracle", *Quaderns Biogràfics*, 53-64. L'altre, titulat "Ramon Barbat i Miracle", el va publicar el seu fill Ramon Barbat Gili a la revista *Quaderns de Vilaniu*, 40: 87-105 (2001)

17 Durant la dictadura de Franco, Palomar va ser regidor i diputat provincial. Per conèixer el pensament i la trajectòria de Palomar són interessants dos opuscles seus, el que va publicar l'Escola (única) a Madrid el novembre del 1943 (titulat "La industria española del cemento, ejemplo de la evolutiva autarquía e intervención de los Ingenieros Industriales en su consecución") i l'editat per l'Escola de Barcelona el 1968, de caràcter autobiogràfic (titulat "Medio siglo de actuación técnica y social, 1918-1968")

4.- Cap a un canvi de pla d'estudis. La reforma de l'ingrés (ordre del 6-03-1945)

Durant pràcticament tots els primers anys de la dècada de 1940, a les actes de la Junta Economicodocente apareixien notícies sobre la imminència de la reforma del pla d'estudis. A la sessió del 7-04-1943 ja es parlava de la "comissió nomenada per a la redacció d'un nou pla d'estudis" i a la del 10-03-1944 es recollia que "el presidente Sr. Palomar daba cuenta a la Junta de las manifestaciones que en Madrid le hicieron los Sres. Soto, director, y Artigas, profesor de la Escuela, sobre el nuevo plan de estudios de la carrera de ingeniero industrial, quienes le indicaron que dicho plan estaba a punto de ser aprobado por la Superioridad". Però les coses no van ser tan ràpides.

Gairebé dos anys després, a la sessió del 12-03-1945, "se da lectura a un comunicado de la Dirección de la Escuela (Madrid) por el que se da cuenta de haber sido aprobada por la Superioridad la reforma del Plan de Ingreso como primer escalón de la del plan de estudios de la carrera". L'ordre que reformava l'ingrés apareixeria al *BOE* de l'1 d'abril. Al preàmbul de l'articulat s'hi indicava la necessitat "de señalar acertadamente las materias correspondientes a cada uno de los dos grupos que integran el examen", a més de manifestar la voluntat de donar "la debida orientación y alcance de las distintas disciplinas, que han experimentado sensible variación ya establecida en lo posible en las enseñanzas de la Escuela". Es feia constar la necessitat de reformar el pla d'estudis vigent (que datava de setembre de 1931), "una necesaria reforma que responda a los progresos experimentados en la técnica industrial y evolución consiguiente de la industria". Però aquesta reforma completa no podia ser un obstacle "para que se dicten de modo inmediato normas que perfeccionen el examen de ingreso".

ACADEMIA TECNOLÓGICA FEBRER

FUNDADA EN 1917

La Dirección de la Academia convoca a un dictamen el curso 1943-44 de la Escuela Superior de Ingenieros Industriales. Barcelona, 11 de noviembre de 1943.

Paseo de Gracia, 17, 1.º Teléfono 22369

ACADEMIA TURET

Director: DON JOSE TURET VISAL
Ingeniero industrial

INGENIEROS INDUSTRIALES

Todos los alumnos del 2.º grupo, presentados por esta Academia en la última convocatoria, fueron aprobados

EXAMEN DE ESTADO

AVENIDA JOSE ANTONIO, 635, 1.º, 1
(frente al Ritz). Teléfono 21677

Fig. 8.- Anuncis de premsa de les acadèmies preparatòries per a l'ingrés a l'Escola (*La Vanguardia*, 28-09-1943 i 11-11-1945).

A la part normativa de l'ordre hi apareixien els continguts de les matèries que formaven part de cadascun dels dos grups de l'examen:

“Primer grupo: Aritmética racional.- Álgebra de las magnitudes finitas reales y complejas.- / Cálculo combinatorio y sus aplicaciones. Magnitudes infinitesimales. / Geometría métrica.- Representaciones gráficas. / Física general. / Cosmografía y Geología.

Segundo grupo : Aplicaciones del Álgebra de las magnitudes infinitesimales.- Teoría general de ecuaciones.- Funciones primitivas. / Geometría analítica plana y del espacio.

Introducción a la Química. / Mineralogía y Petrografía. Además, los candidatos, para matricularse en el primer curso de la carrera, deberán demostrar, sin orden de prelación respecto de los grupos anteriores, su suficiencia en: Dibujo lineal. Dibujo a mano alzada. Francés. Inglés y Alemán (traducción con auxilio de diccionario)”.

A més, els aspirants s'havien de sotmetre, en iniciar els estudis de preparació, a una prova psicotècnica “que no tendrá más finalidad que la de orientación y documentación”.

Els aspirants a ingrés es dividien en “colegiados” i “libres”. Eren “colegiados” els qui curses sin els seus estudis de preparació a “academias autorizadas por la Dirección General de Enseñanza Profesional y Técnica, previo informe favorable del Claustro de la Escuela de Ingenieros Industriales”. Eren “libres” tots els altres.

Les proves de l'examen d'ingrés serien de dues classes: “eliminarias” i “de selección”. Les primeres serien jutjades per comissions d'admissió delegades del Tribunal d'Ingrés a cadascun dels *establecimientos*, i les de “selección” pel Tribunal en ple, constituït a Madrid. Els qüestionaris de les assignatures de l'ingrés van ser aprovats per ordre de 17-05-1945, publicada al *BOE* el 15 de juny de 1945.

Les acadèmies de preparació per a l'ingrés¹⁸ van acollir molt favorablement aquest reconeixement oficial del seu negoci particular, enca-

ra que l'escola establiria una sèrie de requisits per mantenir el rigor. El 27-10-1945, el director de l'Escola unificada, Manuel Soto, enviava a Palomar unes instruccions relatives a la coordinació i supervisió de les acadèmies col·legiades, en què no hi faltaven algunes frases que advertien severament sobre el que suposaria la pèrdua de confiança en aquestes entitats:

“Para lo relativo a la regulación de los exámenes de ingreso de acuerdo con el último plan aprobado por la Superioridad y de las academias sujetas al régimen de colegiación, ruego a V. I. designe cinco profesores de entre todos los del Claustro que explican en ese centro. Asimismo, deberá V. I. reunir con estos compañeros a los directores de las academias colegiadas para convenir todos los pormenores relativos a las enseñanzas de preparación, haciéndoles conocer el deseo de la Escuela de la colaboración de esos centros y quedar a su disposición para que consulten cuanto necesiten a fin de que en todo efectúen la enseñanza de acuerdo con la Escuela.

Al mismo tiempo, debe saber, que esta dirección publicará la pérdida de confianza de la Escuela en cualquier academia que no hiciere honor al espíritu de dignidad profesional y responsabilidad que la colegiación determina. Acompañamos un proyecto de modelo de la tarjeta escolar, para que haya uniformidad. Espero también de V. I. que se digne dar cuenta a esta dirección del cumplimiento de estas instrucciones”.

Uns mesos més tard, el 16-02-1946, Soto ordenava a Palomar que “sin más demora, disponga una visita a las academias de preparación colegiadas, por uno o dos compañeros de los designados para mantener la relación de las mismas con nuestra Escuela”. La qüestió de les acadèmies va continuar preocupant Soto, veritablement obsessionat a unificar ensenyaments i criteris, d'acord amb el que veia a l'Escola de Madrid. Per exemple, el 13-07-1946 Soto enviava a Palomar un escrit, que portava com a annex unes propostes elaborades pels professors de Dibuix de l'Escola de Madrid, destinades a homogeneïtzar la preparació de l'ingrés en aquestes matèries.

18 Examinant la premsa de l'època apareixien sovint anuncis de les més importants: Humet, Febrer, Peñalver, Turet...

5.- L'Escola recobra el caràcter de centre independent (1947)

El BOE del 29-07-1947 portava la *Orden del 23 de julio de 1947 por la que se concede el carácter de centros de enseñanza independiente a las tres escuelas de Ingenieros Industriales de Madrid, Barcelona y Bilbao*. Aquesta ordre —que formalment desfeia la fèrria unitat esbaterada set anys abans— seguia defensant la justesa del que es va acordar el 1940:

“La Orden ministerial de 7 de mayo de 1940 dispuso la unificación de las escuelas de Ingenieros Industriales existentes en Madrid, Barcelona y Bilbao, determinando que fuesen consideradas, en lo sucesivo, como una sola, dividida en tres establecimientos docentes, regidos por un solo director.

La principal finalidad que se perseguía era la de lograr un criterio único para la realización y aprobación de los exámenes de ingreso, de los ejercicios de curso y de las pruebas de reválida o de fin de carrera, con el que se aseguraba la identidad de conocimientos en los futuros profesionales. Es deseo de este Ministerio mantener tal propósito, pero haciéndolo compatible con el reconocimiento de la personalidad de cada uno de los referidos centros, ya que así conviene al más fácil desenvolvimiento administrativo”.

Un cop salvat el principi d'autoritat —que per definició mai no s'equivoca— venia la part dispositiva:

1.º- Se concede el carácter de centros de enseñanza independiente a las tres escuelas de Ingenieros Industriales de Madrid, Barcelona y Bilbao.

2.º- Cada una de estas escuelas estará regida por un director, ingeniero industrial, libremente designado por el Ministerio, y un subdirector y un secretario académico, ambos profesores, nombrados por el Departamento a propuesta del director. Asistirá a éste una Junta Económica que, bajo su presidencia, será integrada por el subdirector y secretario académico mencionados, más dos vocales y profesores nombrados por la Dirección General de Enseñanza Profesional y Técnica. Uno de estos desempeñará el cargo de administrador.

3.º- Asimismo, funcionará en cada centro una secretaria administrativa para atender las funciones burocráticas, desempeñando el cargo de secretario un jefe

de administración o de negociado del escalafón técnico-administrativo del Departamento.

4.º- Como órganos consultivos, contará el director en cada escuela con el Claustro de Profesores, integrado por todos los titulares, y la Junta Técnica, formada por todo el personal docente.

5.º- Los directores de los tres centros especiales y el del Instituto de Ampliación de Estudios e Investigación Industrial, bajo la presidencia del director de la Escuela de Madrid, auxiliado por un secretario designado por éste, constituirán la Junta de Estudios de Ingeniería Industrial, a la que se encomienda la función de velar por la unidad de enseñanza, basada en los tres principios siguientes:

a) El ingreso será único para las tres escuelas, con sujeción a las disposiciones vigentes en la actualidad.

b) La reválida se habrá de aprobar ante tribunal único designado por la Junta de Estudios con arreglo a las disposiciones actualmente en vigor, y los alumnos de las tres escuelas se ordenarán en una sola promoción a la terminación de su carrera.

c) Las normas para la enseñanza y para selección y nombramiento del personal docente serán también idénticas para las tres escuelas, debiendo preceder el informe de la Junta de Estudios a las resoluciones privativas de la superioridad.

6.º- Queda autorizada esta Dirección General para dictar las disposiciones que estime necesarias para el cumplimiento de lo prevenido en esta Orden, debiendo introducirse oportunamente las variaciones consiguientes en la redacción de las partidas afectadas del presupuesto de gastos de este Departamento para el próximo año 1948”.

Com es pot veure, malgrat el pas endavant que suposava la desaparició de l'Escola única, els aspectes essencials de la planificació educativa seguien estant sota el control uniformitzador de la Direcció General.

En el mateix número del BOE s'incloua la *Orden de 24 de julio de 1947 por la que se nombran directores y subdirector de las escuelas de ingenieros industriales a los señores que se nombran*. Manuel Soto Redondo, Patricio Palomar Collado i Félix Ara Olarte serien els directors respectius.

L'Escola de Barcelona tornava, doncs, a ser una entitat independent, sota la batuta d'un director.

Fig. 9.- Portada de *LVG* (2-11-1946), entrega de títols a l'Escola de Madrid a la promoció unificada de les tres escoles. El nou titulat va vestit amb l'uniforme d'enginyer industrial.

Fig. 10.- Portada de *LVG* (20-06-1947), noces de plata de la promoció de 1922.

6.- El pla d'estudis del 1948

Un cop l'Escola va recobrar el caràcter de centre independent, l'esdeveniment més important amb què es va haver de veure va ser el procés d'elaboració i implantació d'un nou pla d'estudis. L'assumpte venia de molt lluny, ja que en la sessió que la Junta Economico-docente [JED, en endavant] va celebrar el 7-04-1943 ja es parlava de "la Comisión nombrada para la redacción de un nuevo plan de estudios". Però el procés complex va avançar molt lentament, ja que la reforma de l'ingrés no s'aprovaria fins al 6-03-1945. L'11-11-1946 el director de l'aleshores Escola unificada, Manuel Soto, enviava a l'establecimiento de Barcelona una proposta de reforma del primer curs de la carrera, coherent amb les modificacions introduïdes al sistema d'ingrés. Els professors de Barcelona es van reunir el 8-01-1947 per analitzar el projecte de pla d'estudis, i es va acordar formar una ponència específica per a aquesta qüestió. Pocs dies després, el

3-10-1947, la JED ordenava distribuir a tot el professorat còpies del projecte de reforma. El Claustre es va reunir el 12-12-1947 i va aprovar la proposta del pla d'estudis.

A la sessió del Claustre celebrada el 26-05-1948, el director Palomar comunicava que ja s'havia aprovat el nou pla d'estudis. El decret es va promulgar dos dies després i apareixeria al *BOE* del 12 de juny següent.

Després d'un breu i insuls preàmbul, l'articulat del decret insistia que les tres escoles s'havien de subjectar a la "unitat d'organització i d'ensenyaments" definides al decret de 23-07-1947 (el de "desunificació"), per a això vetllaria la Junta d'Estudis. La carrera constaria de sis cursos, els tres primers de preparació científica i tècnica general, els dos següents d'intensificació (hi hauria quatre intensificacions, mecànica, química, electricitat i tèxtil) i el darrer, de formació general, en què es verificarien els exercicis finals per a l'obtenció del

títol d'enginyer industrial. Els titulats de les tres escoles formarien una promoció única, ordenada segons les qualificacions obtingudes al llarg de la carrera i als exercicis finals. Les disposicions transitòries encomanaven a la Junta d'Estudis la redacció dels qüestionaris. El Patronat havia de proposar al Ministeri l'acoblament del professorat existent a les noves disciplines establertes. Quedaven en suspens els concursos d'oposició fins que es dugués a terme aquesta adaptació. La Junta d'Estudis havia de presentar en el termini de sis mesos un projecte de Reglament, amb tots els detalls tècnics necessaris per a la implantació del nou pla (dies lectius, drets de matrícula, normes de les convocatòries, etc.).

Els alumnes es dividien en oficials i lliures. Quant al cost de l'ensenyament, la matrícula de cada curs costava 250 ptes., però calia afegir-ne 100 més per a drets d'examen, 50 més per a drets d'inscripció i de formació d'expedient, i 300 ptes. més pels drets de pràctiques. En total, 700 ptes.

Com va evolucionar el nombre d'alumnes durant aquests anys? El 5-02-1948 hi havia 233 alumnes matriculats a l'escola¹⁹; el 29-11-1949 n'eren uns quants més, 292²⁰. Les estadístiques del 1950 eren ja d'un altre tipus. El 17-06-1950 es comunicava a la Direcció General que el nombre d'alumnes que havien sol·licitat examen d'ingrés el curs 1949-1950 era de 535, el nombre de sol·licituds de matrícula oficial i lliure durant el mateix curs ascendia a 328 i el "nombre total d'assignatures comprensives de les mateixes" era de 2.475. Les dades del 1951 encara eren més globals: l'11-08-1951 hi havia 352 alumnes oficials. Per atendre'ls hi havia 11 professors titulars, 14 adjunts i 21 ajudants.

Pel que fa a les condicions generals del país, en aquests anys finals de la dècada dels anys 1940, el franquisme ja s'havia desposseït dels seus atributs externs més clarament nazi-fei-

xistes, i ara es presentava Franco no com un dictador que va estar a punt d'entrar a la Guerra Mundial al costat de les potències de l'Eix, sinó com un avançat en el temps de la croada anticomunista. L'essència teòrica del franquisme era ara el nacionalcatolicisme, que va continuar impregnant tots els aspectes de la vida quotidiana del país i, per tant, els de l'Escola i la professió.

7.- Activitat corporativa de l'enginyeria industrial. Les primeres Jornades d'Enginyeria Industrial (Barcelona, juny del 1948)

L'Associació d'Enginyers Industrials de Barcelona va mantenir la personalitat professionalista durant els tres anys de Guerra Civil, i va resistir durant els primers anys del franquisme els intents realitzats per la Central Nacional Sindicalista per absorbir-la. Però al març del 1942 el president Ramon Barbat, que propugnava el manteniment de la personalitat de l'Associació de Barcelona, va ser destituït per les autoritats i substituït per Francisco Luis Rivière, que presidiria fins al 1952 la que va passar a anomenar-se Agrupació de Barcelona de l'Associació Nacional d'Enginyers Industrials.

Ja hem comentat al primer apartat la reculada que el règim franquista va suposar per a Espanya, no només òbviament quant a drets humans, llibertats i qualitat de vida, sinó també en l'àmbit de la tècnica científica. Després de la finalització de la Guerra Mundial amb la derrota (i el descrèdit) de les potències nazi-feixistes, el règim va tendir a eliminar discretament els aspectes externs més aparatosos que revelaven la seva complicitat amb l'Eix. Aquest distanciament es va fer notar també en alguns col·lectius socials i professionals que s'havien alineat inequívocament amb els vencedors de la Guerra Civil, des de l'església catòlica... fins a les associacions d'enginyers

19 Es desglossaven així: 59 a 1r (23 del Plan 1947 i 36 del Plan 1933), 40 a 2n, 27 a 3r, 38 a 4t, 36 a 5è i 33 a 6è.

20 N'hi havia 68 a 1r, 62 a 2n, 64 a 3r (34 del Plan 1948 i 30 del Plan 1933), 42 a 4t, 27 a 5è i 29 a 6è.

industrials. Però ja a la dècada dels anys 1940 es va iniciar una tímida distanciació. La Junta Superior de l'Associació Nacional d'Enginyers Industrials (ANII) ja havia reclamat l'octubre del 1946 el final de la intervenció de l'Estat a la indústria²¹:

“En el sector estrictamente industrial se estima preciso evolucionar desde las más o menos pronunciadas intervenciones estatales en las industrias —y que se advierten en todos los países como digestión de las guerras pasadas— hacia una dirección orientadora de las actividades económicas. A tal fin se considera inapropiado el régimen de intervenciones del Estado a través de organismos de tipo circunstancial y se entiende, en consecuencia, que deben ser los órganos de abolengo estatal, reorganizados si es necesario y ajustados a las circunstancias presentes, los que ejerzan esta función directiva orientadora.

[...] Se entiende, aconseja el interés nacional, que la actuación del Estado en el terreno civil se limite al desarrollo de aquellas industrias para las que no exista iniciativa privada, o sea esta insuficiente, o no cumpla sus funciones, pero todo ello situado siempre en un plano de igualdad de condiciones”.

Però encara seria molt més clar el pronunciament del col·lectiu d'enginyers industrials dos anys més tard, a les Jornades de Barcelona. El número de maig de 1948 de la revista *Dyna* explicava als enginyers espanyols en què consistirien les Primeres Jornades d'Enginyeria Industrial, i cridava a la participació massiva dels professionals²². El tema triat per a les Jornades era “L'eficiència industrial i l'eficiència laboral a la producció de la indústria espanyola”. El 29-05-1948, uns dies abans del començament de la trobada, Francisco Luis Rivière Manén, president de l'Agrupació de Barcelona de l'ANII, efectuava unes declaracions a *La Vanguardia* en què explicava les finalitats de les Jornades:

“Al igual que en años anteriores, los ingenieros industriales de toda España, convocados por su Asociación Nacional, dedican su reunión anual al estudio de problemas técnicos, económicos y sociales que a la economía industrial española afectan de modo más directo. En 1947 se estudiaron los problemas del acero, de la energía y del transporte; de cada una de estas reuniones se elevaron conclusiones a los organismos superiores. Esta vez la reunión se celebrará en Barcelona del 5 al 10 de junio con la denominación de Jornadas de Ingeniería Industrial, dedicadas al estudio del importantísimo problema de la mejora del rendimiento, es decir, la eficiencia industrial y laboral, estimando que en la actualidad la productividad y rendimiento de nuestra industria deben mejorarse para que no quede rezagada crónicamente con relación a otras naciones”.

Durant els dies 5 al 9 de juny, els 631 enginyers industrials inscrits van debatre en ponències específiques i a les sessions plenàries les diverses qüestions plantejades pel Comitè Executiu de les Jornades. Les sessions de treball es van desenvolupar a l'Escola, que va acollir els visitants amb una exposició de treballs desenvolupats pels alumnes del curs 1947-1948²³. Les sessions de caràcter més solemne (inauguració i cloenda), en què van pronunciar discursos Juan Antonio Suanzes (ministre d'Indústria i Comerç), José Antonio de Artigas (director de l'Institut d'Investigacions Industrials de Madrid), Manuel Soto (director de l'Escola de Madrid i president de l'ANII) i Francisco Luis Rivière, van tenir lloc a l'Associació d'Enginyers i al Foment del Treball Nacional. També hi va haver activitats complementàries, com ara una excursió a Montserrat, recepcions a l'Ajuntament i a la Diputació, conferències, sopars de confraternització i un ball de gala a l'Escola. La presidència de les Jornades també va tenir temps per enviar un telegrama de satisfacció i agraïment al ministre d'Educació Nacional “por haber recogido aspiración dicha clase,

21 “Congreso de Ingeniería”, *Dyna*, 1950, p. 123-127. La revista mensual *Dyna* era l'òrgan oficial de l'ANII.

22 “Jornadas de Ingeniería Industrial”, *Dyna*, núm. 5, maig 1948, p. 239-241.

23 *Dyna* va dedicar un espai ampli a les Jornades, al núm. 6, juny 1948, p. 257-276. *La Vanguardia* també els va donar generosa cabuda (reproduint íntegrament alguns discursos) durant els dies 2, 5, 6, 8 i 9 de juny.

que lleva un siglo de existencia, en reforma enseñanza carrera”, al·ludint a la recent aprovació del nou pla d'estudis, la publicació del qual al *BOE* era en aquells dies imminent. S'aprofitava el telegrama al ministre per “rogarle transmite Jefe del Estado adhesión inquebrantable”.

Les conclusions de les ponències de les Jornades van ser presentades a l'esmentat número de *Dyna* de juny de 1948, però només aquelles que concernien a la vida professional dels enginyers industrials, ja que les conclusions que s'havien de presentar “als poders públics” no podien donar-se a la publicitat fins que fossin lliurades als destinataris. Així, es feien públiques les conclusions de les ponències de Col·legiació i de Labor Tècnica i Cultural, amb les seves subponències de seccions Tècniques, Ensenyament i Revista *Dyna*. S'ometien les de Reorganització i de Montepío, “per afectar exclusivament la vida interna de l'ANII”.

La substància més significativa d'aquestes primeres conclusions era, sens dubte, el pronunciament a favor de la creació del Col·legi d'Enginyers Industrials, fet que seria possible pocs mesos més tard per un decret datat el 9-04-1949. Hi havia també una al·lusió molt críptica —recordeu-vos que fins i tot les revistes de caràcter tècnic estaven sotmeses a la censura política i ideològica de la dictadura— al que, al meu entendre, podria referir-se a un assumpte que esclataria uns quants mesos més tard, el del reconeixement dels títols de l'ICAI²⁴. Aquestes eren les frases literals que apareixien a *Dyna*:

“Sobre la ponencia de Asuntos Pendientes podemos decir que se resume de la siguiente forma: los ingenieros industriales han preconizado e invitado a que dentro de la esfera particular, todos los titulados se muevan con absoluta libertad por lo que respecta a la redacción y ejecución de proyectos, porque entienden que ello, al implicar una leal competencia, estimulará la mayor capacitación, pero que si, como hasta el presente, su posición no es comprendida y, por tanto, compartida, han de verse obligados a reaccionar, creando para sí lo que todos los demás tienen, esto es, el campo privativo de actuación profesional”.

Les conclusions més importants, políticament parlant, de les Jornades, les que es van presentar al govern, van ser publicades al número de juliol de la revista *Dyna*. El text començava amb una declaració d'adhesió “inquebrantable” dels enginyers industrials a Franco:

“Tenemos el honor de elevar a V.E., como efectuamos en los dos últimos años, las conclusiones esenciales, de las que hemos de destacar en primer término el espíritu de adhesión a S. E. el Jefe del Estado y el de colaboración con el Gobierno, así como de especial confianza en V. E. que lleva la responsabilidad de cuanto a la industria española se refiere”.

A continuació venien unes quantes dades de caràcter estadístic, relatives a la distribució dels prop de 3.000 membres de l'ANII als diversos sectors industrials del país. Es deia després, com de passada, que els enginyers industrials havien vessat la sang per Franco²⁵, i després s'entrava directament a la part més crítica amb la política econòmica del règim:

24 L'Institut Catòlic de Artes e Industrias (ICAI), creat pels jesuïtes, va començar les classes a Madrid l'octubre del 1908, amb dues seccions, una d'estudis de pèrits electromecànics, durant el dia, i una altra d'aprenentatge per a obrers, durant la nit. El 1911 van començar a impartir-se els estudis superiors d'Enginyers Electromecànics (el 1912 sortiria el primer enginyer titulat). Durant l'època de la República, en ser oficialment dissolta la Companyia de Jesús, l'escola de l'ICAI es va traslladar a Liège (Bèlgica). Finalitzada la guerra, els jesuïtes van recobrar i van redoblar la seva influència. El 10-8-1950 Franco signava durant el seu estíueig a Sant Sebastià el decret que “reconocía validez legal al título de ingeniero electromecánico y a las enseñanzas que para obtenerlo se cursen en el Instituto Católico de Artes e Industrias de Madrid”. Aquest fet va provocar mesos més tard, a l'octubre del 1950, l'esclat de la primera vaga general massiva d'estudiants de les escoles d'enginyeria que es va produir sota el franquisme. He narrat i analitzat aquest esdeveniment a LUSA, Guillermo (2011) “La primera huelga de estudiantes de ingeniería bajo el franquismo (1950)”, *Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona*, núm. 21.

25 “El espíritu de la colectividad se supera en todo momento para el mejor servicio de la Patria y así en la guerra tuvieron la honra de laborar y de contar un 10% de bajas en sus filas, y en la paz se esfuerzan en dar solución a problemas casi invencibles de fabricación...” Paràgraf extret de “Jornadas de Ingeniería Industrial. Conclusiones elevadas al Gobierno, *Dyna*, núm. 7, juliol 1948, p. 305.

“La eficiencia de la industria española es baja por las razones siguientes:

- a) Porque la técnica mundial ha evolucionado de tal forma que nuestros procedimientos de fabricación han quedado, en su mayoría, anticuados.
- b) Porque nuestro utillaje necesita de urgente renovación.
- c) Porque la productividad por obrero es pequeña y a veces inferior a la mitad de la que se obtiene en la mayor parte de las naciones.
- d) Porque la acción del capital, en general, es lenta, tímida y sin coordinación.
- e) Porque en diferentes circunstancias no se ha podido asegurar un normal suministro de materias primas.
- f) Porque la intervención del Estado, desde los puntos de vista social, fiscal, industrial y de regulación de precios y producciones, creemos fue beneficiosa un tiempo y perturbadora en el grado y forma que hoy se realiza.
- g) Porque ni hay estímulo para producir con mejor calidad, ni previsiones para evitar el mal aprovechamiento de los elementos básicos de la producción”.

I després d'aquest diagnòstic demolidor, venia la part propositiva:

“Para corregir estas causas esenciales del insuficiente rendimiento sintetizamos las soluciones estudiadas, algunas de las cuales hemos elevado al Gobierno en otro momento:

- 1.ª- Debe llevarse a efecto una reorganización de la Administración Pública de modo que dejen de interferirse las actuaciones ministeriales y superponerse las inspecciones y trámites. Tal vez interesase la creación de un Ministerio de Economía, en el que se integrara todo lo relacionado con la producción, servicio y atributos y en el que cada rama de la industria se entienda únicamente con una sola sección de ese Ministerio a todos los efectos antes indicados.
- 2.ª- Creemos que el régimen de intervenciones debe de cesar en general, persistiendo solamente sobre parte de la producción de artículos base.
- 3.ª- Entendemos es de urgente necesidad la implantación de técnicas modernas, para lo cual deberán tener trato de favor en nuestros pagos al exterior los que se refieren a cánones por patentes e importación de procedimientos modernos de verdadera precisión para nuestra industria.

4.ª- Debe llegarse a un mejor aprovechamiento de nuestros recursos fundamentales, implantando para las principales producciones las calidades mínimas.

5.ª- Para conseguir estas calidades, coadyuvar a una mejor producción, mejorar los costes e incluso poder cambiar el sentido de nuestro comercio exterior, es obligada la coordinación de industrias, a fin de que pueda iniciarse la fabricación en serie.

6.ª- Para la renovación del utillaje deberá procederse a crear el órgano de crédito adecuado a los altos fines que ha de cumplir y elaborar los planes de fabricación a realizar por las empresas coordinadas.

7.ª- Deberá revisarse nuestra política de comercio exterior facilitando, en primer lugar, la entrada en España de las divisas propiedad de españoles mediante el señalamiento de los productos en que pueden venir invertidas y atender con preferencia al pago de elementos relacionados con: energía, transporte, patentes y utillaje que no puedan ser fabricados en España con la urgencia precisa.

8.ª- Entendemos que nuestra industrialización deberá apoyarse en la coordinación de industrias existentes, aplazando el montaje de unidades fabriles estatales, hasta que nuestra economía actual se sanee, evitando dispendios que no sean indispensables.

9.ª- Debe revisarse nuestra política de salarios, en el sentido de premiar el rendimiento y llegarse a gravámenes más uniformes en el campo de la previsión y dentro de las posibilidades que marca el precio de coste.

10.ª- Es necesario y urgente coordinar las enseñanzas profesionales obreras, estimularlas y dar los certificados de aptitud alicientes de mejora económica impulsando el régimen de becas, al objeto de aprovechar toda clara inteligencia.

11.ª- Con objeto de evitar el anquilosamiento de la técnica, insistimos en la libertad de actuación de los ingenieros en la esfera privada, pero entretanto que esto sea un hecho, es indispensable la publicación del REGLAMENTO DE LA LEY DE ORDENACIÓN Y DEFENSA DE LA INDUSTRIA promulgada en noviembre de 1939.

12.ª- Al objeto de servir con mayor eficacia a los intereses generales, los ingenieros industriales solicitan se les estructure en forma de que la opinión de los 2.500 que están al servicio de la industria privada, pueda ser conocida de manera permanente por los poderes públicos”.

Les paraules d'aquestes conclusions parlen per si mateixes, però m'agradaria destacar que es rebutja sense pal·liatius la política intervencionista de l'Estat en matèria industrial —que es qualifica de “perturbadora”— i igualment es condemna la política megalomànica de l'INI, amb la seva creació de macroempreses inviables (solució 9a proposta). És interessant contrastar aquesta condemna que els enginyers industrials fan de la política econòmica autàrquica del règim amb el discurs que va pronunciar Juan Antonio Suanzes, principal artífex de la mateixa, a les Jornades de Barcelona, en què —amb tots els matisos que es vulgui— va tornar a afirmar la necessitat de l'intervencionisme a l'economia²⁶.

8.- Creació dels Col·legis Professionals (1949-1950)

Com hem vist, una de les conclusions emanades de les Jornades de Barcelona del 1948 consistia en la petició de la creació del Col·legi d'Enginyers Industrials. Uns mesos després es promulgava el “Decreto de 9 de abril de 1949 por el que se autoriza la constitución de los colegios de ingenieros industriales”. Transcorreguts més de setanta anys d'aquesta promulgació, els motius adduïts en el breu preàmbul continuen desconcertant-nos (l'èmfasi és meu):

“Las inversiones importantes que el Estado hace para el sostenimiento de los centros de enseñanza superior, así como los trabajos y gastos que realizan quienes aspiran a obtener la formación completa de los ingenieros industriales, técnicos de la categoría superior en su campo, aconsejan se adopten todas las medidas necesarias para conservar la preciada herencia formativa adquirida en los centros de estudio, evitando que, al contacto con la realidad, pueda el ingeniero perder la riqueza espiritual lograda tras largos años de disciplina escolar. Entre tales medidas ninguna puede ser más útil que la colegiación, ya que la tutela corporativa del Colegio no solo asegura la disciplina profesional, sino que ofrece al Estado un eficaz instrumento de información y asesoramiento que refleje el pensamiento colectivo de un grupo profesional de tan evidente importancia en la vida económica del país”.

Fig. 11.-
Portada de la revista
Dyna (juliol 1940),
“órgano de los Ingenieros
Industriales
de España”.

26 La reproducció taquigràfica del discurs de Suanzes és a *Dyna*, núm. 6, juny 1948, p. 259-266.

L'articulat autoritzava a la constitució dels Col·legis com a "corporacions de caràcter oficial", dependents del Ministeri d'Indústria i Comerç, i definia els seus òrgans governatius i administratius. El Consell Superior de Col·legis, organisme rector superior d'aquests, s'havia de constituir provisionalment en el termini de sis mesos. Les finalitats dels col·legis eren molt semblants a les que regien l'actuació de les decimonòniques associacions d'enginyers: assessorament a l'Estat i als particulars, emissió de dictàmens, cooperació amb l'administració de Justícia, desenvolupament de labors científiques i culturals, organització de la previsió entre els col·legiats, defensa de la classe, etc. La col·legiació era obligatòria per poder exercir lliurement la professió. Els col·legis se sostindrien econòmicament gràcies a les quotes dels seus membres i per les tarifes que cobraven als qui per obligació legal havien de visar els seus projectes.

Una ordre del 6-09-1950 aprovava els estatuts generals pels quals s'havien de regir els col·legis d'enginyers industrials. El ministre signant, Suñer, els promulgava vista la proposta elevada per l'Associació Nacional d'Enginyers Industrials. Els fins dels col·legis eren pràcticament els mateixos que es detallaven al decret de l'any anterior, als quals ara s'afegia el de "impedir e incluso perseguir ante los tribunales de justicia todos los casos de intrusismo profesional que afecten a los ingenieros industriales y al ejercicio de su profesión por quienes no cumplan los requisitos legales de todo orden establecidos al efecto". També s'esmentaven ara amb més detall les finalitats en relació amb honoraris i remuneracions professionals. Els col·legis se sostindrien econòmicament gràcies a una quota mensual ordinària, que s'establia en 25 pessetes, i a les tarifes cobrades als que per obligació legal havien de visar els projectes. També rebria el Col·legi el deu per cent dels honoraris que percebessin els col·legiats per redacció de projectes, dictàmens, informes i assessoraments.

Es creaven onze col·legis²⁷, en què s'integrarien tots els enginyers industrials existents al territori espanyol. Els enginyers de Barcelona van acordar mantenir l'existència de la veterana Associació, que se seguiria ocupant de les qüestions culturals, socials i científiques. Aquesta dualitat organitzativa es revelaria útil i fructífera per a les activitats professionals i culturals dels enginyers industrials. El novembre del 1950 es constituïria la primera Junta de Govern del Col·legi Oficial d'Enginyers Industrials de Barcelona, presidida per Manuel García Madurell, que des del 1952 i fins al 1966 també presidiria simultàniament l'Associació.

S'escapen del període cronològic d'aquest article les transformacions que es van produir a l'àmbit de les nostres corporacions professionals a partir dels anys 1960, que s'han analitzat en altres números d'aquesta col·lecció d'"Enginyers Il·lustres"²⁸.

27 Amb capitalitat a Madrid, Barcelona, Valencia, Bilbao, San Sebastián, Zaragoza, Santander, Oviedo, La Coruña, Sevilla i Granada.

28 Especialment a la publicació dedicada a Joan Vallvé Creus (1910-1988), editada el 2019.

Isabel, al voltant dels deu anys,
als terrenys de la fàbrica,
en construcció.

La fàbrica familiar: Trabal Industrial

Guillermo Lusa Monforte

Centre de Recerca per a la Història de la Tècnica (ETSEIB-UPC)

1.- Pere Trabal, líder obrer a la indústria paperera

Pere Trabal, avi patern d'Isabel de P. Trabal, va ser un dirigent obrer de la comarca de l'Anoia, on va florir la indústria paperera des de temps molt primerencs, creixent sobretot des de mitjans del segle XVIII¹. Trabal pertanyia a la Federación Igualadina, que formava part de la Federación de Trabajadores de la Región Española Fig. 2.- (FTRE, anarquista, 1881-1888). Al seu òrgan d'expressió, el setmanari *El Eco del Proletariado*, s'hi solien veure les cròniques de Trabal sobre els conflictes que van enfrontar els fabricants amb els seus obrers a la dècada dels anys 1880². El prestigiós polític anarquista Joan Ferrer i Farriol va qualificar Pere Trabal de “nervi societari del veral carmelità” (és a dir, de la població de Carme, a la comarca de l'Anoia)³. A la llarga vaga del tèxtil que va afectar la comarca d'Igualada, Trabal va ser elegit el 20 d'octubre del 1881 per formar part de la comissió que va presentar als fabricants d'Igualada la plataforma reivindicativa dels vaguistes.

Trobem el rastre de Pere Trabal el 1896, arran de l'atemptat del carrer barceloní dels Canvis Nous, quan la repressió posterior contra l'anarquisme va portar a la presó desenes de pacífics sindicalistes en el que va ser conegut internacionalment com a procés de Montjuïc. El govern va utilitzar l'atemptat per carregar contra tot el moviment obrer organitzat i, en particular, l'anarcosindicalista. La brutalitat, plena de tortures, d'aquest assetjament al moviment obrer va ser coneguda internacionalment, especialment gràcies a les denúncies efectuades per l'enginyer industrial Fernando Tarrida del Màrmol i d'altres⁴. Molts dirigents obrers de fora de Barcelona van ser detinguts, entre els quals hi havia Pere Trabal, però finalment no arribaria a ser processat.

1 El principal investigador sobre la indústria paperera catalana és el professor Miquel GUTIÉRREZ POCH, a partir de la seva tesi doctoral *La industria papelera española. Entre la tradición y el cambio técnico, 1750-1936* (Universitat de Barcelona, 2005). Ha estudiat específicament la indústria paperera a la comarca de l'Anoia en *Full a full: la indústria paperera de l'Anoia, 1700-1998: continuïtat i modernitat* (Ajuntament d'Igualada, 1999), “Trellat, canvi tecnològic i sindicalisme en la indústria paperera de l'Anoia (1840-1923)” (*Miscellanea Aqualatensa*, Igualada, núm. 17, 2007, p. 105-154), entre d'altres treballs.

2 Al fragment que reproduïm de la pàgina 4 del número del 2 de maig del 1884 (Figura 1) apareix la crònica de Trabal (que signa amb les seves inicials P. T.) del llarg conflicte que va enfrontar el patró Santiago Serra amb els seus treballadors.

3 FERRER I FARRIOL, Joan (1975) *Costa amunt. Elements d'història social igualadina*, Choisy-le-Roi, al capítol “Quadre sindicalista d'honor”. Dada presa de DALMAU I RIBALTA, Antoni (2007) “Contra l'oblit: retrats d'anarquistes igualadins i anoiencs”, *Revista d'Igualada*, núm. 26, setembre de 2007, p. 7-13. Sobre Joan Ferrer i Farriol vegeu PORCEL, Baltasar (1978) *La revuelta permanente*, Barcelona, Planeta.

4 La literatura sobre els processos de Montjuïc és infinita. A escala internacional el major impacte va ser ocasionat per les denúncies de TARRIDA DEL MÁRMOL, Fernando (1897) *Les inquisiteurs d'Espagne. Montjuich, Cuba, Philippines*, París, Stock éditeur. Vegeu també SEMPÀU, Ramón (1900) *Los victimarios. Notas relativas al proceso de Montjuich*, Barcelona, García y Manent Editores.

Fig. 1.-
Fragment de la pàgina 4
d'El Eco del Proletariado,
2-05-1884. Notícia de la boda
dels avis paterns
d'Isabel Trabal.

Fig. 2.-
Fragment de la pàgina 4
d'El Eco del Proletariado,
2-05-1884. Crònica d'una vaga,
redactada per Pere Trabal.

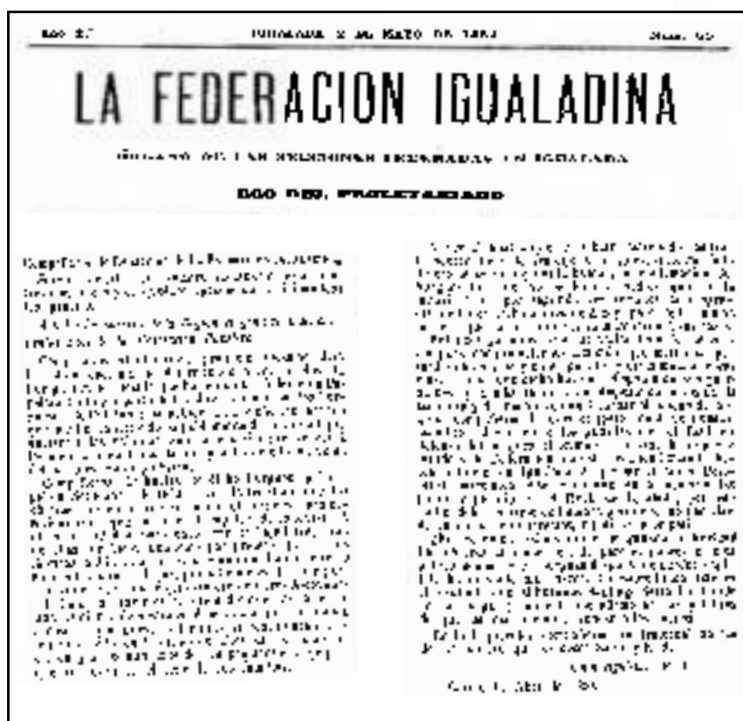

Fig. 3.-
Diari Las Noticias
(21-08-1936),
amb la nota
de Joan Trabal Casanellas
interessant-se
pel parador
de tres soldats.

2.- Joan Trabal Casanella, mecànic i empresari

Joan Trabal Casanella, fill de Pere Trabal i de Maria Casanella, va néixer el 1884. Les circumstàncies del matrimoni dels seus pares estan narrades al Comunicat que apareix a la pàgina 4 del número del 2 de maig del 1884 de *l'Eco del Proletariado* de la Federació Igualadina (Figura 2), òrgan de les seccions federades a Igualada, que reproduïm com a il·lustració en aquest article. Pere i Maria volien contraure matrimoni civil, per a això ja tenien el corresponent permís de la família de la núvia. Però per això havien de fer prèviament apostasia de l'Església catòlica, cosa que devia semblar massa agosarat a la família de la núvia, que en va retirar el permís. Aleshores els nuvis “extendieron un acta delante de testigos, jurando desde aquel día vivir en amor libre, protestando la religión católica y adherirse a los *Libre Pensadores*”. Nou mesos després va néixer un nen, a qui els pares van inscriure al registre civil amb els noms de “Natural, Progreso y Colectivo”, però que seria conegut més tard com a Joan Trabal Casanella, el pare d'Isabel.

Escrivia Miquel Gutiérrez Poch a la seva tesi doctoral:

“Joan Trabal se había formado en los molinos de la zonadel Anoia donde ejerció de carpintero, había estudiado mecánica en la Escuela de Artes y Oficios de Barcelona⁵ y, más tarde, trabajado en el taller de la fábrica papelera de Quirico Casanovas en la propia Barcelona (desde 1915 hasta 1929). A partir de 1929 contó con su propio taller especializado en maquinaria para la industria papelera”.

El 1930 l'empresa de Trabal va patentar un perfeccionament en els bombos de les màquines rodonnes per a la fabricació de paper, i poc després, el 1933, va patentar unes milleres en la construcció de cilindres per a màquines de fabricar paper⁶.

De l'època de la guerra, he trobat dues notícies sobre l'empresa de Trabal. La primera és al diari barceloní *Las Noticias* del 21 d'agost del 1936. En una secció del diari titulada “Servei d'indagacions”, dedicada a requerir notícies de persones amb qui s'havia perdut la comunicació des de l'esclat de la revolta militar, Joan Trabal Casanella s'interessa pel parador de tres soldats, que a parer meu podrien tractar-se d'obriers del seu taller (Figura 3). L'altra notícia revela que l'empresa de Trabal va treballar per a la Comissió d'Indústries de Guerra de la Generalitat, construint diverses piles holandeses per a la secció de nitració de la F-13 (situada a Gualba), l'empresa organitzada per la Generalitat per produir trilita i altres explosius⁷.

5 L'Escola d'Arts i Oficis (EAO), agregada a la d'Enginyers Industrials, va néixer el 1873 prenent com a base l'escola lliure i gratuïta fundada pels professors de la d'Enginyers a finals del 1868. Va durar fins al 1913, quan es convertiria en l'Escola del Treball de la Mancomunitat. Quan Trabal va assistir a les classes, l'Escola d'Enginyers Industrials estava ubicada a l'edifici de la Universitat Literària; l'EAO era als soterranis del que avui és l'edifici històric de la Universitat de Barcelona. Actualment (juny de 2024), els arxius històrics de l'ETSEIB estan sotmesos a un complex procés de reorganització i neteja, per la qual cosa no he pogut consultar les caixes d'aquest arxiu on es guarda tota la documentació relativa a l'Escola d'Arts i Oficis, per poder precisar en quins anys va cursar Trabal els estudis que el capacitarien com a capatàs o cap de taller.

6 SANTOS Y GANGES, Luis (2015) *Los billetes de banco y la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre:*

historia y patrimonio industrial de la Fábrica de Papel de Seguridad de Burgos, tesi doctoral, Universidad de Burgos.

7 MADARIAGA, Javier (2003) *Las industrias de guerra de Cataluña durante la guerra civil*, tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili, p. 572-573. Sobre la F-13, vegeu p. 565-590.

3.- L'empresa familiar de Joan Trabal Casanella (1929-1959)

Elisenda Rosanas, periodista que dirigeix *Fulls d'Enginyeria*, i que està participant en l'elaboració del present número d'"Enginyers Il·lustres", va mantenir fa unes quantes setmanes (juny de 2024) una entrevista amb Jaume Trabal, un dels nebots d'Isabel. En el transcurs de la conversa, Jaume li va dir que tota la documentació de l'empresa familiar dels Trabal està dipositada al Museu Molí Paperer de Capellades.

És evident que per elaborar un estudi digne, de nivell acadèmic, d'aquesta empresa és imprescindible estudiar a consciència aquesta documentació. Nosaltres hem demanat a Miquel Gutiérrez Poch —com hem dit, el nostre principal especialista en història de la indústria paperera— que amb temps faci aquest estudi monogràfic de l'empresa dels Trabal. Però no podem pretendre que ho faci abans de la data prevista per a la jornada d'homenatge a Isabel Trabal (previsiblement el 26 de novembre de 2024), per la qual cosa en aquest apartat ens haurem de limitar a donar unes quantes pinzellades, procedents d'altres fonts d'informació.

Molt pocs anys després d'iniciar el seu camí a l'empresa-taller constructora de maquinària per a la indústria paperera, ja trobem a la *Gaceta de Madrid* dues notícies que es refereixen a l'empresa Juan Trabal Casanella. Al número corresponent al 7 de setembre del 1934 apareixia la "Relación de los Exportadores que han solicitado la renovación del número que tienen asignado en el Registro Oficial de Exportadores, con arreglo a la Orden de 3 de noviembre de 1933". En aquesta llista trobem, amb el número 8.159, l'empresa Juan Trabal Casanella, domiciliada al carrer d'Evarist Arnús, 34, al barri de Sants. Molt pocs dies després, a *La Gaceta* del 13-09-1934, s'inseria la relació d'entitats a les quals la Direcció General de Comerç i Política Aranzelària havia atorgat número al Registre d'Importadors. En

aquesta relació, l'empresa de Trabal tenia el número 10.382. Després de la guerra, els tallers de Trabal van construir maquinària per a la secció de Burgos de la Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre (FNMT, creada el 1893). La Fàbrica de Papel de Seguridad de Burgos —en què es fabrica el paper dels bitllets de banc— és una entitat integrada a la FNMT. Es va projectar el 1944, va ser posada en servei el 1952, inaugurada el 1953, gradualment ampliada i modernitzada, i avui encara està en plena activitat⁸. Els bitllets de banc es van fabricar a Espanya, fins a la guerra civil del 1936, o bé a tallers propis dels bancs emissors o bé a fàbriques especialitzades dels països industrialment més avançats. Però el decret de 5 d'abril del 1940 va convertir la FNMT en fabricant exclusiu de paper moneda, encara que mai no es fes explícit el monopoli. La decisió es va consolidar durant tota la dictadura franquista i ha romàs en democràcia, arribant pràcticament fins a l'actualitat. La decisió que la FNMT fos la fabricant dels bitllets de banc tenia estreta relació amb el nacionalisme autàrquic, l'industrialisme estatista i la visió estratègica davant d'una situació de guerra dels governs del primer franquisme. La FNMT va començar el 1940 a produir bitllets amb paper d'importació. Però molt aviat, el 1943, la perspectiva nacionalista-estatista el va portar a disposar la construcció d'una fàbrica pròpia de paper de seguretat, acudint a la indústria suïssa, que als anys 1940, aprofitant la seva neutralitat durant la Segona Guerra Mundial, va tenir un auge extraordinari.

Des del punt de vista tecnològic, la Fàbrica de Papel va ser un projecte suís⁹ que es va materialitzar als anys quaranta i cinquanta amb tecnologies i màquines eminentment suïsses. Entre el 1949 i el 1950 van ser muntades i provades les màquines principals. El període d'obres va coincidir també amb anys penosos d'aïllament, en què hi havia extrema dificultat

⁸ SANTOS Y GANGES, Luis (2018) *La Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre y la industria de los billetes de banco. Historia de la fàbrica de papel de Burgos*, Burgos, Editorial Dosssoles.

⁹ Se li va encarregar a l'enginyeria de Carl Thiel, i el desenvolupament posterior a la de Gustav Rathgeb (SANTOS Y GANGES, 2018, p. 253-261)

Figs. 4. 5.- El taller de Joan Trabal
al carrer Comtes de Bell-lloc, de Sants (Arxiu familiar Trabal).

Fig. 6.- Pere Trabal, germà d'Isabel,
a la fàbrica del carrer Comtes de Bell-lloc
(Arxiu familiar Trabal).

per obtenir maquinària moderna, i en què les construccions tenien un maldestre discórrer, per la carestia de ferro i ciment per a l'obra civil, de combustibles, de metalls com l'alumini, el coure o el plom, etc. Els cinc primers anys (1944-1948) van ser els més penosos. Les obres van ser més intenses entre el 1946 i el 1949, si bé no van culminar-se fins al 1951-1953. El primer any complet de funcionament ordinari de la Fàbrica de Papel va ser el 1952, i el 1953 va ser l'any de la inauguració pel general Franco.

Però tot i que el projecte inicial es basava en maquinària suïssa, la FNMT va intentar en la mesura del possible que les firmes espanyoles de fabricació de maquinària poguessin proveir almenys una part de les màquines necessàries per a la factoria de Burgos, cosa que amb prou feines va ser possible perquè, excepte per algunes poques, les cases espanyoles només van poder proveir d'aparells auxiliars, cisternes, motors elèctrics i reductors, transformadors elèctrics, ponts grua i materials per a les instal·lacions tècniques. D'aquesta manera, es van demanar ofertes a les cases conegudes de fabricació de maquinària paperera que estiguessin en condicions de servir el projecte paperer de la FNMT. El principal fabricant espanyol de maquinària per a producció de pasta i de paper que va participar en el projecte de la fàbrica de Burgos va ser l'empresa Juan Trabal Casanella.

El 1946, Trabal va contractar la construcció de dos molins de pedres, un per a cel·lulosa¹⁰ i un altre per a deixalles de paper. El 1949, Trabal subministraria diversos reductors de velocitat, i el 1951, els motors per als molins. El 1953,

Trabal va instal·lar el seu primer molí per a cel·lulosa, que seria demolit el 1979, però que es va conservar com a escultura d'ornamentació als jardins exteriors de la fàbrica, fins al 2016 (Figura 7).

La família Trabal gairebé en ple —el pare Joan Trabal Casanella, el fill Pere Trabal Tallada, pèrit industrial, i la filla Isabel Trabal Tallada, enginyer industrial— va participar en una aventura empresarial en l'àmbit de la indústria paperera. El 1953 es va constituir a Andoain (Guipúscoa)¹¹ la Papelera del Leizarán, S.A. Els tres Trabal eren accionistes fundadors, el pare amb 600 accions (300.000 ptes.) i cadascun dels fills amb 3.000 accions (1.500.000 ptes.). Només hi havia dues persones amb més accions que els germans Trabal. El Consell d'Administració de la Paperera es va constituir immediatament, i incloïa Joan Trabal Casanella¹², que va romandre-hi fins a la seva mort el 1958. La fàbrica, acabada de construir el setembre del 1955, va començar el seu camí el 8 de març del 1956. El retard en el començament d'activitats es va deure a la demora en l'arribada provinent de l'estranger de part de la maquinària fonamental, que no es fabricava a Espanya. Però a l'inventari del patrimoni amb què va arrencar la fàbrica apareixia una màquina de fabricar paper continu de J. Trabal Casanella, composta de:

10 "Molino a piedras verticales de modelo T.C.M. n.º 4, compuesto por dos muelas verticales cónicas de 1.550 mm ø exterior x 500 mm de ancho, con solera de 2.000 mm ø x 450 mm de alto total, construida con piedra granítica, con recipiente de hierro fundido de 3.000 mm ø x 650 mm alto" (SANTOS Y GANGES, 2018, p. 487).

11 El País Basc, i especialment la província de Guipúscoa, ha estat a l'edat moderna un dels principals enclavaments de la indústria paperera. Les conques dels rius Oria i Urumea van veure sorgir aquesta indústria des de principis del segle XIX, singularment a les poblacions de Tolosa, Villabona, Andoain, Rentería...

12 PLACENCIA MENDIA, Víctor (2014) "Andoain: un enclave papelerero en el bajo Oria (1895-2008)", *Leyçaur. Revista de Estudios Históricos de Andoain*, núm. 13, p. 95-220.

- a) Una mesa de fabricación.
- b) Una instalación de recuperación de aguas coladas.
- c) Tres prensas húmedas.
- d) Un grupo de prensa batán para la limpieza del fieltro de la primera prensa plana, una caja aspirante para la manta del primer juego de prensas planas, los rodillos conductores de los fieltros y los conductores del papel.
- e) Una primera batería de secadores.
- f) Una segunda batería de secadores.
- g) Un conjunto enfriadora-lisa-enfriadora.
- h) Una mojadora, o humedecedora.
- i) Una enrolladora de dos barras.

L'empresa Papelera del Leizarán, S.A.
va quedar dissolta el 2005.

Fig. 7.- Molí paperer de cel·lulosa, de Joan Trabal, fabricat per a la FNMT de Burgos. Primer a la seva ubicació original (1953-1979), després com a element decoratiu als jardins (1979-2016). (Santos y Ganges, 2018, p. 487).

4.- L'empresa Trabal Industrial SA (1959-1981)

Durant els anys 1930, l'empresa de Trabal va abandonar la seva ubicació inicial (al número 34 del carrer Evarist Arnús) per ocupar un nou edifici que s'estenia entre els números 80 i 84 del carrer Comtes de Bell-lloc, també a Sants (Figures 4,5 i 6). Des de molt jove, Isabel Trabal freqüentava habitualment l'empresa familiar. Quan el 1949 va acabar la carrera d'Enginyeria Industrial, Isabel va exercir formalment la seva professió a l'empresa familiar, dedicada a funcions tècniques i directives fins al 1981, any en què l'empresa va ser venuda.

Quan va morir Joan Trabal Casanella, el 1958, la vídua i els fills van transformar l'empresa familiar en societat anònima, Trabal Industrial SA. Hem obtingut còpia del document de constitució d'aquesta empresa, dipositat al Registre Mercantil de Barcelona (Figura 8). L'empresa va iniciar les operacions socials l'1 de gener del 1959, i estava constituïda per tres únics accionistes, la vídua i els fills de Joan Trabal: Maria Tallada Tella, Pere Trabal Tallada (pèrit industrial) i Isabel de Portugal Trabal Tallada (enginyer industrial). El capital social era de cinc milions de pessetes, representat per cinc mil accions de mil pessetes cadascuna, que es distribuïen de la manera següent: Maria Tallada Tella 1.530 accions, Pedro Trabal Tallada 1.477 accions i Isabel Trabal Tallada 1.477 accions més. Els diners aportats pels tres accionistes procedien del "pasivo del balance y de las respectivas mitades indivisas de la industria dedicada a la construcción de maquinaria instalada en la calle Condes de Bell-lloc, 80-84". El Consell

d'Administració de la nova empresa estava format per Pere Trabal Tallada (president), Maria Tallada Tella (vocal) i Isabel Trabal Tallada (secretària). L'article 2 dels estatuts de la nova societat estipulava que "la Sociedad tendrá por objeto social la construcción y venta de maquinaria y elementos para la misma con sus actividades auxiliares, y en especial de maquinaria y elementos de ella para la industria papelera".

L'empresa dels Trabal es va mantenir durant les dècades centrals del segle XX com una de les constructores més importants de maquinària per a la indústria paperera¹³. A l'època de més dificultats per obtenir matèries primeres, Trabal tenia concedida la quota més gran de Catalunya dels laminats destinats als tallers metal·lomecànics especialitzats en indústria paperera. Als exemplars anuals de la publicació oficial Catálogo del papel, prensa y artes gráficas, l'empresa de Trabal apareixia gairebé obligatòriament. Al catàleg del 1962 es qualificava a Trabal Industrial SA com a empresa "experta en maquinaria para fábricas de papel y de pasta de papel (desde lejiadoras hasta calandras), así como en instalación de máquinas"¹⁴.

13 CATALAN VIDAL, Jordi (1992) *Fábrica y franquismo, 1939-1958*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona. Recollit per GUTIÉRREZ POCH, Miquel (2022) "Ho fabricaràs i ho arreglaràs. Els tallers mecànics del districte paperer de l'Anoia: les arrels històriques d'un sector dinàmic", *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 20, p. 75-112.

14 SANTOS Y GANGES, 2015, p. 453.

L'expedient acadèmic d'Isabel de P. Trabal

Algunes dades de l'expedient

Nascuda el 4 de maig de 1924.

Domicili a Barcelona, carrer dels Comtes de Bell-lloc, 80, principal B.

Del full resum de tot el seu expedient acadèmic (Figures 1 i 2), se n'extreuen les dades següents:

El 1r Grup de l'Ingrés

(Aritmètica y Álgebra, Francés, Dibujo lineal y lavado)

el va cursar i va aprovar el 1941-1942.

El 2n Grup de l'Ingrés

(Geometría y Trigonometría, Nociones de Física y Geología, Inglés, Dibujo de adorno)

el va cursar i va aprovar el 1942-1943.

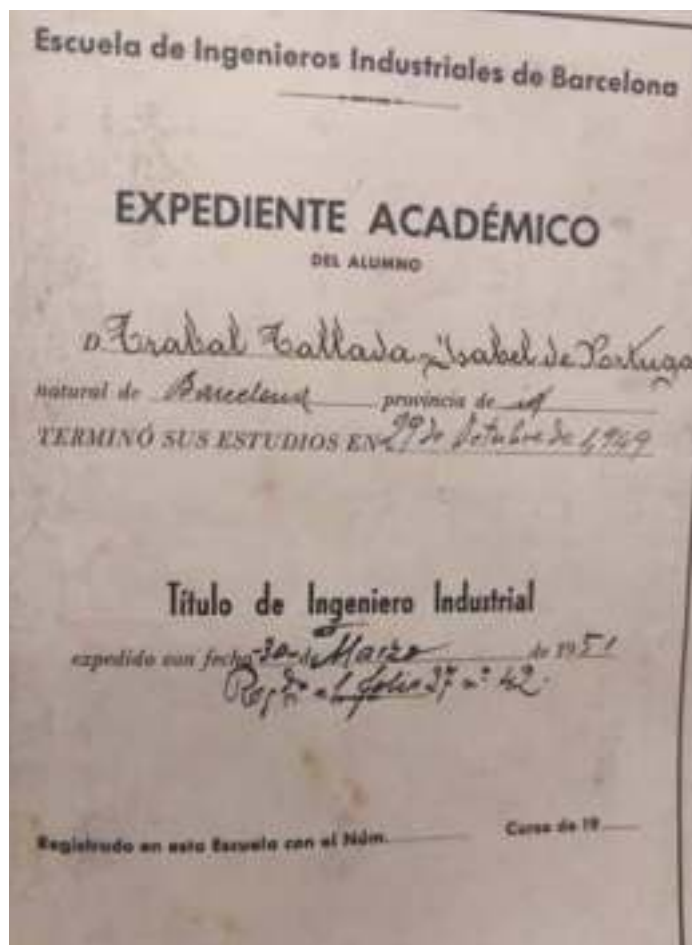

Figura 1.- Coberta de la carpeta de l'expedient acadèmic d'Isabel de P. Trabal (Arxiu ETSEIB).

Figura 2.- Full resum de l'expedient acadèmic d'Isabel de P. Trabal (Arxiu ETSEIB).

ESCUELA DE INGENIEROS INDUSTRIALES DE BARCELONA

Expediente académico de Isabel de P. Trabal 1916-1917

En fecha de 16 de Julio de 1917

CARRERA	CURSOS		MATERIAS		NOTAS	SITUACION
	1º	2º	1ª	2ª		
INGENIERIA	Matemáticas elementales					
	Matemáticas superiores					
	Física general y especial					
	Química general y especial					
	Mechanica general y especial					
	Historia de España y Geografía					
	Idioma francés					
	Idioma alemán					
	Idioma inglés					
	Idioma italiano					

ESTUDIOS DE CARRERA

MATERIA	CURSO	NOTA	SITUACION	EXAMENES		SITUACION
				1ª	2ª	
Matemáticas elementales	1º	10	1ª			
Matemáticas superiores	1º	10	1ª			
Física general y especial	1º	10	1ª			
Química general y especial	1º	10	1ª			
Mechanica general y especial	1º	10	1ª			
Historia de España y Geografía	1º	10	1ª			
Idioma francés	1º	10	1ª			
Idioma alemán	1º	10	1ª			
Idioma inglés	1º	10	1ª			
Idioma italiano	1º	10	1ª			

Figura 3.- Resguard d'haver abonat la quota a l'obligatori Sindicato Español Universitario (SEU) (Arxiu ETSEIB).

Sindicato Español Universitario

El comarca Isabel de P. Trabal 1917

empadronado en 16 de Julio de 1917

Resguardo de haber abonado la cuota de 10 pesetas

El presente resguardo acredita que el Sr. Isabel de P. Trabal ha abonado la cuota de 10 pesetas correspondiente al año académico 1917-1918 por lo cual se le declara como afiliado al S. E. U.

Este certificado se valida en virtud del acuerdo con la vigente ley de Ordenación de la Enseñanza Superior, artículo 2º, apartado 1º, y Decretos y Ordenes Ministeriales, complementarias y para su inclusión en los expedientes académicos de las Matriculas como garantía del cumplimiento de la ley.

Por el Sr. Director y su Secretario Nacional Sindicalista.

16 de Julio de 1917

Entrega de títulos

El día 31 de octubre, en el Aula Magna de la Escuela Especial de Ingenieros Industriales, bajo la presidencia de las autoridades académicas, que acompañaban a los

directores generales de Enseñanza Técnica e Industria, tuvo lugar la entrega oficial de títulos a la promoción de ingenieros industriales 1948-1949.

El discurso corrió a cargo del profesor titular de la Escuela en Bilbao, don Justo Pastor Rupérez, el cual, de forma magistral y amena, discurre sobre la «Historia de los Mecanismos».

A continuación, recibieron los títulos los siguientes señores, encabezados por la señorita Isabel Trabal Tallada, segunda mujer española que obtiene el grado de Ingeniero Industrial.

PROMOCION 1948-1949

1. D. Isabel Trabal Tallada.
2. D. Ignacio Hidalgo de Cisneros.
3. D. José Luis Martínez Calbetó.
4. D. Alfredo Ramos Gadea.
5. D. Mario Nin Sitjá.
6. D. Isidoro Reverte Blanc.
7. D. Alfonso Martín Conde.
8. D. Ramón Vals Rimblas.
9. D. Francisco J. Smith Sagarmínaga.
10. D. Jesús Ortiz Martínez.
11. D. José A. Ortiz Aien.
12. D. Rafael Uriá Olavarrieta.
13. D. Máximo Trincado Solozábal.
14. D. Miguel Poig Zanui.
15. D. José A. de la Rica Basagoiti.
16. D. Fernando Maluenda Bastos.
17. D. José Girbau Mallofré.
18. D. Antonio Gendrau Mata.
19. D. José Solans Cortina.
20. D. Juan María Mascort Coromina.
21. D. Feliciano Fuster Jaume.
22. D. Antonio Fernández Díez.
23. D. Demetrio Revenga Sanz.
24. D. Emiliano Carnero Calderón.
25. D. Mariano Sánchez Rodrigo.
26. D. Fernando Carmona Carrasco.
27. D. Eduardo Moutón Ibáñez.
28. D. José Ramón Capelástegui Herrero.
29. D. Enrique Solé Molina.
30. D. Antonio Trallero Alos.
31. D. José Luis Botas Martínez.
32. D. Antonio Torroba Llorente.
33. D. Juan J. Anza Martínez.
34. D. Francisco Mier López.
35. D. José Augue Ferrera.
36. D. Eulogio Barandiarán de la Torre.
37. D. Antonio Cremades Ceps.
38. D. Enrique Urrutia Landáburu.
39. D. Guillermo Cavestany Sagnier.
40. D. José Mañas Redó.
41. D. Manuel Figuerola Muns.
42. D. Angel María Guevara Lagrifa.
43. D. Salvador Raich Ullán.
44. D. Enrique Fuentes Cruz.
45. D. Emilio Molina Richerd.
46. D. Atilano Lamana Pola.
47. D. Joaquín Casati Cáceres.
48. D. Antonio Arizcun Querreda.
49. D. Peregrín Palmer Estelles.
50. D. José A. Lastra González de Castilla.
51. D. Alberto Gilberga Canals.
52. D. Antonio Fernández de Vega.
53. D. Anibal García Galán.
54. D. José Luis Baranda Ruiz.
55. D. Juan A. de Odrizola Maluquer.
56. D. Joaquín Cervera Cervera.
57. D. Alejandro Murga Romero.
58. D. Raimundo Casals Oriol.
59. D. Alejandro Sáenz de la Calle.
60. D. Francisco Baygual Brutau.
61. D. Francisco J. Tarragona Corbella.
62. D. Enrique Sanjurjo Segura-Jauregui.
63. D. Manuel Jiménez Zamora.
64. D. Ramón Hernández Hernández.
65. D. Salvador Martín Conde.
66. D. Luis de Zubeldia Iturrino.
67. D. José María Soriano Argüelles-Mere.
68. D. Luis Martínez Aguilar.
69. D. Leopoldo Igual Bonet.
70. D. Ignacio Zamalloa Padilla.
71. D. Francisco A. Elorriaga Urquiola.
72. D. Manuel Ramiro de Carranza.
73. D. José Luis Barragán Pastor.
74. D. José Eceizabarrena Lecocq.
75. D. Enrique Ramos Carpio.
76. D. Arturo Trueba Araoz.
77. D. Manuel Ramírez González.
78. D. José María López Fernández.
79. D. Angel Arteaga del Campo.
80. D. Francisco Caneda Alvarez.
81. D. Alejandro Pérez Rodríguez.
82. D. Isidoro de la Villa Fernández.
83. D. José Luis Ulloa de Zubiria.
84. D. Manuel Celaya Letamendi.
85. D. José María Múgica Guisasola.
86. D. Juan José Arámbaru Menica.
87. D. Juan José Libano Ruiz.
88. D. José María Hernández Gualardo.

Figura 5.- Promoción ordenada de 1948-1949, encabezada por Trabal (*Dyna*, 1949).

El 1r curs de la carrera

el va realitzar el 1943-1944.
Les seves notes (sobre 20) van ser:
Análisis algebraico: 19
Geometría descriptiva: 20
Química general: 16
Dibujo artístico industrial: 14

Nota mitjana: 18 (Molt bo)

El 4t curs de la carrera

el va realitzar el 1946-1947.
Les seves notes van ser:
Arquitectura industrial: 15
Hidráulica y máquinas hidráulicas: 19
Electrotecnia 1.er curso: 20
Química industrial orgánica: 17
Sanidad, Higiene, Psicotecnia industrial: 17

Nota mitjana: 17,6 (Molt bo)

El 2n curs de la carrera

el va realitzar el 1944-1945.
Les seves notes van ser:
Análisis químico: 10
Cálculo integral y Mecánica racional: 14
Topografía y Geodesia: 14
Dibujo de taller: 17

Nota mitjana: 15 (Bo)

El 5è curs de la carrera

el va realitzar el 1947-1948.
Les seves notes van ser:
Motores térmicos: 14
Electrotecnia 2.º curso: 15
Metalurgia general y Siderurgia: 15
Operaciones mecánicas generales
de la industria: 15

Nota mitjana: 14,5 (Bo)

El 3r curs de la carrera

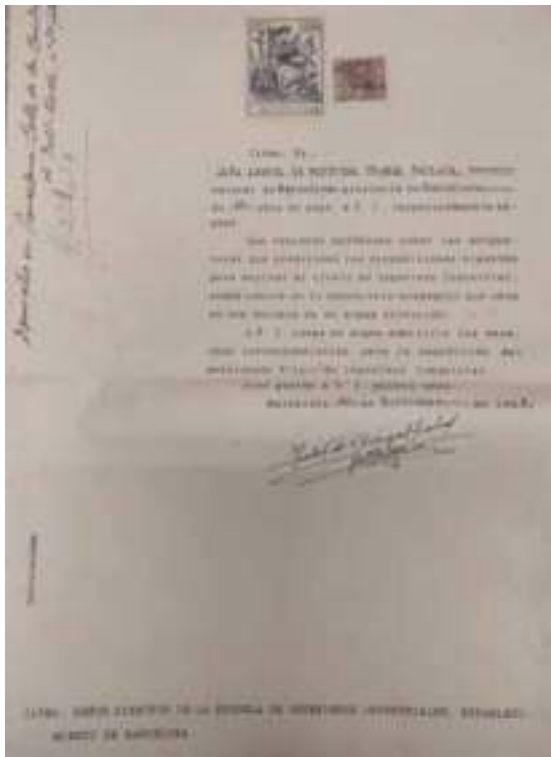
el va realitzar el 1945-1946.
Les seves notes van ser:
Aplicaciones industriales del calor: 20
Mecánica aplicada a la construcción: 16,1
Elementos de máquinas y mecanismos: 16,1
Química industrial inorgánica: 14

Nota mitjana: 16,55 (Molt bo)

El 6è curs de la carrera

el va realitzar el 1948-1949.
Les seves notes van ser:
Tecnología mecánica: 17
Transportes en general y Ferrocarriles: 16
Economía política y Legislación industrial: 18
Organización y Contabilidad
de empresas industriales: 16
Electrotecnia 3.er curso: 17
Estudio de dos temas industriales: 16
Proyectos: Estudio de producción: 14

Nota mitjana: 16,28 (Molt bo)

A l'expedient global posa que la seva nota mitjana de tota la carrera és 16,36 (sobre 20).

Totes les assignatures les va aprovar a la convocatòria de juny. Als tres primers cursos de la carrera apareix, sense nota, la menció a la formació política, cursada i sembla que aprovada col·lectivament per tot l'alumnat (Figura 3).

El 29 d'octubre de 1949 va ser qualificada dels exercicis de Revàlida per al Grau d'Enginyer Industrial amb la nota d'Excel·lent i Premi extraordinari.

El 25 de novembre de 1949 va sol·licitar l'expedició del títol d'enginyer industrial (Figura 4), que li va ser expedit amb data 30 de març de 1951.

Durant aquests anys, els titulats de les tres escoles d'Enginyeria Industrial existents a Espanya (Barcelona, Bilbao i Madrid) s'ordenaven en una llista única de promoció, en funció de les notes obtingudes. El 1948-1949 la llista dels 88 titulats estava encapçalada per l'única dona de la promoció, Isabel de Portugal Trabal Tallada. Reproduïm aquesta llista (Figura 5), que va aparèixer al núm. 11 de la revista *Dyna* (òrgan oficial de la Asociación Nacional de Ingenieros Industriales), p. 442-443. També incloem el certificat de l'obtenció d'aquest número 1 (Figura 6).

Figura 4.-
Petició de l'expedició del títol (Arxiu ETSEIB).

Figura 6.-
Certificat núm. 1 de la promoció.

Isabel Travall, primera mujer ingeniero de Catalunya

Es la primera mujer ingeniero de Catalunya. Su licenciatura data de 1949, cuando todavía la mujer se dedicaba principalmente a sus labores. Se llama Isabel Travall Tallada y su principal característica es la simpatía.

Directora de una industria metalúrgica, durante muchos años, ha participado en actividades corporativas de la profesión. Con su dedicación logró que la biblioteca técnica de la Asociación de Ingenieros se convirtiera en la más importante de Catalunya en su especialidad. Asimismo, ha sido impulsora de la Caja Cooperativa de Crédito y Ahorro del Colegio de Ingenieros Industriales, de la que en la actualidad es tesorera. Por todo ello recientemente los ingenieros barceloneses le han rendido un homenaje.

«En la sociedad fue un impacto»

Ahora que la mujer reivindica su igualdad de derechos con el hombre, digámonos algunas de nuestras preguntas en este sentido: En la sociedad en que nosotros fue su impacto que mereciera su importancia. Sin embargo, dentro de la Escuela no lo fue tanto. No se creó ninguna situación de favoritismo, ni de marginación respecto a sus compañeros. Fue un compañero más, en este caso extranjero...

¿Le perjudicó de alguna manera ser ingeniera, la consideraron por este motivo menos mujer?

No, en absoluto, ninguno de mis compañeros de estudio nunca pusieron en duda mi feminidad...

«La mujer debe realizar el trabajo para el que está mejor dotada»

Isabel Travall decidió realizar sus estudios técnicos por una auténtica vocación: No había ingresado en el Bachillerato —ahí dice—, cuando mi decisión ya ser ingeniera. Antes de terminar la carrera trabajaba con su padre, quien tenía una industria metalúrgica. Realizó allí su trabajo de ingeniero primero en el taller, luego en la oficina técnica y por último en dirección.

Mantenga que la mujer debe dedicarse al trabajo para el cual está dotada por naturaleza. Respecto a los ingenieros que la mujer es más inteligente y es mucho más práctica y trabajadora, etc., Isabel Travall vive...

El hecho de ser la primera mujer ingeniera, nunca me creó ninguna situación de favoritismo o marginación...

que si bien hay una cierta limitación en la mujer, no debe considerarse de forma absoluta. Son cosas realmente en todas estas clasificaciones, nos dice.

Inteligencia matemática

Cuando comencé sus estudios no se concebía la posibilidad de viajes espaciales, la ciencia —no informática—, no adelantada a pasos agigantados. Es cierto que en algunos aspectos estos avances pueden ocasionar un trauma, son algo «sangrientos» en sentido metafórico, pero a la larga son altamente positivos. También la mujer será cada vez más útil a la sociedad, creando riqueza y fomentando cultura.

Respecto a la tan mencionada igualdad, declara que si bien hombre y mujer pueden ser iguales en cuanto a inteligencia e incluso en cuanto a condiciones físicas... a partir de aquí la mujer ya no es igual que el hombre.

No pretende seguir siendo el hecho de ser la primera mujer ingeniera de Catalunya. Estudió aquella para lo que estaba capacitada, no es ningún mérito. Nunca podría dedicarme a la investigación ni a las carreras que requieren mucha especialización. Tengo una inteligencia matemática y habilidades para ciertos cálculos...

Y lo ha desarrollado con éxito en su profesión.

M. R. A.

Entrevistes en premsa

“Veient com es promouen moltes coses defensant les dones em sembla que el meu èxit és perquè mai no vaig exigir res.”

*Fragments de l'entrevista inèdita a Isabel de Portugal Trabal amb motiu d'un homenatge a Fernando Espiau.

“No he trobat mai cap enfrontament, ni mentre estudiava ni després a l'exercici de la carrera. I això que era l'única dona en tota l'escola d'enginyers. No va passar res”.

el Periódico

www.elperiodico.com

Ediciones Primera Plana SA. Tel: 93 265 53 53. Suscripciones y atención al lector: 93 222 27 22. Atención al punto de venta: 93 222 56 66. Ediciones Primera Plana se reserva todos los derechos sobre los contenidos de EL PERIÓDICO, sus suplementos y cualquier producto de venta conjunta, sin que puedan reproducirse ni transmitirse a otros medios de comunicación, total o parcialmente, sin previa autorización escrita. Difusión controlada por la OJD. Año XXXV. Número 12.010. D.L.: B 36.860 - 1978

ISSN 1578-746X

1 DE JULIO DEL 2012

Gente corriente

Isabel de P. Trabal

Ingeniero. Fue la primera mujer catalana que se tituló en Industriales. Nunca toleró que la trataran diferente.

«Nunca me importó mancharme las manos de grasa»

CARLOS MONTEAIGRE

María Jesús Ibáñez

fábrica en el barrio de Sants, en Barcelona, cayó enfermo. Entonces le dije que yo sería ingeniero para ayudarlo.

-Ingeniero. ¿Y no ingeniera?

-No, no. Yo soy ingeniero, con o. Eso es lo que pone en mi título universitario y así es como ha figurado siempre en todos documentos que he tenido que tramitar, en las cartas que he recibido...

Isabel de Portugal Trabal i Tallada (Barcelona, 1924) no da opción a la discusión. Se nota que es una mujer acostumbrada al mando, de carácter fuerte. Tiene 88 años y conserva la mente brillante, la agilidad intelectual de su juventud. Gracias a ella se tituló, en 1949, como número de uno de su promoción en España.

-¿Por qué quiso ser ingeniera?

-Lo decidí cuando solo tenía 9 años, un día que mi padre, que tenía una

-Si hoy es una carrera con una presencia de mujeres muy baja, en aquella época debía ser toda una rareza.

-Las chicas de esa época, las que tenían cierta facilidad para las ciencias, estudiaban farmacia. Yo, como le he dicho, lo tuve muy claro desde bien pequeña y lo mío fue siempre la ingeniería. La industrial, porque entonces no existía ninguna otra especialidad. Pero nunca me sentí un bicho raro, ni diferente. Ya el primer día de clase me gané el respeto de mis compañeros.

-¿Cómo? ¿Qué les dijo?

-A ellos no les dije nada. Fue al primer profesor que entró en el aula, en la primera clase del primer curso en la Escola d'Industrials de Barcelona,

«Las chicas de esa época estudiaban farmacia. Yo siempre tuve claro que lo mío era la ingeniería»

la de la calle Urgell. Piense usted que estábamos en 1943 cuando me preguntó si no prefería sentarme aparte, en primera fila o en algún lugar algo alejado del resto de compañeros, yo le respondí que no. «Soy una de tantas», le dije. Hubo un murmullo de aceptación por parte del resto de la clase.

-¿Y fue realmente una más?

-La única deferencia que acepté fue la oferta que me hicieron para que utilizara el baño de los profesores, que tenía llave. De esta manera, evitaba tener que compartir el servicio

con mis compañeros hombres. Pero eso fue lo único.

-Hablamos de la posguerra más inmediata. ¿Se le hizo difícil seguir estudiando?

-En esa época todo era muy duro. Mi familia hizo un esfuerzo importante para que yo pudiera estudiar y eso que no había casi libros, porque muchos se perdieron durante la guerra... Fue duro, sí, pero ya podían caer bombas, que yo iba cada día a clase. Y puedo decir con orgullo que no perdí ni un solo curso. Empecé en el instituto con 10 años, en octubre de 1934, en pleno levantamiento obrero, y terminé en la facultad con 25. O sea, los 15 años que entonces costaba formarse como ingeniero.

Isabel Trabal se enfada si se le insiste sobre cómo se sentía una mujer entre tantos hombres. Nunca se sintió discriminada, reitera. No está para reivindicaciones feministas, ni para

discursos sobre igualdad.

-La igualdad se demuestra trabajando. A mí, nunca me importó llevar las manos sucias de grasa. Estuve al frente de la fábrica de papel, cartón y celulosa de mi padre hasta 1981, codo con codo con mi hermano Pere, que era ingeniero técnico. Cuando vendimos la empresa, me dediqué en exclusiva a la Caixa d'Enginyers, de la que había sido cofundadora.

-¿También sabía de finanzas?

-Empezamos como una cooperativa de crédito, en 1967. Los promotores fuimos cuatro ingenieros y mi cometido eran las cuestiones administrativas, el papeleo. Luego, cuando me retiré de la empresa, me nombraron presidente. Ahora ocupo la presidencia de honor.

-Tantos años de trabajo se vieron recompensados con reconocimientos como la Medalla Macià ¿Hasta qué edad estuvo en activo?

-Hasta los 80 años. Me jubilé, por decirlo de alguna manera, a los 80.

-Pero sigue muy atenta a la actualidad, conectada a internet...

-Sí, me interesa, pero tampoco es algo que me vuelva loca. Prefiero releer libros, por ejemplo.

-Disculpe una última cuestión antes de irnos... ¿cómo prefiere que escriba su nombre? ¿Isabel, a secas, o Isabel de Portugal, todo entero?

-Soy Isabel de Portugal, todo completo. Mi padre escogió este nombre porque, según siempre me dijo, santa Isabel es una de las pocas santas nacidas en Barcelona y él, pese a ser del Anoia, era un enamorado de esta ciudad. ■

gentecorriente@elperiodico.com

Entrevista publicada a *El Periódico* el juliol de 2012.

Isabel de P. Trabal
jugant a pilota amb els dos nebots,
quan eren petits.

**Família
i amics**

Més enginyeria que família

Jaume Trabal

Nebot d'Isabel de P. Trabal

Un dels primers records que tinc de la Isabel és de quan va morir el padrí. Jo només tenia quatre anys i ella vivia amb els seus pares. Tota la vida va viure amb ells, perquè quan es va morir el padrí també va continuar vivint amb la seva mare. Vivíem porta per porta als pisos que teníem a la fàbrica Trabal Industrial, al carrer Comtes de Belloch de Barcelona i, per tant, la relació era inevitable. Però ella era independent i anava a la seva. Cada matí sortia per anar als bancs i fer les gestions administratives de l'empresa familiar. A la tarda anava a la biblioteca del Col·legi i, quan arribava, se n'anava a l'habitació. Així que tampoc no la vaig viure com una tieta propera per a mi i el meu germà, la veritat... Tenim una fotografia on se'ns veu jugant a pilota però és una situació més aviat anecdòtica.

Ella no es bolcava als moments familiars, era més aviat freda. Es dedicava més a l'enginyeria que a la família. Però sí, sempre vam tenir relació, sobretot quan va morir el meu pare, el seu germà. Ella ja era més gran, en tenia 75, i aleshores va començar a venir a dinar cada dimecres a Sant Cugat, amb mi i la meva família. Em venia a veure al taller, s'asseia al despatxet i conversàvem. De vegades, em donava algun consell, però no es va posar mai amb la gestió del taller, el meu negoci des de fa més de 40 anys.

La tieta va dedicar bona part de la seva vida a la Caixa d'Enginyers. A l'empresa familiar, Trabal Industrial, hi feia feines sobretot de despatx. El meu pare era pèrit industrial i potser per això va acabar estudiant Enginyeria, ja que es portaven vuit anys. Però no va dedicar-se a la indústria, ella. L'empresa que havia muntat el padrí, una foneria, de nom Joan Trabal Casanellas, va anar

evolucionant gràcies al pare, Pere Trabal, i va donar lloc a Trabal Industrial. En paral·lel es va crear Kromos SA, una altra companyia dedicada al tractament electrolític del cromat dur. D'aquesta, la Isabel se'n va fer càrrec i ho compaginava amb la seva feina per a l'enginyeria, és a dir, la Caixa i el Col·legi. Però li costava delegar. Quan van decidir tancar Trabal Industrial, la Isabel va continuar amb Kromos, però només sis anys més.

Durant molts anys la tieta va viure a un dels pisos de la fàbrica, amb els seus pares. Amb l'expropiació d'un tros del recinte de la fàbrica, per fer el carrer Puiggarí, va fer construir tres torres a Masquefa, una per ella, una per l'àvia i una pel meu pare, com a segona residència. De la venda de Trabal Industrial uns anys més tard es va comprar el pis del carrer París, on va viure amb la seva mare fins que l'àvia va morir. Aleshores va traslladar-se a la torre de Masquefa. No sabem exactament perquè Masquefa però el fet és que els darrers anys els va viure allà – tret dels dos de la residència.

Quan no treballava estava amb la mare o feia alguna sortida, sobretot amb els companys de carrera o de feina. Durant una època es va aficionar a la fotografia. Gràcies a Caixa d'Enginyers, a la Fundació, va publicar *Les fonts de Barcelona*. Ella va donar les fotografies i la Fundació li va editar el llibre. També era aficionada a la innovació. Sempre volia estar a l'última i comprava les novetats, com ara el làser disc. Però la seva màxima afició era el piano. Havia estudiat piano des dels tres anys i tocava el piano de paret de casa els pares. Quan ja vivia a Masquefa i es va vendre Kromos, va invertir els diners en ampliar-se la casa i instal·lar-s'hi un piano de cua. Ja era gran i el va tocar

Isabel de P. Trabal,
de jove,
tocant el piano
de casa seva.

poc, el piano, però realment li agradava molt. Tenia un caràcter dur, li costava mostrar-se afectuosa, la veritat. No li recordo amistats més enllà dels companys de la carrera amb qui feia algunes trobades l'any. Era força solitària i va viure sola després de la mort de l'àvia, fins que va tenir un petit accident, ja a Masquefa, que li va cremar la cara. Jo just sortia d'una leucèmia i li vaig dir que no podia seguir vivint sola. Amb el meu germà la vam portar a una residència que no li va agradar mai. Encara tenia el cap clar, quan va morir, però no tenia mobilitat per poder fer vida totalment independent.

Del que sí que estava molt orgullosa era de ser la primera dona enginyera de Catalunya i la segona d'Espanya. Però ella no creia que fos destacable, i no volia que la discriminessin en cap sentit enmig dels homes. Senzillament, a ella, ser dona no li havia limitat l'activitat i així volia que fos. No estava pas a favor de les tesis feministes i tothom la recorda perquè no es definia com a "enginyera" sinó com a "enginyer industrial", que era el que li posava al títol. Durant la carrera va ser una més entre els companys i, tret de l'anècdota dels lavabos i la manca de serveis per a dones, no explicava mai cap situació de discriminació.

Era molt independent i no va tenir mai ni gaires amics ni tampoc parella. Però, en canvi, si que tenia inquietuds. De jove es va treure el carnet de conduir i compartien un Citroën amb el meu pare, que estava a nom de Trabal Industrial. Més endavant, va aprofitar uns diners de la venda d'un terreny per comprar-se un 600. El meu pare, en canvi, es va comprar el terreny de Sant Cugat, a Valldoreix, on ara viu el meu germà. Eren dues maneres de fer diferents, suposo...

Cotxes, fotografia i antiguitats

Joan Trabal

nebot d'Isabel de P. Trabal

El Citroën 11B que guardo al garatge l'he anat restaurant i encara el faig córrer. No és el primer cotxe familiar, perquè el que van comprar el 56 a un metge de segona mà, es va xafar en un accident, però sí que és el mateix que l'assegurança els va donar als germans Trabal després d'aquest incident. Porta la matrícula B-99327 i el feien servir tots dos, en Pere i la Isabel, fins que va tancar la fàbrica, quan se'l va quedar el meu pare i l'havia d'anar a desballestar. Un amic del pare, Antoni Estruch, el va convèncer que el guardéssim i el vam fer servir un temps més. Va fer-ne el canvi de nom, de la societat al seu particular i el va fer servir fins que es va comprar un 127. Després, jo mateix cap als noranta, el vaig anar restaurant fins a poder-lo tornar a posar en circulació, com ara per anar al circuit de Charade que ha reunit més de 1.000 cotxes d'aficionats i propietaris de l'anomenat Traction Avant en el 90è aniversari.

És un dels records més vistosos que guardo del meu pare i la seva germana, la Isabel, però no és l'únic. A casa, he acumulat moltes de les antiguitats que la Isabel guardava a casa seva: un rellotge de pèndol de carilló, una calaixera pintada de negre per la mort de Victoria Eugènia o una col·lecció de 400 culleretes de plata... També vam trobar làser discs que li baixava jo de Schiphol, d'una botiga especialitzada. Alguns encara estaven precintats quan va morir. Sempre li havia agradat estar a l'última.

Algunes d'aquestes peces són coses que no vull llençar pel llegat que suposen, així com també les càmeres de fotografar que van fer servir la meva tieta i el meu pare, que també era aficionat a la fotografia. Guardo una Rolleiflex i una Zeiss Ikon Compur en perfecte estat de conservació i tots els negatius i diapositives que hem pogut arreplegar. Tinc set arxivadors perfectament etiquetats. Hi ha fotografies de paisatges, de monuments, de visites turístiques que feia ella, però ens falten els negatius de les imatges del llibre *Les fonts de Barcelona*, que els va cedir a la Fundació de la Caixa d'Enginyers per fer el llibre.

M'ha agradat recopilar tota aquesta informació i també les fotografies que il·lustren la història de la fàbrica i de la família. Per exemple, Trabal Industrial es va crear a parts iguals per part de l'àvia, Maria Tallada, i els dos germans, a partir de la societat Joan Trabal Casanellas. És un moviment estrany perquè al morir, l'avi havia desheretat l'àvia, ja que considerava que ja tenia prou patrimoni per viure, i ho deixava tot als fills. Però ells tres van tancar aquest acord, que jo he sabut després que morís la tieta, quan vam trobar la còpia manuscrita del testament del meu avi. Desconec el perquè, la veritat. Quan van decidir tancar la fàbrica, el meu pare li va vendre la seva part de Kromos i ella s'hi va quedar un temps amb clients com La Seda, de Barcelona o Pignone, de Sant Andreu de la Barca. Fins i tot hi havia anat a fer anàlisis del crom per fer-li un favor, que era una cosa que a mi no m'agradava pas...

La família de la Isabel
(al centre) amb el seu germà,
la cunyada, els pares i una tieta.

El Citroën 11B que guardo al garatge l'he anat restaurant i encara el faig córrer. No és el primer cotxe familiar, perquè el que van comprar el 56 a un metge de segona mà, es va xafar en un accident, però sí que és el mateix que l'assegurança els va donar als germans Trabal després d'aquest incident. Porta la matrícula B-99327 i el feien servir tots dos, en Pere i la Isabel, fins que va tancar la fàbrica, quan se'l va quedar el meu pare i l'havia d'anar a desballestar. Un amic del pare, Antoni Estruch, el va convèncer que el guardéssim i el vam fer servir un temps més. Va fer-ne el canvi de nom, de la societat al seu particular i el va fer servir fins que es va comprar un 127. Després, jo mateix cap als noranta, el vaig anar restaurant fins a poder-lo tornar a posar en circulació, com ara per anar al circuit de Charade que ha reunit més de 1.000 cotxes d'aficionats i propietaris de l'anomenat Traction Avant en el 90è aniversari.

És un dels records més vistosos que guardo del meu pare i la seva germana, la Isabel, però no és l'únic. A casa, he acumulat moltes de les antiguitats que la Isabel guardava a casa seva: un rellotge de pèndol de carilló, una calaixera pintada de negre per la mort de Victoria Eugènia o una col·lecció de 400 culleretes de plata... També vam trobar làser discs que li baixava jo de Schiphol, d'una botiga especialitzada. Alguns encara estaven precintats quan va morir. Sempre li havia agradat estar a l'última.

Isabel de P. Trabal
(a la dreta) i la seva mare (de negre)
amb el seu 600 en una parada
a Ribes de Freser tornant
d'un viatge a Marsella.

Fotografia d'un dinar de la colla amb Trabal al cap de taula i els matrimonis Ortí i Pallarés (a la seva esquerra) entre altres, Sant Carles de la Ràpita.

Extraordinària però modesta

Alfred Ortí

Vocal del Consell Rector del 1992 al 2011

Tota la meva família estava encantada, amb la Isabel. Se l'estimaven, com tothom. Algun enemic devia tenir, però en general, se l'estimava tothom. Era amistosa i afectuosa amb tots nosaltres i vam establir una relació d'amistat profunda molt bonica, amb lligams amb la meva dona i els meus fills. Era tot un personatge, la Isabel!

Ens vam conèixer gràcies a un company de la carrera, Pere Pallarès. Organitzava calçotades a Tarragona i en una vam coincidir i me la va presentar. Jo tenia al voltant de 40 anys, ens vam fer amics i em va acabar nomenant conseller de Caixa d'Enginyers, un encàrrec que va ser molt gratificant. Estic convençut que la Isabel és qui va fer gran l'entitat, tal com és ara. Aleshores jo era director de la refinèria de Repsol, que em van encarregar de construir a Tarragona quan Barcelona va dir que no la volia. Per mi va ser tot un canvi de vida acceptar el nomenament, venir a les reunions i coincidir amb altres companys de promoció. I deixar-ho, després de deu anys, va ser un disgust, la veritat, i això que jo era l'únic que venia de fora de Barcelona.

Ella no li donava importància al fet de ser la primera dona enginyera de Catalunya —i la segona de l'Estat— perquè, de fet, era molt modesta. Imagino que n'estava orgullosa, com és normal, del seu historial professional, però no en presumia mai. Era extraordinària amb tot. Era una *crack*, tenia una intel·ligència per sobre del normal i una capacitat de treball espectacular. Va ser la primera de la seva promoció, també. Havia estat secretària de la Caixa i en va acabar sent presidenta. Crec que alguns presidents anteriors tenien un paper més representatiu i institucio-

nal, però ella, en canvi, va assumir la presidència des d'un punt de vista més executiu. I és que ella era executiva, tot i tenir un director general. Sempre hi havia hagut un enginyer, com a cap de la Caixa i en va esdevenir presidenta. Tots els empleats li tenien afecte, a més a més.

No li vam conèixer parelles —o no ens les va explicar, si més no— i va ser soltera tota la vida. Tampoc no li coneixíem massa aficions. Recordo que potser anava al Liceu i també feia excursions, a banda de les trobades i els dinars amb els companys d'universitat. Però no tenia massa temps lliure, no.

Quan he començat a recordar anècdotes per participar en aquest homenatge, he demanat ajuda a les meves filles i la recorden, precisament, sempre envoltada d'homes que es posaven fermes quan ella donava un cop de puny a la taula. No callava mai, recorda la meva filla, i no li feia por res. Amb 80 anys se'n va anar sola Madrid a inaugurar l'oficina de la Caixa allà! Però encara en tinc alguna més, d'anècdota. Com que la relació d'amistat que vam forjar durant aquests anys va ser intensa i venia amb nosaltres com una membre més de la família, va conèixer la meva germana amb qui compartien el nom. Però ella, la meva germana, era Isabel d'Hongria. La Tralera era Isabel de Portugal, que era tieta d'Isabel d'Hongria. Recordo que ens va fer gràcia. També es van fer amigues i quan la Isabel estava ingressada a la residència, la meva germana li va teixir un xal perquè s'abrigués i la Isabel li va regalar totes les medalletes de plata que guardava la seva família com una col·lecció. Em va fer molta gràcia!

Isabel Isabel de P. Trabal, 1811-1878

casada el 4 de mayo de 1834

Resolución 1.911 - 11.7 de un nuevo programa a Decret
Nacionalización de la C. de Comercio.

Ingresó a la Asociación el día 13 de mayo de 1.950.

Votó de la Junta Directiva de 1.959 a 1.960.

Bibliografía de 1.961 line a 1.970.

10-7-1.976

**Isabel de P. Trabal,
al Col·legi i l'Associació**

Una Isabel i dos Joans

Joan Torres i Carol

President de l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya entre 2007 i 2013

Joan Vallvé i Ribera

President de l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya entre 2005 i 2007 i degà del Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya entre 2007 i 2013

Ens va passar ja fa temps, vàrem agafar un taxi per anar al Col·legi d'Enginyers, a Via Laietana 39, de fet l'edifici pertany a l'Associació d'Enginyers però molts en deïem "el Col·legi". El taxista, passada la plaça Urquinaona va comentar: "Que és allà on hi ha la Caixa?" Volia dir la Caixa d'Enginyers. Es va aturar al davant i vàrem baixar. Tot seguit vàrem comentar els dos "Joans" que ocupàvem càrrecs importants a l'Associació i al Col·legi, "ja ho veus les nostres institucions, una que s'acosta al cent cinquantè aniversari i l'altra que regula la nostra activitat professional, queden disminuïdes i ignorades davant del que representa l'activitat econòmica i la presència de la Caixa d'Enginyers".

La Caixa d'Enginyers va ser fruit d'una idea de companys nostres, professionals de l'enginyeria vinculats a la Junta de Govern del Col·legi, que varen entendre que bona part de l'activitat econòmica dels enginyers, sobretot l'activitat personal, la podríem fer millor si creàvem una entitat pròpia per fer-la. Així va néixer la Caixa Cooperativa dels Enginyers Industrials. Era l'any 1967. Un modest local als baixos de l'edifici de Via Laietana en seria la primera seu. Allà, molts de nosaltres hi vàrem obrir el nostre compte corrent o d'estalvi.

Entre aquests enginyers que impulsaren la Caixa hi va figurar des dels primers moments la companya "enginyer" Isabel de P. Trabal. Recordem que no li agradava el terme "enginyera", ella era enginyer i havia obtingut el número u de la seva promoció a Catalunya.

El seu pare tenia un taller mecànic al barri del Poble Sec i ella des de petita va viure entre màquines. No fou una casualitat que volgués estudiar Enginyeria Industrial. Una alumna brillant entre nois estudiants. Segur que molts d'ells devien admirar —i potser envejar— les capacitats i les qualificacions de la seva companya. Va fer els estudis d'Enginyeria a l'escola del carrer d'Urgell.

En acabar la carrera, l'any 1949, es va vincular ben aviat al Col·legi i a l'Associació i va ser la responsable de la biblioteca. Uns anys més tard, va ser membre de la Junta de la Caixa i va arribar a ser-ne la presidenta.

Quan els "Joans" que signen aquest article foren elegits president i degà de l'Associació i del Col·legi, la Isabel Trabal ja feia uns anys que exercia com a presidenta de la Caixa d'Enginyers. Fins aleshores, les relacions entre les tres institucions havien estat correctes i al mateix temps una mica distants, allò que diem: "cadascú a casa seva". Ens va semblar que seria bo pel nostre col·lectiu millorar les relacions i proposàrem establir uns contactes periòdics. També afegiríem a les trobades un altre Joan, en Joan Munt, que presidia des de feia uns anys la Mútua dels Enginyers, un altre instrument de servei impulsat des de les nostres institucions.

Les trobades de tots quatre, les anomenàrem dels "quatre presidents" recordant el nom històric d'una candidatura electoral de l'any 1901. Ens trobàvem a dinar cada dos o tres

mesos i comentàvem assumptes que afectaven els nostres col·lectius. Un dels temes importants, atès que l'Associació d'Enginyers era la propietària de l'edifici de Via Laietana i la Caixa n'era llogatera, va ser l'actualització del contracte de lloguer. Valorar el local, el soterrani i els altells no va ser fàcil, però cadascú defensava els interessos del seu col·lectiu. Eren els anys de la crisi que va seguir la de Lehman Brothers, el 2008, i va afectar les nostres institucions.

Un altre tema que comentàvem eren els serveis que oferia la Caixa i que tenien en alguns casos un paral·lel amb la Mútua. Ens referim a assegurances de la llar i de vehicles. Els associats rebien una oferta d'una entitat i al cap d'uns dies una oferta de l'altra. No era un tema senzill de resoldre ja que cadascuna defensava els seus interessos en unes actuacions que no eren les fonamentals de l'entitat, però que comportaven uns ingressos complementaris a partir de les demandes de socis i mutualistes. De fet, enteníem que el punt fort era el de la marca de l'entitat. Recordem que l'activitat fonamental de la Mútua era l'assegurança professional dels enginyers i la de la Caixa, l'activitat creditícia.

Sota la presidència d'Isabel de P. Trabal, la Caixa d'Enginyers va començar la seva expansió, primer a dins de la mateixa ciutat de Barcelona, i després es va obrir —traduint el nom— l'oficina de Madrid. Més endavant i aprofitant, per començar, els locals de les seus de la mateixa Associació d'Enginyers a Girona, Manresa i Lleida, va continuar l'expansió per Catalunya. Va seguir l'obertura d'oficines de Caja de Ingenieros a altres ciutats de l'Estat. Una activitat complementària va ser la Cooperativa de Consum per donar facilitats als socis de la Caixa i també al nostre col·lectiu.

Cada any, a la Diada de l'Enginyer, la Caixa atorga unes beques a tesis doctorals que els enginyers titulats volen dur a terme. És una contribució per endegar el camí de l'activitat professional. En aquells anys, la presidenta Isabel de P. Trabal feia el lliurament al premiat.

La Isabel de P. Trabal va deixar la presidència de la Caixa quan estava en plena activitat, una recomanació directa del Banc d'Espanya, que va aconsellar el relleu a la presidència de l'entitat atesa la seva edat. Els companys enginyers Ramon Ferrer Canela, Oriol Sala i —el president actual— Fèlix Masjuan la varen succeir, però, per nosaltres, queden inesborrables els anys de la presidència de l'*enginyer* Isabel de P. Trabal.

Una dona rellevant

Ferran Ramon

*President de l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya
entre 1997 i 2005*

Ferran Ramon i la seva esposa
i, a l'esquerra, Isabel de P. Trabal,
en un sopar.

Vaig tenir l'oportunitat de tractar la Isabel de Portugal Trabal molt sovint, quan jo vaig arribar a la presidència de l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, el 1997, i ella era presidenta de la Caixa d'Enginyers. Coincidíem en actes i en moltes ocasions era la meva "parella" en actes institucionals com els sopars que organitzaven a les demarcacions, dos a l'any, tant si jo hi anava amb la meua dona com si no. Sempre la tenia al costat i puc dir que era una dona divertida, amb sentit de l'humor i d'esperit jove. Això sí, també la vaig poder veure enrabiada i se sabia posar rígida quan li convenia, per la seva posició. Quan s'enrabiava, s'enrabiava!

Va començar la trajectòria professional a la fàbrica familiar, cosa que li va donar una visió i una experiència del món industrial que de segur que li va servir després per la seva carrera al Col·legi però també a la Caixa. De fet, va formar part de la Junta de l'Associació i va ser bibliotecària, un càrrec important en aquell moment. Una mostra de la seva implicació era que sempre portava l'agulla de pit amb la insígnia dels Enginyers Industrials de Catalunya. Era una de les joies que es posava perquè presumida, a més de divertida i rígida, també ho era.

Era molt sociable i sempre assistia als actes, sopars i celebracions de l'Associació i el Col·legi, també als de fora de Barcelona. Per això coincidíem tant! Un dels que recordo és la recepció que ens va fer l'aleshores príncep Felip a la Zarzuela després de fer-lo membre del Comitè d'Honor d'un dels fòrums energètics que organitzàvem al Col·legi, el del 1997. Eren uns Fòrums amb molt de renom, perquè venia el ministre d'Indústria, els consellers del moment, comissaris europeus d'energia i alts càrrecs de les administracions així com presidents de companyies energètiques. A la recepció hi vam anar les juntes de l'Associació i el Col·legi, la presidenta de la Caixa, o sigui la Isabel, i el president de la Mútua, Josep Cotrina. Àngel Llobet va fer de portaveu i ella representava la Caixa i era l'única dona de tota la delegació. Però això no la condicionava gens perquè sempre havia dit que no havia patit mai cap discriminació pel fet de ser dona.

De fet, que fos la primera dona enginyera a Catalunya no ho considerava rellevant i no en feia bandera. Només explicava l'anècdota dels lavabos de l'escola, que havia d'anar als dels professors perquè no n'hi havia per a noies. Un dels meus primers records és quan jo feia segon, diria, i es va fer un acte a l'Escola, al carrer Urgell, per commemorar els 100 anys de l'Associació. La recordo vestida amb l'uniforme d'enginyer, amb faldilla, però amb uniforme d'enginyer.

En aquest terreny, la Isabel mai va reivindicar-se ni expressar problemes per aquesta circumstància, ser dona. No denunciava cap discriminació i no veia la necessitat de defensar la dona enginyera: creia que no era inferior i no tenia el sentiment d'haver de demostrar res. De fet, ella es considerava un enginyer i sempre es va mostrar en contra de fer una "secció femenina" del Col·legi, un grup de dones. No ho volia de cap de les maneres. Ja de més gran, devia ser el 2000, vam coincidir al Congreso Nacional de Mujeres en la Ingeniería a l'Escola de Terrassa, actual EISEAAT. Jo moderava una taula on la Isabel participava al costat de Laura Tremosa i Montse Sala.

De la seva manera d'actuar i parlar també en recordo, i ho vull posar en relleu, que era una gran defensora de l'Associació, de la institució com a institució històrica per la seva funció i representació de la professió. Ho deia i actuava així; ja que estimava els enginyers i l'enginyeria i era propera amb la relació de les institucions amb els professors i els catedràtics, per exemple. Col·legi, Associació i Caixa eren entitats totalment independents i funcionaven de manera autònoma i això ens agradava a tots. Ella, a la Caixa, va fer realment molt bona feina!

Recepció de l'aleshores Príncep Felip a la Zarzuela a les juntes del Col·legi i l'Associació, el president de la Mútua i la presidenta de la Caixa d'Enginyers, Isabel de P. Trabal, 1997.

Imatge d'un dels sopars
amb tots els empleats
de Caixa d'Enginyers.

**Una vida dedicada
a la Caixa d'Enginyers**

Isabel de Portugal, senyoreta i enginyer

Les anècdotes i testimonis de l'equip de Caixa Enginyers

Enginyer, no enginyera

El que ara veiem com a normal, abans no ho era, ni de lluny. Una dona enginyera, la primera de Catalunya i la segona d'Espanya, assumint el càrrec de la presidència d'una entitat bancària, era un fet en què les dones del moment ni tan sols somiaven.

Ella es va convertir en “un més”, en un moment en què no es parlava de feminisme. Era brillant, intel·ligent i tenia una enorme formació. Va ser el número 1 de la seva promoció: era extraordinària. Havia adoptat un paper que li permetia bellugar-se com un peix a l'aigua en un món d'homes, dur i masculinitzat.

Per això deia que era enginyer, i no enginyera. Així resava el seu títol de la Universitat. I així, en homenatge a aquest desig i decisió que la va acompanyar sempre, se l'ha definit a la portada d'aquest llibre: “enginyer, i no enginyera”.

I senyoreta, no senyora

La Srta. Isabel de Portugal Trabal, com a enginyera que era, entenia les coses amb un ordre lògic, on calia que tot ocupés el seu lloc. I donades les circumstàncies que no s'havia casat mai, llavors era “senyoreta” i així ho va ser durant tota la vida. De vegades pensem que això reforçava que no necessitava tenir cap home al seu costat i n'hi havia prou —i de sobres— amb ella mateixa. Però vam arribar a la conclusió que és perquè era soltera, i punt.

En una entrevista que va concedir al diari *El Periódico* l'any 2012, diu que el seu pare va triar el seu nom perquè era el d'una santa nascuda a Barcelona, tot i que ell era de la comarca de l'Anoia. De vegades pensem en el seu nom com de reina i no de santa. Portava el nom de l'emperadriu del Sacre Imperi Romanogermànic i així signava sempre: Isabel de Portugal o Isabel de P., per abreujar.

Era una persona de grans celebracions. Li agradava celebrar el dia de la seva onomàstica i del seu aniversari, i compartir-ho amb qui l'envoltava. Aquell dia, tots els empleats rebíem una bosseta de bombons d'una molt bona pastisseria del centre.

Un dia, quan va complir els 50 anys com a enginyera, tots els empleats ens vam amagar a la sala del costat de l'arxiu de Via Laietana, vam omplir la sala de globus i li vam fer una enorme sorpresa que va acabar en una gran festa per a tots els que hi érem presents.

El seu despatxet

Recordem que tenia un despatxet minúscul, amb totes les parets entapissades en tela verda i una moqueta tova, on els peus s'enfonsaven. Era la moda que hi havia en aquells temps, un espai regi, amb una taula noble on el seu ordinador estava sempre present i una llum de bona qualitat. De bon matí, es llegia tots els diaris, tots, i despatxava els temes amb direcció o qui la requerís. El temps just i necessari. El seu despatx diferia del que ocupava el director general, més ampli i funcional. Però s'hi trobava bé en aquell miniespai confortable i acollidor.

L'altre "despatxet" el tenia al sortir al carrer. Era el Doble Via, situat al lloc que avui ocupa el restaurant Luigi. La Pepi del Doble Via sabia fer-ho tot. Com la valorava! Allà tenia sempre una taula reservada per esmorzar i dinar amb l'Hilari Lorente, director de Caixa d'Enginyers. Allà es debatia, es compartia i se solucionava tot, com una prolongació de l'Entitat.

Les oficines eren com la seva segona llar. Un dia va cosir les cortines de la sala del Consell, que van ser testimoni de les nostres reunions durant uns quants anys. Sempre aconseguia sorprendre'ns.

Planera, discreta i detallista

Per a nosaltres, era una persona discreta i certament austera, que considerava Caixa d'Enginyers com casa seva i als professionals, com la seva família. Molt planera en el tracte i molt detallista quan es tractava de qüestions de treball. Per exemple, si gestionàvem una operació de crèdit, volia saber la finalitat de les operacions, els recursos que tenien els demandants i si venien recomanats per altres enginyers.

Això sí, sempre tenia per a tothom una paraula amable. Era una persona amb molt de carisma i molt respectada dins Caixa d'Enginyers, que es posava al front del que fes falta.

Una gran oradora

En el tracte directe, no era de grans discursos: anava bastant al gra. Però quan arribava l'Assemblea General de Socis, allà treia el seu ceptre de reina. Era una autoritat. Llegia els discursos com ningú, tenia una retòrica magnífica i ens deixava bocabadats. Els llegia i nosaltres els escoltàvem com una cançó; molt poca gent està dotada per llegir tan magníficament bé.

Això sí, impressionava. I de vegades, fins i tot, feia callar algú. Cal recordar que moltes de les persones que hi havia al Consell Rector havien estat companys a l'Escola d'Enginyers i, per tant, es tractaven en públic amb aquella familiaritat que a alguns de nosaltres ens era estranya. Però per a ells era ben natural.

En un món jeràrquic

A banda dels companys de carrera, mantenia distàncies amb les persones i jerarquies. Tractava bé a la gent, era summament correcta i educada, però no abaixava mai la guàrdia, ni de dia ni de nit.

Els empleats l'apreciaven molt. Era molt educada i respectuosa, tot i que sempre es mantenia en el lloc que li corresponia per estatus. Quan coincidia amb algú a l'ascensor, sempre tenia una paraula amable, s'involucrava en la part personal i preguntava per la família. Val a dir que en aquells temps érem molt pocs i ho sabíem tot de tothom.

Era una època en què les formes eren també ben diferents a les d'ara. El respecte per la jerarquia era un fet molt real que avui dia s'ha substituït per una major flexibilitat i proximitat.

De vegades tenia un punt paternalista; això formava part de la manera de ser cooperativista. Però, sempre, situada a dalt de la resta. La relació amb el Consell Rector era molt bona. Havien estat companys de carrera i tots li tenien molt de respecte. Eren amics i es notava.

Com un “club anglès”

Quan hi començaves a treballar, Caixa d'Enginyers et semblava una mena de “club anglès”: moquetes, entapissats, barrets i, de vegades, el millor whisky. Es parlava de vos-tè, es feien sortides, paelles i excursions. Realment, era com un club! A l'entrada hi havia unes ordenances i tot tenia com una mena de ritual, un aire molt senyorial.

Era un lloc de trobada per als enginyers. Perquè aquí només podia haver-hi enginyers, i la gent feia les seves martingales per poder ser soci o sòcia. Funcionàvem amb el boca-orella i havíem de venir de part d'algun soci. La presentadora era la Srta. Isabel de P. Trabal i sí, ens hi va convidar a uns quants.

Aquesta dinàmica va canviar amb la llei de cooperatives, mitjançant la qual es va obrir una nova via a aquelles persones que volguessin pertànyer a l'entitat sense necessitat de ser enginyers. I així va començar una altra època.

Pel soci, el que calgui

Nosaltres donàvem servei, sobrepassant sovint els nostres horaris. Les nostres oficines estaven obertes de 9 del matí a 8 de la tarda ininterrompudament i quan venia un soci, es mantenien obertes per a ell l'estona que fes falta. I si el director general l'havia d'esperar, l'esperava. Tot era molt manual, teníem la total confiança dels socis, però és que els ho donàvem tot. I funcionava.

Tampoc va dubtar a anar a dinar a un petit restaurant familiar, juntament amb l'antic director Hilari Lorente, a comprovar com gestionava i com es relacionava amb els clients un dels treballadors que, avui, ocupa un càrrec de direcció. Va tenir bona vista.

Volia estar al cas de totes les oficines, encara que es trobessin lluny. Recorden amb molta estima des de l'oficina de Sevilla, el setembre del 1998 —quan Caixa d'Enginyers era una entitat total-

ment desconeguda en aquella zona— com dues joves de 24 anys van despenjar el telèfon i van sentir la veu de la Srta. Trabal. En cap moment els va preguntar pels resultats de l'oficina; l'únic que desitjava és que se sentissin acompanyades en el seu dia a dia. Amb aquesta trucada, van entendre que pertanyien a aquesta família.

La cistella de Nadal

Quan arribaven les festes, el lot de Nadal tenia una importància majúscula per a la Srta. Isabel de Portugal Trabal. Agafava el cotxe a primera hora —tenia un Audi A8 que feia servir per venir cada dia a Barcelona— i se n'anava al Makro o allà on fos, acompanyada de persones de la plantilla, per triar personalment què havia de contenir aquell lot que es lliuraria per aquestes festes assenyalades.

Després, anàvem a un establiment de Masquefa a comprar embotits de boníssima qualitat, aquest cop amb furgoneta, i el mateix dia ho portàvem a l'arxiu. El cava també se seleccionava amb cura i si calia anar a tastar-lo a les bodegues, com és el cas de les Caves Torelló, es feia. El lot de Nadal era important i es feia el que calgués.

Un dia arribava un camió del Makro carregat de caixes plenes dels productes que havia seleccionat personalment com a regal de Nadal. El descarregàvem els últims que havíem arribat a la casa.

Necessitàvem fer viatges per endur-nos-ho tot a casa. Però a ella li feia més que feliç i a nosaltres, també.

Sopar de Nadal... i cada cop que calgui

En aquells temps, érem pocs empleats i fèiem un sopar de Nadal. De la mateixa manera, cada tres o quatre mesos anàvem a dinar amb el Consell Rector. Era un moment de terrible vergonya per als nous empleats, ja que ens havíem de presentar davant de tothom.

A les 12 de la nit en punt, com si es tractés de la Ventafocs, Isabel de P. picava la seva copa amb una cullereta per anunciar que marxava. La solemnitat del moment no tenia preu.

En aquests sopars, moltes vegades ens regalava coses triades per ella. I totes, per a la llar. Rellotges, coberteries, vaixelles... Encara en tenim per casa. Després es va passar a la seva segona passió: els *gadgets* tecnològics.

Moltes vegades, no sabem si era quan el cava havia fet efecte, entonàvem una cançó: "Som la Caixa d'Enginyers, on van tots els diners". No podem evitar que se'ns escapi un somriure en recordar-ho.

Modernitat

Per damunt de tot, el que ens va aportar és modernitat. Era una dona extraordinàriament avançada als seus temps. Abans que pràcticament sentíssim parlar d'Internet, aquí ja teníem Infovia, que podríem considerar com una banca online. Només hi havia una oficina, així que molts dels socis i sòcies feien servir aquest mitjà per fer les seves operacions. Podem dir que va ser precursora de la banca online.

Va conduir el seu cotxe fins a l'últim moment, va llegir la premsa fins a l'últim moment i va estar connectada a la tecnologia fins a l'últim moment.

Un orgull per a les noves generacions de dones

Per a totes les persones que vam tenir la sort de compartir amb ella part de la nostra trajectòria professional, podem dir que és un orgull i un exemple per a les noves generacions de dones. Encara són poques les que opten pels estudis d'Enginyeria i ens agradaria veure-les brillar. Des de Caixa d'Enginyers, i particularment des de la Fundació, impulsem les carreres STEAM entre les dones perquè sabem que tenen molt de talent per aportar. A la nostra essència com a entitat en tenim un exemple molt gran.

La Isabel és molt Isabel

Manuel Espiau

Membre de la Junta Rectora (del 1980 al 1992 Consejo de Vigilancia/ Interventores de cuentas, del 1997 al 2009 vocal del Consell, del 2010 al 2014 secretari del Consell)

El meu pare, Fernando Espiau, i la Isabel sempre es van entendre i treballaven bé junts. D'aquí que poguessin col·laborar prou per tirar endavant un projecte ambiciós com la Caixa. La idea potser va ser més del meu pare i la van acabar impulsant quatre fundadors, però l'ànima eren ell i la Isabel. Es van conèixer a través del Col·legi i l'Associació. A casa, teníem una empresa constructora i el meu pare va fer i va finançar les primeres obres de la Caixa.

Jo la vaig tractar perquè venia a casa a dinar tot sovint perquè a més de treballar bé amb el meu pare, ells dos eren molt amics. Tant, que va voler presentar-li un xicot que va tenir, un detall que no sap massa gent. Volia que el meu pare el conegués, suposo que per donar-li el seu parer. Era un enginyer industrial, també. Desconec què li va dir a ella del que pensava sobre ell, no ho sé pas, però a casa el comentari que va deixar anar és que la relació no arribaria massa lluny. "La Isabel és molt Isabel", va dir el meu pare.

Fotografia d'un dels sopars per celebrar els resultats de la Caixa amb Isabel de P. Trabal a la primera fila. A la seva dreta hi té Marcel·lí Curell, segon president de la Caixa, i Fernando Espiau, primer president i fundador.

Reunió i sopar del Consell Rector de l'entitat amb Isabel de P. Trabal al centre, cap el 1997. Manuel Espiau, amb corbata de llacet, és darrere, entre els vocals. Drets al darrere, d'esquerra a dreta: Jaume Bassa, Alfred Ortí, Enric Clos, Hilari Lorente, Agustí M. Vilà, Manuel Espiau, Pere Pallarès, Alfons Thió i Pere Guitart. Asseguts, d'esquerra a dreta: Ramon Alemany, Ramon Ferrer, Isabel de P. Trabal, Jacint Llach i Xavier Illa.

Jo, que aleshores era jove o més aviat adolescent, ja la veia com una dona del morro fort. Com que després jo també vaig entrar al Consell, la vaig tractar professionalment i també m'hi vaig avenir, tot i aquest caràcter rígid. Jo vaig estar 16 anys de conseller. El darrer període era el secretari. Com que no hi havia límit ni d'edat ni de temps, els consellers duràvem molt. La Isabel va deixar clar en el Consell que mentre ella fos presidenta no es posarien límits per edat o nombre de mandats. Això no va arribar —i per unanimitat— fins al primer Consell amb Ramon Ferrer, que la va succeir.

Vam mantenir la bona relació fins al final; de fet, la visitava també a Masquefa i després a la residència, tot i que jo vaig ser l'únic —diria— que li va desaconsellar tornar-se a presentar de presidenta el darrer mandat. Ella ja tenia 78 anys i hi havia milers d'enginyers, jo era del parer que no hi havíem de ser tota la vida. Però ella no em va fer ni cas. Potser havia esperat molt de temps per ocupar el càrrec, perquè el context social del moment, segurament, va impedir, per dir-ho d'alguna manera, que la Isabel fos presidenta abans. Després del meu

pare encara van haver de passar tres homes més, Marcel·lí Curell, Carles Belil i Albert Gilberga, abans que ella pogués accedir al càrrec. I això que era una època que costava de trobar la persona que volgués posar-s'hi: era una tasca no remunerada, però, per contra, requeria molta dedicació. El meu pare fins i tot posava la beguda dels Consells! I per exemple, les primeres cortines de la Caixa les va fer la Isabel mateixa.

Dels anys que vam coincidir al Consell recordo que era molt sociable i s'encarregava de molts dels actes socials i de germanor de l'entitat. Per exemple, els primers anys de la Caixa es va celebrar haver arribat als 500 milions de pessetes amb un sopar. Quatre anys després, es va tornar a celebrar la fita, però clar, els primers 500 milions van trigar quatre anys en arribar i després es feien cada mes! Per això, amb la Isabel es va decidir fer aquesta trobada de consellers i empleats dos cops l'any. Com a anècdota divertida, aquests sopars van generar cert recel entre les dones dels consellers que van acabar organitzant el seu sopar alternatiu!

Enginyer industrial, vocal de la Junta de l'Associació, bibliotecari

Jaume Bassa i Pasqual

Vocal del Consell Rector del 1990 al 2009

Enginyer industrial, vocal de la Junta de l'Associació, bibliotecari

Isabel de Portugal Trabal Tallada, nascuda l'any 1924, era vuit anys més gran que jo. Per això, no vam coincidir a l'Escola d'Enginyers; quan jo hi vaig entrar a primer curs (1952), ella ja feia tres anys que n'havia sortit (1949).

Pel que vaig saber més endavant, era de Barcelona, el seu pare tenia un taller de maquinària per a la indústria del paper i la seva mare era mestra; i es veu que ja de petita tenia vocació tècnica i aspirava a ajudar el pare. També vaig saber més endavant que va ser una magnífica estudiant, que va acabar primera de la seva promoció amb nota excel·lent i premi extraordinari. Era la primera dona amb el títol d'enginyer industrial a Catalunya i la segona a Espanya.

Normalment, li dèiem Isabel, però ella sempre va remarcar que es deia Isabel de Portugal, perquè el seu pare va voler que portés el nom d'una santa catalana. Santa Isabel de Portugal, esposa del rei Dionís I de Portugal, era filla de Pere II el Gran, rei d'Aragó i comte de Barcelona.

Vaig conèixer la Isabel pels volts de l'any 1960, poc després de ser elegit delegat de la meva promoció, càrrec que consistia, bàsicament, a mantenir el contacte i la relació entre els companys de curs un cop acabada la carrera. La nostra promoció era força nombrosa i començava a haver-hi preocupació per aconseguir llocs de treball adients a la nostra formació. Per això, vaig tenir di-

versos contactes amb el degà-president Manuel Garcia Madurell i amb altres membres de la Junta de Govern del Col·legi i de la Junta Directiva de l'Associació. Més endavant, alguns companys vam decidir que, per més eficàcia, ens havíem de presentar a les eleccions i formar part de les juntes. En aquell moment, Isabel de P. Trabal —que ja feia alguns anys que era membre de la Junta Directiva de l'Associació— ocupava el càrrec de bibliotecari i hi feia una feina destacada, sobretot en aplegar i mantenir al dia un arxiu complet de normes tècniques.

L'any 1967 hi va haver una renovació important al Col·legi, Joan Vallvé i Creus va ser elegit nou degà i jo hi vaig entrar amb el càrrec d'interventor. També hi va haver renovació a l'Associació l'any 1968, el president va ser Josep M. Ardèvol, però Trabal va continuar de *bibliotecari*; ho va ser fins l'any 1970.

Pel que fa a l'exercici de la professió, Isabel de P. Trabal va treballar a l'empresa metal·lúrgica del seu pare, especialitzada en la construcció de maquinària per a la fabricació de cel·lulosa, paper i cartró, a Barcelona. Després de la mort del pare, va treballar al capdavant de la fàbrica, amb el seu germà Pere, enginyer tècnic, fins a l'any 1981.

Caixa d'Enginyers

L'any 1966, essent encara degà Manuel Garcia Madurell, va sorgir a debat la possibilitat que el Col·legi i l'Associació oferissin un nou servei als enginyers industrials de Catalunya mitjançant la creació d'una entitat de caràcter

cooperatiu que millorés la retribució dels estalvis i facilités la concessió de crèdits, com ja feia aleshores la Caixa de Metges. Per començar a treballar-hi es va constituir una comissió mixta, amb dos representants del Col·legi i dos de l'Associació, un d'ells Isabel de P. Trabal; la missió de la Isabel era contactar amb la Caixa de Metges per conèixer-ne bé el funcionament. L'any següent, el 1967, es va presentar la documentació al Ministeri de Treball, es va constituir la Cooperativa de Consum i es van recollir les aportacions necessàries per constituir el capital de la Cooperativa de Crèdit, que va començar a funcionar al setembre. El president del Consell Rector era Fernando Espiau i el tresorer Isabel de P. Trabal. L'Associació va cedir un petit local de l'edifici de Via Laietana per fer d'oficina i es van contractar un director (Hilari Lorente), un caixer, i una administrativa. Fernando Espiau, la Isabel i el director van començar una gran activitat per donar a conèixer la nova entitat i captar socis.

Durant aquests anys, jo vaig participar activament a la Junta de Govern del Col·legi i en diverses comissions, fins que a l'any 1972 vaig decidir que em sentia més atret per les activitats de l'Associació i vaig passar a la Junta Directiva d'aquesta. La Isabel ja no n'era *bibliotecari*, bolcava tota la seva dedicació a la consolidació i expansió de la Cooperativa de Crèdit, que aviat tots coneixeríem com la Caixa d'Enginyers. Si bé, entretant, jo me n'havia fet soci, no havia tingut gaire ocasió de tractar amb el tresorer, Isabel de P. Trabal.

Consell Rector

L'any 1971, Marcel·lí Curell va ser elegit president de Caixa d'Enginyers, l'any 1975 ho fou Carles Belil, i l'any 1979, Albert Gilberga; en tots tres casos, Trabal va continuar de tresorer. Mentrestant, l'any 1975, jo havia estat elegit president de l'Associació d'Enginyers, i ho vaig ser fins l'any 1979. Com és natural, les meves relacions amb la Caixa, des del meu càrrec, es van fer molt més intenses, sobretot perquè l'Associació era l'entitat propietària de l'edifici

de Via Laietana, 39, on eren ubicades les altres institucions, el Col·legi, la Mutualitat i la Caixa d'Enginyers. Totes elles estaven en expansió i els calien locals més grans, però una part important de la superfície de l'edifici estava llogada a diversos comerços o institucions.

Precisament, una de les primeres tasques que es va imposar la Junta que jo presidia va ser la progressiva recuperació dels locals arrendats, però, per aconseguir-ho, calia incentivar econòmicament la sortida dels ocupants. L'Associació no tenia ingressos propis suficients, i el seu pressupost era sostingut en gran manera per aportacions del Col·legi. Però la recuperació dels locals requeria pressupostos extraordinaris que no sempre es podien abastar amb aquelles aportacions. Recordo molt especialment una Junta General de l'Associació on vaig explicar que calia una suma molt important per recuperar el local del comerç de la planta baixa, una botiga de robes industrials. A aquella Junta hi va assistir Fernando Espiau, qui va fer un ferm discurs per convèncer els assistents de fins a quin punt era interessant aquell local per a la Caixa, i va suggerir la possibilitat que aquesta aportés el capital necessari. Així es va acordar. Pocs mesos després es van fer les obres d'adaptació i la Caixa passà a ocupar la planta baixa de l'edifici, on encara és ara, amb entrada pel xamfrà entre Via Laietana i el carrer Joaquim Pou.

Uns anys després, em va trucar Albert Gilberga i em va proposar si volia formar part d'una pròxima candidatura per al càrrec de vocal suplent. Ho vaig acceptar, tot pensant que difícilment arribaria a formar part del Consell Rector, perquè no hi havia limitacions per a les reeleccions dels vocals. Això no obstant, inesperadament, per defunció sobtada d'un company, el novembre de 1990 vaig entrar al Consell.

Aviat em vaig adonar que entre els companys del Consell Rector hi havia una bona relació d'amistat i també es veia que hi havia vin-

El 1991, Isabel de P. Trabal va rebre la Medalla al treball President Macià de la mà del president Pujol.

cles que anaven més enllà dels merament professionals entre el Consell i els empleats, dels empleats entre si i de tots plegats amb el director. Això es feia evident, sobretot, al sopar que es feia amb tot el personal un cop l'any, on els empleats nous eren invitats a fer un petit discurs, tot molt familiar. I en aquest diguem-ne tarannà de companyonia, diguem-ne joc, Isabel de P. Trabal hi tenia sempre un paper molt destacat.

A més del secretari i el tresorer, al Consell Rector érem nou vocals. Per diversos motius, en coneixia força dos d'ells, Pere Pallarès i Alfons M. Thió, els quals, en certa manera i fins a cert punt, representaven els socis enginyers de Tarragona i de Girona. Jo era el vocal novè. A les reunions mensuals del Consell, presidit per Albert Gilberga, amb l'assistència del director Hilari Lorente, la nostra tasca consistia, bàsicament, a aprovar les propostes sobre concessió de crèdits formulades pels serveis tècnics, pro-

posar-ne els límits o les condicions generals, aprovar la retribució dels dipòsits, debatre les condicions d'expansió, etc. Pel que vaig viure aviat, a més de la relació de treball, els consellers ja feia anys que es trobaven algun cap de setmana, un parell de vegades l'any, més o menys, en visites col·lectives, de caràcter cultural. Jo ja era vocal i recordo molt especialment algunes de les organitzades en terres tarragonines per Pere Pallarès o en gironines per Alfons M. Thió. Fins i tot una vegada em va tocar a mi organitzar-ne una, que vam fer a les ruïnes d'Ullastret, amb visita al recinte medieval de Monells i dinar al palau de Peratallada. En aquestes trobades hi havia, normalment, les esposes dels consellers. Isabel de P. Trabal hi participava sempre molt activament, i era evident que s'ho passava d'allò més bé.

Isabel de P. Trabal, president de Caixa d'Enginyers

L'any 1991, Isabel de P. Trabal Tallada va ser elegida president de Caixa d'Enginyers. Ho va ser fins a l'any 2007.

Durant la seva presidència, l'entitat va experimentar un creixement extraordinari i sostingut. En implantació territorial, en passiu, en socis, en plantilla, en diner administrat, en prestacions...

Durant la seva presidència, a més de la sucursal de Via Laietana, se'n van anar creant de noves a Barcelona, a Catalunya i a tot el territori espanyol (Madrid, Sevilla, València, etc.). El nombre de socis creixé exponencialment perquè ara ja no calia ser enginyer (amb limitació de percentatge de participació). Es van facilitar les operacions amb la creació de la banca telefònica i la banca en línia. Es va crear la societat gestora de fons d'inversions, la gestora de fons de pensions, la corredoria d'assegurances, totes les quals comportarien la constitució del Grup Caixa d'Enginyers. Es van centralitzar totes les activitats administratives i tecnològiques en un local del carrer Potosí. La plantilla s'anà ampliant progressivament d'acord amb les noves implantacions territorials i les noves prestacions.

Isabel de P. Trabal manifestà en tot moment capacitat de lideratge per presidir aquest gran creixement. Escoltava, debatia, es feia la seva idea del que calia fer i, a partir d'aquest moment, decidia sense dubtar. I en moments molt difícils, que també n'hi va haver, no va mostrar mai senyals de defallença. I si creia que calia plantar cara, plantava cara. Per sort, entre la Isabel i el Consell sempre hi va haver harmonia, i es va imposar el seny quan calia, sobretot pel que fa a la concessió de crèdits. Segurament per això, Caixa d'Enginyers no es va veure mai abocada als greus problemes d'insolvència o de morositat d'altres caixes.

Ni enginyera, ni presidenta

Fins a aquest punt, he estat anomenant Isabel de P. Trabal "enginyer, bibliotecari, tresorer, president", i ho he fet a consciència, perquè és com ella mateixa ho sentia i ho volia: "Jo soc enginyer, això és el que diu el meu títol universitari". Mai no va adoptar cap actitud feminista, ni hauria admès que les dones haguessin d'ocupar càrrecs per mantenir la paritat amb els homes, per exemple en un consell d'administració; deia que la igualtat s'havia de demostrar i no reclamar-la només pel fet de ser dona. Ara, el que sí hauria defensat a mort és que si una dona enginyer tenia més capacitat que un home enginyer per ocupar un càrrec, cap mena de discriminació ho hauria d'impedir.

Per aquesta raó, sempre va defensar també que l'Escola on va estudiar s'hauria d'anomenar "Escola d'Enginyers", no "Escola d'Enginyeria", i igualment pel que fa al Col·legi d'Enginyers, a l'Associació d'Enginyers, a la Caixa d'Enginyers. Les dones d'aquests col·lectius, per ella, no eren "enginyeres" sinó "enginyers" (de gènere femení, si voleu). Per ella no tenien sentit expressions com "benvinguts i benvingudes" i altres de semblants.

Aquests mateixos raonaments justificaven que una dona ocupés els càrrecs de bibliotecari, de tresorer o de president, sense haver de feminitzar el nom del càrrec.

La "colla de Tarragona"

Una sèrie de fets externs a Caixa d'Enginyers va determinar que, als anys noranta, jo arribés a conèixer molt més directament la Isabel. Feia força anys, suposo que pels volts dels anys 1965 a 1970, Pere Pallarès, que havia acabat la carrera uns anys després que ella i dos abans que jo, va ser nomenat delegat del Col·legi i de l'Associació a Tarragona. Segons explicava ell mateix, va contactar amb la Isabel com a bibliotecari de l'Associació, per tal que li facilités llibres per a la seu de les institucions

dels enginyers a Tarragona. Pallarès també va tenir relacions professionals amb la Isabel, li va demanar referències d'instrumental per a la seva fàbrica de sofre a Tarragona, i tot plegat va determinar que, a la llarga, es forgés una bona amistat entre ells dos.

Més endavant, també jo em vaig fer amic d'en Pere Pallarès. L'any 1975 vaig ser elegit president de l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya. Dins del nostre col·lectiu, la delegació de Tarragona tenia un pes molt significatiu, i per això, a causa dels interessos comuns de l'enginyeria en aquella circumscripció, aviat vaig tenir força relació amb en Pere.

Pere Pallarès tenia una finca familiar a Valls i, un any, em va invitar a anar amb la meua dona a fer-hi una calçotada, amb altres enginyers que jo ja coneixia i amb les seves esposes. Hi vam anar, i hi havia també Josep M. Ardèvol, Alfred Ortí, Pere M. Guitart, Salvador Sedó, Rafael Gabriel, amb les esposes, i Isabel de P. Trabal. Tots de les comarques tarragonines, menys la Isabel, la meua dona i jo. La calçotada va ser un èxit i vam decidir continuar fent trobades similars, amb àpats que oferiria a casa seva cadascun dels assistents, al llarg de l'any, amb els productes propis de la temporada i del territori (pèsols al Maresme, angules a Amposta, etc.). Durant aquesta època, la Isabel ens rebia i ens oferia un bon dinar a la seva casa de Masquefa. Vivia sola, voltada d'arbres, enmig d'una urbanització. La casa, de pisos, amb jardí, era espaiosa i estava adaptada a les seves conveniències, amb ascensor, etc. Al primer pis hi havia una sala destinada en bona part a menjador, plena d'objectes decoratius i donava a una terrassa àmplia i assolellada.

Més endavant, per estalviar la feina que suposava oferir aquells dinars, vam continuar invitant, però en restaurants a prop de casa nostra. A cadascú li tocava, un cop l'any, reservar restaurant al voltant de la població de residència o d'estiu. Jo, al Baix Empordà.

La Isabel aviat va esdevenir líder de la colla, no solament per la seva personalitat aclaparadora, que es feia palesa quan érem a taula, sinó també per la seva impagable dedicació a preveure, planificar i controlar els dies de les trobades, els assistents, el lloc, l'horari o, fins i tot, les previsions meteorològiques.

Aviat, les relacions de la meua dona i meves amb la Isabel es van anar fent més estretes. Un dia vam decidir que no calia que anéssim en dos cotxes, per separat, a les comarques tarragonines, i a partir d'aleshores, el matí del dia que tocava, jo aparcava a l'estació de servei de Castellbisbal i ja la trobàvem prenent cafè amb llet i una pasta, havent llegit *La Vanguardia*, acabant els mots encreuats (que es veu que feia cada dia). Després de prendre també nosaltres alguna cosa, anàvem amb el seu cotxe fins al punt de destí. Al vespre, ens deixava a l'estació de servei altre cop. Lògicament, aquells viatges d'anada i tornada ens donaven temps per parlar de tot i conèixer-nos molt més entre nosaltres.

Una de les sortides més espectaculars que va organitzar la colla va ser l'estiu que vam decidir anar tots plegats a navegar pel Canal du Midi, amb trobada a la Camarga i remuntada pel canal, en direcció a Carcassona, en dos vaixells que comandàvem nosaltres mateixos, amb parades a discreció per passejar, menjar o comprar en poblacions de la riba, o per passar el temps que requeria superar les rescloses del canal. Tot i que la Isabel tenia certa dificultat per caminar, ho passava molt bé en aquestes parades i passejades; recordo particularment la de Besiers.

A més dels companys habituals, en aquesta excursió va venir també un tarragoní, general de l'exèrcit retirat, amb la seva dona. Tenien una casa a la Morera del Montsant, prop de Scala Dei, i es va afegir des d'aleshores a les nostres trobades gastronòmiques.

Últims anys

Isabel de P. Trabal va deixar la presidència de Caixa d'Enginyers l'any 2007. Això no vol dir que se'n desentengués. Ella havia dedicat a la institució bona part de la seva vida i hi va mantenir sempre una estreta relació. Com també va mantenir sempre la relació d'amistat amb la que he anomenat "la colla de Tarragona", tot i que, de mica en mica, van anar desapareixent alguns dels companys o companyes que la formaven.

Ja he dit que la Isabel vivia sola a la casa de Masquefa. Un dia, mentre cuinava, es va cremar posant un plat al forn i va caure a terra amb molt mala fortuna. Un cop recuperada, per acabar de refer-se, va ingressar en una residència de Sant Cugat. Això no vol dir que perdés energia, de cap manera. Es va fer arreglar l'habitació amb mobiliari adient per poder seguir llegint, escrivint i utilitzant l'ordinador. Els dies assolellats, baixava al jardí, on també llegia correspondència, la premsa, llibres o escrivia. I quan n'era temps, es feia portar a la Junta General de la Caixa d'Enginyers i, si s'esqueia, deixava anar amb contunència les seves opinions.

Durant aquest temps, encara vam anar fent trobades de la colla, i ara, per anar-hi, la meva dona i jo la recollíem a la residència i, al final de la jornada, la hi tornàvem a deixar. I aquells darrers temps, a taula amb els companys continuava sent la mateixa de sempre, presidint a la seva manera, demanant i escoltant opinions, fent sentir la seva veu.

Ens va deixar l'any 2014 a l'edat de 89 anys.

Presidenta merescuda

Hilari Lorente

Director general de Caixa Enginyers del 1969 al 2006

Caixa d'Enginyers no seria el que és ara sense la dedicació de la Isabel de Portugal Trabal. La seva figura vinculada al Consell Rector ens va ajudar molt als inicis. La imatge d'una dona, la primera enginyera industrial de Catalunya —una condició de la qual a ella li agradava de presumir—, era molt forta i per tirar endavant un projecte bancari calia generar confiança a empreses i particulars. Per això, calia creure en el projecte i ella ho feia, sens dubte, per la gran estima que tenia als enginyers industrials i la personalitat que la definia. Ho va iniciar amb Fernando Espiau i ho compaginava, als inicis, amb la feina a l'empresa familiar. Espiau, amb Garcia Madurell, van imitar el model de cooperativa de crèdit que funcionava al col·lectiu de metges. La Isabel hi va ser des de l'inici perquè li agradava la idea de fer una entitat amb avantatges i condicions més favorables pels enginyers.

Era una dona molt culta, aficionada a la música i a la lectura, honesta, cívica i honrada. Això és molt important quan s'administren diners. Perquè quan deia quelcom, quan assumia un compromís, el mantenia, i això va ser fonamental pel bon camí de l'entitat. Amb ella al costat jo podia traspasar-li tots els temes que no eren financers —ja que ella, de finances, no en sabia—, i s'encarregava, per tant, de la relació amb el Col·legi, amb els altres bancs, amb el Banc d'Espanya i d'altres qüestions d'estratègia.

La Isabel m'acompanyava a totes les visites, pràcticament, que fèiem a empreses per captar enginyers, que es col·legiessin o s'associessin, per després fer-los socis de la Caixa. Era molt

important en aquestes trobades el seu paper, i era una tasca que feia sovint en posar-se en contacte amb els membres de cada promoció d'enginyers que sortia de la universitat per incitar-los a col·legiar-se i, després, fer-se socis de l'entitat. Tanmateix, quan la Caixa va començar a obrir-se més enllà dels professionals de l'enginyeria això va perdre cert sentit.

La Isabel arribava pels volts de les deu del matí o quarts d'onze a les oficines de Via Laietana. Primer al despatx que ens va deixar l'Associació d'Enginyers Industrials, al segon pis de l'edifici, i després a les oficines. Treballava fins les cinc o les sis de la tarda, tot i que el servei d'atenció al públic, aleshores, no acabava fins les nou del vespre. Ara encara em trobo personal jubilat i penso "pobres!"... però bé, es guanyaven bé la vida i se'ls pagava bé aquesta dedicació... La Isabel, però, no tenia cap retribució i va estar més de 25 anys posant la gasolina o altres despeses per poder fer aquesta tasca. De fet, vaig haver de lluitar perquè els membres del Consell Rector poguessin beneficiar-se de les dietes i compensar els desplaçaments que havien de fer per venir a les reunions. Per ella era una motivació molt gran poder treballar per als enginyers i com que era soltera, era una posició que li permetia tenir contactes, comunicar-se i relacionar-se.

Vam dinar junts durant els 38 anys que vaig ser director general de Caixa d'Enginyers. Del 1969 al 2005. Ho fèiem a la Pepi, al restaurant de davant (actual Luigi) on ens coneixien els gustos i la nostra manera de fer. Com anècdota recordo que els treballadors de la Caixa van deixar d'anar-hi perquè jo hi anava i esmorza-

va amb molt menys temps que ells... Amb la Isabel coincidíem en un dels nostres menjars preferits que ens feien a aquest local, els molls. Sempre parlàvem de feina durant l'àpat, això sí. I per la resta, jo dinava molt més ràpid que ella i me'n tornava a treballar. Ella es quedava una estona més, menjava tranquil·la, llegia el diari i desconnectava. Després de dinar ens hi posàvem de nou i la Isabel no marxava fins ben bé a mitja tarda.

Malgrat aquests dinars i tot el contacte que vam mantenir, amb la Isabel vam tenir una relació estrictament professional. Tant sols ens convidava a les costellades de Masquefa, amb altres membres de la Junta. Potser hagués estat lògic que ens féssim amics, però va tenir poc contacte amb la meua dona i els fills i, en general, va ser una relació freda. Molt respectuosa, això sí. Me l'apreciava molt i al revés diria que també, però cadascú tenia el

seu espai. Ella tampoc no era una persona extravertida i oberta, i això tampoc ho va propiciar, és clar. Era més aviat de posat seriós, però ens enteníem en aquest àmbit, el laboral. Ella participava de totes les decisions i també en els assumptes del Consell Rector. M'ajudava a preparar els temes i les explicacions a la Junta, els objectius, les relacions amb el Banc d'Espanya... Era molt activa i interpretava de seguida les necessitats i mai no posava pals a les rodes, al contrari, preparava les reunions, les visites i no deia mai que no a res. Penseu que el Banc d'Espanya mai no ens va aixecar cap acta a Caixa d'Enginyers. Cap amonestació. I això va ser important per poder fer el gran salt i va ser mèrit seu també.

Es mereixia ser presidenta de l'entitat i va morir sent-ho. Sé que ella en tenia moltes ganes, de ser-ho, i va estar molt contenta quan la van nomenar. Realment s'ho mereixia.

Isabel de P. Trabal amb Hilari Lorente a l'esquerra saludant universitaris en una celebració d'aniversari de la Caixa.

El cor i la visió de Caixa d'Enginyers

Ramon Ferrer

*Membre de la Junta Rectora des de 1990
i president del Consell Rector
del 2007 al 2011*

És per a mi un verdader honor recordar una persona per la qual sento una profunda admiració i el llegat de la qual segueix marcant profundament l'essència de Caixa d'Enginyers: Isabel de Portugal Trabal. Tant com a dona com a pionera del món de l'enginyeria, la seva influència està present en cada decisió que prenem i en cada pas que fem com a entitat. La Isabel no va ser simplement una presidenta de la nostra cooperativa de crèdit; va ser el cor i la visió que ha donat forma al que som avui.

Des dels seus inicis com a tesorera fins al seu mandat de presidenta, la Isabel va dedicar la seva vida a construir una Caixa d'Enginyers compromesa amb la integritat i el servei als socis i sòcies. La seva visió no va ser només clau per a la nostra evolució com a cooperativa, sinó que va posar les bases del que avui anomenem banca cooperativa de qualitat.

Sempre recordaré el respecte que inspirava la Isabel i, alhora, la seva proximitat, i com defensava amb fermesa i humilitat la importància de mantenir intactes els nostres valors. Per a ella, la independència de la nostra gestió era no només un principi fonamental, sinó una garantia per seguir complint el propòsit de brindar un servei financer basat en la confiança i en el respecte cap a la societat.

La Isabel, una pionera en el món de l'enginyeria, es veia a si mateixa com un *enginyer* en tot el sentit de la paraula. La seva dedicació i esforç incansable ressonaven a cada acció que emprenia. La seva humilitat i la seva vocació de servei la van convertir en una figura essencial per a la nostra comunitat i avui rendim tribut a la seva enorme contribució.

Gràcies a les persones com la Isabel, Caixa d'Enginyers ha aconseguit créixer i evolucionar sense perdre les arrels. Seguim fidels al seu llegat, humanitzant les finances, compromesos amb la sostenibilitat i amb un propòsit social ferm que busca generar un impacte positiu al nostre entorn.

En cada etapa nova que afrontem, portem amb nosaltres la visió i la dedicació de la Isabel, que ens inspira a continuar construint una entitat sòlida, confiable i propera, al servei de les persones. Avui, més que mai, el seu esperit continua guiant-nos.

Isabel de P. Trabal en un dinar de la junta rectora amb Hilari Lorente a la seva dreta i Ramon Ferrer, al costat de Lorente, cap al final del seu mandat, a mitjans de la dècada dels 2000.

Entrega, visió i dedicació

Josep Oriol Sala

*President de Caixa Enginyers des de 2011
i president honorífic des de 2021*

M'agradaria poder dedicar unes paraules a una persona que va ser, sens dubte, fonamental per la nostra entitat: Isabel de Portugal Trabal. La Isabel no només ha format part de la història de Caixa Enginyers, sinó que ha estat una peça clau en la construcció de l'esperit que ens caracteritza. La seva entrega, la seva visió i la seva dedicació incansable van fer que Caixa Enginyers no fos simplement un lloc de feina per a ella, sinó el seu verdader projecte de vida.

Recordo amb claredat com la Isabel defensava un fet que sempre he compartit profundament: la importància que Caixa Enginyers mantingués la seva independència tant en la gestió com en allò polític. Això no és només una qüestió de principis, sinó una condició necessària perquè la nostra entitat pugui seguir sent fidel als seus valors, als socis i sòcies i als seus compromisos amb la societat.

Era una treballadora incansable, una pionera del món de l'enginyeria. Era un motor de l'entitat i encara que el seu esforç sovint parlés per si sol, ho feia amb una modèstia que la distingia. Sempre es referia a ella mateixa com a "enginyer". Mai va voler que l'anomenéssim "enginyera" perquè per a ella, aquest títol representava alguna cosa més que una paraula, simbolitzava una connexió profunda amb la professió i amb la seva manera de veure la vida.

La Isabel ens va deixar un llegat que segueix present i, personalment, estic convençut que Caixa Enginyers no seria el que és avui sense la seva contribució. És un honor recordar la seva figura i, sobretot, rendir-li homenatge a una persona que amb humilitat i esforç va fer tant per la nostra Caixa.

Fotografia de l'agraïment de Caixa Enginyers a la dedicació d'Isabel de P. Trabal

“La història de Caixa Enginyers no s’explica sense la figura d’Isabel de P. Trabal”

***Entrevista a Joan Cavallé,
director general de Caixa Enginyers des de 2006***

Com era la Isabel de P. Trabal que vas conèixer?

Isabel de P. Trabal era una persona forta i, de vegades, autoritària de cara enfora. Però al llarg dels anys compartits vaig poder descobrir el seu costat més humà i proper. Probablement, el fet d’haver-se format com a enginyer en un món exclusivament d’homes i de liderar una entitat bancària, on també els homes tenien un paper predominant en aquells moments, va tenir molt a veure en la seva personalitat.

Cal ser una dona molt especial per liderar l’Entitat durant més de 20 anys...

Sens dubte. La història de Caixa Enginyers no s’explica sense la figura de la Srta. Isabel de Portugal Trabal. El seu era un lideratge visible, generava respecte només amb la seva presència. Sabia mantenir-se en el seu lloc i delegava la part executiva en les persones de confiança, els professionals dels quals es va envoltar. Només en les assemblees generals mostrava una faceta més autoritària. Aquesta autoritat es notava especialment en les seves interaccions amb membres del Consell Rector, molts dels quals eren amics i antics companys d’estudis.

Com era la Caixa Enginyers d’aquells moments?

No hi havia enginyers en les posicions executives, excepte algun enginyer informàtic. Els enginyers estaven al Consell Rector, mentre que la gestió diària estava en mans de professionals. Isabel de P. Trabal respectava molt les noves idees i suggeriments, i demostrava una gran obertura mental.

Portava dins un gran esperit cooperatiu.

Així és. Caixa Enginyers va néixer com una entitat cooperativa i la Srta. Isabel de Portugal, com a fundadora, tenia molt arrelat el concepte de “cooperativa” i era una ferma defensora d’aquest model. Sempre deia que això de “Banca” no li quadrava, que això era una “Caixa”, que érem una cooperativa. Ho havíem parlat moltíssim.

Ho va fer des d’un punt de vista jeràrquic, perquè estem parlant de fa molts anys, però la base cooperativa la tenia sempre molt present i ens ho demostrava contínuament. Per exemple, li agradava convidar els empleats a dinar a la seva gran casa de Masquefa, on vivia envoltada de jardins i d’una bona colla de gats. Les dimensions de la seva taula s’havien pensat per convidar-hi molta gent i això passava sovint. Malgrat el seu caràcter discret, era molt generosa.

“La seva presència es manté viva no només en la memòria dels qui la van conèixer, sinó també en els fonaments de l’Entitat, en la seva essència i manera de fer. En aquest llibre d’homenatge, Joan Cavallé, director general del Grup Caixa Enginyers, reflexiona sobre l’aprenentatge, coneixement i l’amor per l’Entitat que va adquirir gràcies a la fundadora i presidenta de Caixa Enginyers.”

Fins i tot, de vegades portava aquesta manera de ser fins a un punt gairebé paternalista, una mica situada per sobre de la resta. Cal tenir en compte que els temps que vivíem eren uns altres i que, afortunadament, les jerarquies van desaparèixer i el concepte de respecte es va redefinint.

Quina era la seva manera de fer?

La Isabel tenia la peculiaritat de no discutir les coses que no l’interessaven. Quan un tema no li agradava, canviava de conversa o simplement no contestava. Això em podia desconcertar tant a mi com a altres interlocutors, incloses les autoritats supervisores. Amb la seva sola presència imposava i se l’acceptava.

Una dona que tenia les coses clares.

Caixa Enginyers era la seva llar, la seva família, ho era tot. Ho tenia clar, perquè sentia un gran orgull de l’Entitat, de la manera en què es treballava, de com es feia tot. N’era una gran defensora. Així que el que feia, ho feia de cor, perquè Caixa Enginyers i el servei que havia de donar als socis passava per davant de tot.

Ella era *enginyer*, i deia que els professionals de l’Entitat no podien ser enginyers. També deia sovint que “un enginyer no pot escoltar les misèries d’un altre”. Hi havia un punt de casta, però en aquells temps tenien la seva lògica. Els enginyers eren un món a part i, per tant, havien de ser atesos per professionals. Així era la seva manera de pensar: molt especial.

Ho duia a la sang.

I, com ella deia, “amb molt d’orgull”. Recordo que sempre portava una agulla de pit amb l’escut dels enginyers, fet de brillants. Era una època de símbols, i aquesta agulla significava que havia assolit una fita molt important. Poder estudiar, poder fer la carrera d’Enginyeria quan les dones, si aspiraven a treballar, eren només secretàries o infermeres, això era molt insòlit.

I també tenia un vessant més vulnerable... Un dia vam anar caminant cap al carrer de la Carassa, a la vora de la nostra seu de Via Laietana. I així, tot passejant, em va ensenyar la casa on havia viscut i crescut. A la part de baix, hi havia una petita escola que regentava la seva mare, mestra. A dalt, l’habitatge. Hi havia una gran tendresa en les seves paraules i vaig veure la mirada de la nena petita que va ser. M’explicava una infantesa molt feliç, un gran respecte cap a la tasca de la seva mare. Aquell moment va ser una rara ocasió en què vaig veure la seva vulnerabilitat, més enllà de la seva cuirassa de fortalesa.

Com era com a presidenta?

Per a mi, dir que hem tingut una presidenta així al llarg de més de 20 anys és un gran orgull. Isabel de P. Trabal era discreta i col·laboradora, i sabia delegar les funcions executives. Mantenia sempre les formes i mai va buscar el protagonisme. Em va ajudar molt en moments complicats, i sempre em va donar suport i confiança.

Com va ser el teu dia a dia amb ella?

Era molt fàcil, m’ajudava molt en el Consell quan es presentaven situacions problemàtiques. Sempre vaig sentir el seu suport, la seva confiança. Em deia: “No es preocupi, senyor Cavallé.” I realment era tranquil·litzador saber que no em posava cap mena de problema.

Era innovadora?

Sí, ho era molt. Acceptava idees noves amb entusiasme. I en aquells temps d’efervescència de la tecnologia, dels mercats financers i de desintermediació va entendre que Caixa Enginyers havia de ser-hi. Cal destacar que va aprovar sense dubtar la creació de la companyia de vida i l’obertura a nous col·lectius i territoris. Sempre es va mantenir a l’avantguarda del seu temps.

Arriba un dia en què deixa d’exercir com a tal...

Encara que ja no tenia cap càrrec, mai no va deixar de formar part de l’Entitat. Un cop al mes, aproximadament, l’anava a veure a la residència de Sant Cugat on s’havia instal·lat quan ja no podia viure sola a Masquefa. Xerràvem una mica i la posava al dia sobre la marxa de Caixa Enginyers. Havia estat tota la seva vida i ho va ser fins que ens va deixar. Allà estava igual que al seu despatxet minúscul, amb la seva premsa i el seu ordinador. La vaig admirar i apreciar molt.

Va fer un gran esforç fins que va ser molt gran, amb una generositat enorme envers Caixa Enginyers. Ens va demostrar el seu esperit lluitador, en un món masculí, tot i que probablement avui dia el seu discurs seria antifeminista. La seva estructura mental era indefinible.

Alguna faceta que ens vulguis explicar?

Com a curiositat, Isabel de Portugal els dissabtes agafava la càmera, conduïa el seu cotxe fins a Barcelona i se n’anava a fer fotografies de les fonts. Fruit d’aquesta afició va néixer un llibre, Les fonts de Barcelona, que recull les seves fotografies i la història de cada font.

Què vas aprendre d'ella?

Ella estimava tant la casa que ho transmetia. Aquesta estimació més enllà de la feina, aquesta vocació de servei que tenia amb els socis, és un dels missatges que m'ha deixat. Quan penso en ella, penso en aquest amor a l'Entitat, més enllà de la part econòmica i professional. Ella vivia Caixa Enginyers amb passió i dedicació, i aquesta entrega és el seu llegat més valuós.

I quina és la principal fita aconseguida durant el seu mandat?

Em sento especialment orgullós de la companyia de vida, que es va posar en marxa amb ella. És el primer projecte que vaig presentar al Consell, amb el meu nomenament com a director general. Vaig incorporar-me a Caixa Enginyers el 2002, el 2004 vaig començar a assistir al Consell amb Hilari Lorente i l'1 de gener de 2006 iniciava el meu recorregut com a director general. Amb l'Hilari Lorente vam fer un tàndem perfecte, un procés de transició que em va permetre conèixer bé l'Entitat i iniciar el meu mandat amb una base molt sòlida de coneixement de la realitat de l'Entitat i de les aspiracions que com a Caixa Enginyers podíem plantejar-nos. La Isabel Trabal n'estava al corrent.

En aquest procés, la Isabel de Portugal seguia tenint un paper clau. Quan Lorente deixa el càrrec, jo segueixo entrant al despatx per posar-la al dia, no perquè em requerís contínuament, ja que no ho era gens de controladora. A canvi, ella m'explicava tot aquest món que envolta els enginyers, el Col·legi, l'Associació, la Mútua... Amb ella vaig entendre la casa, però també el concepte de soci.

Lorente tenia dues màximes. Una deia que el concepte de resultats és important, però a l'Entitat et valoraran per la qualitat del servei que dones. L'altra deia que el piano del servei té moltes tecles i que poder tocar-lo bé és pràcticament impossible.

I seguim practicant.

També tens unes figuretes de marfil.

Quan marxava cap a la residència, amb un cap impecable, però amb una mobilitat que no li permetia viure sola, ens va convidar a anar una última vegada a casa seva, a en Lorente i a mi. I ens va dir: "Emporteu-vos tot el que us agradi". Tenia unes figuretes de marfil que li va fer molta il·lusió regalar-me. Les tinc a casa, no són les més boniques del món, però em recorden la Isabel.

D'alguna manera, segueix viva.

La tenim present en el nostre dia a dia. Com a mostra, els Premis Idees Innovadores Isabel P. Trabal que atorga la nostra Fundació s'inspiren en aquest esperit innovador de la nostra fundadora per impulsar la transformació d'idees de negoci en empreses reals.

I si ara, de sobte, entrés per la porta, què ens diria?

Crec que estaria molt orgullosa del que som, del que fem i de cap a on anem. Ja tenia clara la idea d'expandir l'Entitat, tot i que aleshores "un enginyer era un enginyer"; això ha quedat reflectit en el concepte de Banca Personal.

També ens felicitaria per com hem avançat seguint les seves passes, com hem crescut i com hem continuat apostant per les persones des d'un enfocament més proper, sostenible i humà. N'estic segur.

Col·lecció “Enginyers il·lustres”

Transports d'àmbit local: reptes de futur. Recordant l'enginyer Santiago Rubió i Tudurí,
Barcelona, Associació/Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2002.
[Coordinat per Glòria Rubió Armangué. Pròleg d'Àngel Llobet i Ferran Ramon, presentació de Ferran Puerta, Manuel Villalante i Josep M. Rovira, amb textos de Joan Tatjer, Sergi Muñoz, Xavier Casas, Pere Macias, Manuel Niño i Glòria Rubió].

1. Enric Freixa i Pedrals (1911-2002),
Barcelona, Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2012.
[Coordinat per Francesc Puig Rovira, amb textos de Carles Puig-Pla i Francesc Puig Rovira. L'acte d'homenatge va incloure també intervencions no publicades d'Antoni Giró, Francesc Roure, Joan Vallvé Ribera, Joan Munt i Antoni Freixa].

2. Estanislau Ruiz i Ponsetí (1889-1967),
Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya/Institut Menorquí d'Estudis, 2017.
[Coordinat per Albert Corominas, Guillermo Lusa i Pau Verrié. Pròleg de Miquel Àngel Limón i Jordi Renom, amb textos de Francesc Roca Rosell. L'acte d'homenatge va incloure també intervencions no publicades de Josep Portella Coll i de Xavier Ferré Trill].

3. Emili Viader i Solé (1872-1943),
Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2018.
[Coordinat i redactat per Andreu Galera Pedrosa. Pròleg de Santiago Montero i Jordi Renom. L'acte d'homenatge va incloure també intervencions no publicades de Jordi Renom, Josep Canals, Mireia Fèlix i Carles Viader].

4. Pompeu Fabra i Poch, enginyer (1868-1948),
Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2018.
[Coordinat per Pau Verrié. Presentació de Jordi Renom, introducció de Ramon Garriga, amb textos de Guillermo Lusa, Ton Sales, M. Rosa Mateu, Carles Riba, Jaume Miranda, Mercè Lorente, Josep Amat, Josep M. Rosanas, Teresa Cabré i Jordi Bossert].

5. Joan Vallvé i Creus (1910-1988),
Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2019.
[Coordinat per Pau Verrié. Presentació de Josep Canós i Jordi Renom, amb textos de Guillermo Lusa, Jordi Renom, Joan Vallvé Ribera, Jaume Bassa i Joan Majó].

6. Ferran Cuito i Canals,
enginyer industrial, polític,
economista i editor
(1898-1973),

Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2020.
[Coordinat per Guillermo Lusa i Pau Verrié.
Pròleg de Jordi Renom, amb textos d'Amadeu Cuito, Guillermo Lusa i Francesc Roca].

7. Josep Maria Serra Martí,
enginyer industrial al servei de
Barcelona (1927-1991),

Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2021.
[Coordinat per Pau Verrié.
Introducció de Pau Verrié, amb textos dels germans Serra Majem (Rosa, Marc, Lluís, Mia, Marta i Tere), Joan Anton Maragall, Pau Verrié, Joan Torres Carol, Rosa Ma Forcada, Lluís Fontanals Jaumà, Adolf Cabruja, Alberto Crespán Echegoyen, Rafa de Cáceres, Aulo Gellio Magagni I Jordi Renom].

8. Ferran Casablanques Planell
(1874-1960),

Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2022.
[Coordinat per Guillermo Lusa.
Presentació de Jordi Renom, amb textos de Guillermo Lusa, Esteve Deu i Manel Camps].

9. Cent anys del nostre edifici social
(1922-2022),

Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2023.
[Coordinat per Guillermo Lusa. Introducció de Maria Salamero, amb textos de Guillermo Lusa i Carlos Ferrater].

10. Francesc Izard i Bas, enginyer mecànic
i hidràulic, polític i banquer
(1872-1957),

Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2023.
[Coordinat per Guillermo Lusa.
Introducció de Maria Salamero i German Palacín, amb textos de Jaume Barberà, Manel Camps i Jordi Izard].

11. Alfonso Comín, enginyer, cristià
i comunista, escriptor i polític
(1933-1980),

Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2024.
[Coordinat per Pau Verrié. Presentació de Maria Salamero, amb textos de Betona Comín, Francesc Puig Rovira, Laura Tremosa, Josep M. Vegara, Maria Comín, Toni Comín, Ignasi Riera i Joaquim Sempere].

Enginyers
Industrials de Catalunya

GRUP
Caixa
Enginyers
BANCA COOPERATIVA

Enginyers
Industrials de Catalunya

GRUP
Caixa
Enginyers
BANCA COOPERATIVA